

Treść i forma map wykorzystywanych w turystyce historyczno-militarnej

Słowa kluczowe: mapa; treść mapy; turystyka historyczno-militarna

Abstrakt:

Artykuł dotyczy map przydatnych dla uprawiania turystyki historyczno-militarnej. Ponieważ może ona być przedmiotem zainteresowania osób o różnym doświadczeniu turystycznym, jak i zróżnicowanej wiedzy w zakresie historii, przyrody, czy techniki, oczekiwania turystów względem map ułatwiających podejmowanie tej formy aktywności są bardzo różne. Również fakt, iż te same miejsca związane z historią wojen i wojskowości bywają odwiedzane przez turystów z różnych krajów, a nawet odmiennych kręgów kulturowych, oznacza, że przygotowywane z myślą o nich mapy powinny spełniać szereg założeń dotyczących ich treści i formy, po to aby spełniały swoje zadania. W artykule przedstawiono założenia teoretyczne dotyczące wymogów, jakie powinny spełniać mapy powstające z myślą o osobach interesujących się turystyką historyczno-militarną, jak również zwrócono uwagę na ich formę. Omawiając problem zasygnalizowany w tytule, w artykule przywołano przykłady konkretnych map, wskazując na ich mocne i słabe strony w kontekście potrzeb użytkowników zainteresowanych turystyką historyczno-militarną.

Wprowadzenie

Według W. Kaprowskiego [1973, s. 46] mapa turystyczna powinna wykazywać następujące cechy: dawać dostateczną orientację w terenie, dostarczać informacje o urządzeniach turystycznych, podkreślać walory krajobrazowe terenu. Powyższy problem dobrze ujmuje G. F. McCleary Jr. [2009, s. 2], który – powołując się na M. Clawson¹ – wyróżnia kilka sytuacji, w których turyści posługują się mapami:

- (a) etap pojawienia się myśli o wyjeździe (*anticipation stage*),
- (b) etap planowania wyjazdu (*planning stage*),
- (c) etap wyjazdu do wybranego miejsca (*travel-to stage*),
- (d) etap pobytu w wybranym miejscu (*on-site activities stage*),
- (e) etap powrotu (*travel-from stage*),
- (f) etap wspomnień z wyjazdu (*recollection stage*).

W tym miejscu należy wspomnieć, jak autor prezentowanego tekstu pojmuje turystykę historyczno-militarną. Otóż pod tym terminem należy rozumieć wszelkie formy aktywności podejmowanej przez turystów, którzy kierują się – traktując to jako cel zasadniczy lub uboczny – chęcią odwiedzenia obiektów i miejsc związanych w różnym stopniu z przeszłością, a których wspólnym mianownikiem są aspekty dotyczące działań wojennych i szeroko pojmowanej wojskowości. Atrybutami tak rozumianej turystyki historyczno-militarnej są przede wszystkim obiekty wojskowe, miejscowości powstałe w danym miejscu z uwzględnieniem możliwości ich obrony, miejsca bitew i innych wydarzeń związanych z walkami zbrojnymi, miejsca urodzenia i śmierci wybitnych dowódców (niekiedy również żołnierzy, którzy wstawili się męstwem), muzea ze zbiorami dotyczącymi w różnym stopniu wojskowości, cmentarze, wojskowe, pomniki i inne formy upamiętnienia uczestników walk zbrojnych oraz ich ofiar, jak również współczesne wydarzenia nawiązujące do tradycji historyczno-militarnych. Inni autorzy na ogół zgadzają się z najważniejszymi fragmentami

¹ Dla przypomnienia: Marion Clawson (właściwie Robert Marion Clawson, 1905-1998) był na przełomie lat 50./60. XX w. jednym z czołowych amerykańskich ekonomistów zajmujących się teoretycznymi podstawami turystyki i rekreacji (http://www.foresthistory.org/ead/Clawson_Marion.pdf, 15.11.2014).

przytoczonej definicji, wprowadzając jednocześnie termin „kulturowe dziedzictwo militarne”, które należy rozumieć jako „...zasób miejsc, obiektów, przedmiotów i eventów związanych z wojskiem i konfliktami militarnymi, uznawany za wartościowy i godny ochrony” [Mikos von Rohrscheidt 2011, s. 17].

Odnosząc się do ogólnych kwestii dotyczące map turystycznych, należy zwrócić uwagę, że w przypadku map umożliwiających i ułatwiających uprawianie turystyki historyczno-militarnej, kilka spraw ma szczególne znaczenie.

Po pierwsze, co dotyczy turystyki jako takiej, użytkownicy tej samej mapy mogą mieć bądź duże doświadczenie w korzystaniu z map, bądź też ich kontakt z mapą zakończył się na etapie szkoły podstawowej lub średniej.

Po drugie, wśród osób posługujących się tymi samymi mapami mogą znaleźć się zarówno osoby od lat uprawiające turystykę historyczno-militarną, jak i osoby których doświadczenia w tym zakresie są niewielkie. Dotyczy to nie tylko różnych doświadczeń w zakresie historii, geografii, wiedzy politycznej, a także (wcale nie tak rzadko) architektury, techniki itp., ale także w zakresie kartografii ogólnej (włączając w to topografię), kartografii historycznej oraz – *last but not least* – kartografii wojskowej. Oczywiście w uprawianiu turystyki historyczno-militarnej pomaga również wiedza w zakresie kartografii turystycznej oraz doświadczenie w posługiwaniu się takimi mapami.

Po trzecie, z samej istoty turystyki historyczno-militarnej wynika, że często te same mapy mogą być wykorzystywane przez turystów z różnych państw. Na ogół państw, które kiedyś były różnymi stronami w konfliktach zbrojnych. Można oczywiście przyjąć, że turyści z państw A i B odwiedzając pole bitwy X posługują się mapami wydanymi we własnym kraju i zgodnymi z obowiązującą w nich narracją historyczną, ale częściej się zdarza, że mapa dotycząca bitwy X jest wydawana w państwie, na terytorium którego się ona toczyła. Ponadto, co ma coraz większe znaczenie w epoce globalizacji, tą samą mapą mogą posługiwać się turyści z różnych krajów, posługujących się różnymi językami (i nie znający innych języków poza ojczystym), reprezentujący różne kręgi kulturowe, posługujący się różnymi formami pisma, mający różne doświadczenia w podróżowaniu do innych krajów itp. Ma to znaczenie poważniejsze niż to się na pozór wydaje, gdyż według A. M. MacEachren'a [1995, s. 160], różnice kulturowe oznaczają m.in. możliwość wystąpienia problemów nawet ze stosowaniem kolorów na mapach używanych w różnych kontekstach kulturowych oraz różny odbiór tych samych kolorów na mapach o zasięgu międzynarodowym,² co może dotyczyć również map wykorzystywanych w celach związanych z turystyką historyczno-militarną.³

Uwzględniając to co wyżej napisano i przechodząc do określenia celu prezentowanego niżej tekstu, uznano, że głównym celem artykułu jest wykazanie, iż mapy wykorzystywane w turystyce historyczno-wojskowej mają swoją specyfikę, która wyróżnia je spośród innych map turystycznych. Można przyjąć, co jest swojego rodzaju hipotezą, że różnice te dotyczą zarówno ich treści, jak i sposobu przekazu kartograficznego. W pierwszym przypadku dotyczy to konieczności jednoczesnego przedstawienia na mapie informacji geograficznych, historyczno-wojskowych i turystycznych. W drugim przypadku, forma przekazu kartograficznego powinna uwzględniać, że użytkownikami tych map mogą być osoby nie mające odpowiedniego przygotowania w zakresie geografii, a zwłaszcza kartografii, a także osoby nieposiadające wykształcenia historycznego i wojskowego. Oznacza to, że sposób prezentacji kartograficznej powinien być czytelny dla różnych grup użytkowników.

² Wolne tłumaczenie. W oryginale „This cultural difference suggests potential problems in trying to select colors for maps used in cross-cultural contexts or default colors in mapping systems for a multinational market (e.g. tourist maps)”.

³ Np. na radzieckich i rosyjskich mapach wojskowych własne wojska oznacza się kolorem czerwonym, a wojska przeciwnika kolorem niebieskim, a na mapach NATO odwrotnie.

Celem pobocznym badań leżących u podstaw przeprowadzonej analizy jest wykazanie, że złożoność problematyki związanej z mapami dedykowanymi osobom interesującym się turystyką historyczno-wojskową sprawia, iż większość z tych map zawiera poważne uchybienia natury kartograficznej. Autor przedstawianego tekstu nie jest z wykształcenia i zawodu ani historykiem ani wojskowym, ale według stanu jego wiedzy część z tego rodzaju map posiada również niedociągnięcia w zakresie prezentacji kartograficznej wydarzeń *stricto* historyczno-wojskowych.

Artykuł składa się z czterech zasadniczych części. Po ogólnym przedstawieniu cech, jakie wykazują mapy szczególnie przydatne dla uprawiania turystyki historyczno-militarnej, w kolejnych fragmentach szerzej omówiono tzw. mapy analogowe (z reguły występujące w postaci drukowanej na papierze bądź folii) oraz mapy cyfrowe. W odniesieniu do pierwszej grupy map, podzielono je na publikowane w przewodnikach, folderach, ulotkach itp. oraz na mapy wydawane w formie arkuszy. W czwartej części prezentowanego tekstu poświęcono uwagę mapom, które turysta może spotkać w odwiedzanym przez siebie miejscu na tablicach informacyjnych, czy w postaci specjalnie przygotowanych makiet. Artykuł kończy dyskusja, której częścią jest próba udzielenia odpowiedzi na przedstawioną wyżej hipotezę.

Kończąc część wstępną, należy zaznaczyć, że występujące w dalszej części tekstu określenie „mapa”, jest swojego rodzaju skrótem myślowym, gdyż obejmuje mapy właściwe, plany, prezentacje z wykorzystaniem narzędzi informatycznych oraz inne formy tzw. geowizualizacji. Wspólną cechą tych wszystkich środków przekazu wizualnego jest to, iż dotyczą one lokalizacji obiektów i zachodzących między nimi relacji przestrzennych.

Należy również dodać, że omawiając przytoczone niżej mapy autor starał się pomijać kwestie związane z ich poprawnością historyczną oraz wojskową, koncentrując się na sprawach kartograficznych. Niekiedy jednak trudno było oddzielić sprawy *stricto* kartograficzne od historyczno-wojskowych.

Cechy map przydatnych dla uprawiania turystyki historyczno-militarnej

Według B. Medyńskiej-Gulij [2003, s. 95] „Podstawową treścią mapy turystycznej jest warstwa topograficzna, która uzupełniona zostaje poprzez dodanie elementów niezbędnych jej użytkownikowi, czyli turyście”. W następnym zdaniu ta sama autorka pisze „Nie jest możliwe jednoznaczne wyodrębnienie elementów należących do tematu mapy, ponieważ można przyjąć, że całą treść topograficzna jest przydatna w orientowaniu się w terenie”. Wnioski sformułowane przez B. Medyńską-Gulij [2003, s. 95] są słuszne także dla większości map wykorzystywanych przez osoby uprawiające turystykę historyczno-militarną.

W przypadku znacznej części map przeznaczonych dla turystów interesujących się historią wojen i wojskowości i pokrewnymi zagadnieniami, można wyróżnić cztery warstwy tematyczne (ryc. 1):

- warstwę pochodzącą z mapy topograficznej lub ogólnogeograficznej;
- warstwę dotyczącą przedstawianych na mapie wydarzeń historycznych;
- warstwę obejmującą wojskowe aspekty prezentowanych na mapie wydarzeń historycznych;
- warstwę przedstawiającą stan zagospodarowania turystycznego.

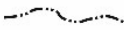
Pierwsza z wymienionych wyżej warstw stanowi podkład mapy, natomiast trzy pozostałe są jej właściwą treścią i można je uznać za część tematyczną mapy.

W jednym z tekstów autora tych słów [Kowalczyk 2015, s. 12], przytoczono opinię M. Roszczewskiej i W. Zalewskiego [2003, s. 17], którzy uznali, że w przypadku map turystycznych szczególne znaczenie mają dwie kwestie: jak powinien wyglądać podkład zaczerpnięty z mapy topograficznej, a także jakie elementy map topograficznych powinny być wykorzystywane przy sporządzaniu podkładu dla różnych rodzajów map turystycznych. Odnosząc się do tych zagadnień, należy zauważyć, że z punktu widzenia map wykorzystywanych w turystyce historyczno-militarnej szczególnie ważne jest drugie pytanie,

gdyż w zależności od potrzeb turystów podkład zaczerpnięty z mapy topograficznej może być bardzo ważnym elementem mapy (np. dla przybliżonego odtworzenia w terenie przebiegu danej bitwy) lub też jego znaczenie może być drugorzędne. To z kolei oznacza, że w pierwszej kolejności należy określić jaka kategoria turystów ma być głównym odbiorcą mapy, a dopiero potem zastanawiać się jakie elementy z mapy topograficznej powinny być uwzględnione na mapie adresowanej do turystów interesujących się tematyką historyczno-wojskową. Oznacza to, że przy opracowywaniu map historyczno-wojskowych trzeba uwzględniać propozycję G. F. McCleary Jr. [2009, s. 1-2], według którego każda mapa powinna być rozpatrywana z uwzględnieniem jej „tekstu” (*text*), „podtekstu” (*subtext*) i „kontekstu” (*context*). „Tekstem” mapy jest jej przewodni temat (główna treść), pod pojęciem „podtekst” G. F. McCleary Jr. [2009, s. 1-2] rozumie wszystko co wiąże się z redagowaniem mapy, stosowanymi znakami itp, natomiast „kontekstem” jest cel, dla którego wykorzystywana jest mapa.

Zdaniem cytowanego autora w przypadku kartografii turystycznej szczególnie ważny jest „podtekst”, gdyż często nadmiar różnych znaków kartograficznych (z którymi przeciętny turysta nie jest obeznany) powoduje, iż odbiorca ma poważne trudności z czytaniem mapy. Jednak w odniesieniu do map historyczno-wojskowych niemniej ważny jest „kontekst”, gdyż zupełnie inna będzie mapa, na której przedstawiona ma być ogólna sytuacja polityczno-wojskowa związana z daną wojną (czy bitwą), a inna, której główny celem jest przedstawienie wyłącznie działań militarnych. Różnica może polegać m.in. na tym, iż

w pierwszym przypadku stosowane będą sposoby prezentacji kartograficznej typowe dla geografii i historii, a w drugim znaki taktyczne zaczerpnięte z map wojskowych.

TREŚĆ MAPY		ZNAKI KARTOGRAFICZNE			NAPISY
		Punktowe	Linijowe	Powierzchniowe	
Treść podkładowa	Referencyjna	 Miejscowość	 Granica państwowa	 Jezioro	ŁÓDŹ Nazwa miasta
	Topograficzna	 Kościół	 Droga utwardzona	 Las	<i>Rawka</i> Nazwa rzeki
Treść tematyczna	Wojskowa	 Brygada pancerna strony B	 Kierunek natarcia strony A	 Rejon koncentracji wojsk strony B	II Korpus Nazwa związku operacyjnego strony A
	Turystyczna	 Pole namiotowe	 Żółty szlak turystyczny	 Obszar chroniony	<i>Hotel Zacisze</i> Nazwa obiektu turystycznego

Ryc. 1. Przykładowe znaki kartograficzne i napisy na mapach przydatnych w uprawianiu turystyki historyczno-militarnej z uwzględnieniem treści podkładowej i tematycznej mapy

Źródło: opracowanie Autora

Chociaż przyjmuje się, że pod względem przyjętych metod prezentacji kartografia turystyczna nie różni się zbyt wiele od kartografii topograficznej, to jednak w przypadku map opracowywanych z myślą o osobach interesujących się na przykład odwiedzaniem pól bitewnych sytuacja jest nieco inna. Głównym sposobem prezentacji kartograficznej

na mapach turystycznych są znaki punktowe i liniowe (sygnatury)⁴ oraz powierzchniowe (metoda zasięgu). Oznacza to, iż w kartografii turystycznej operuje się głównie metodami przedstawiające zjawiska jakościowe, najczęściej opisywane skalą nominalną, niekiedy również porządkową. Inaczej jest w przypadku map przeznaczonych dla turystów uprawiających turystykę historyczno-militarną, gdyż do wymienionych wyżej form prezentacji, dochodzą wspomniane wyżej znaki taktyczne. Na ogół są to sygnatury punktowe (geometryczne i symboliczne, ale niekiedy również obrazkowe) i sygnatury liniowe, rzadziej znaki powierzchniowe. Jednak w odróżnieniu od innych map, na mapach wojskowych bardzo często stosowanym środkiem prezentacji są również sygnatury literowe (np. „DP” dla oznaczenia dywizji piechoty), do których często dodana jest cyfra lub liczba (np. „12. DP”).

Inną specyfiką stosowanych na mapach wojskowych znaków taktycznych, co ma odzwierciedlenia na niektórych mapach kierowanych do turystów interesujących się turystyką historyczno-militarną, jest bardzo szerokie uwzględnianie zasady izomorfizmu. Dotyczy to zarówno izomorfizmu postaci, jak i izomorfizmu merytorycznego

Izomorfizm postaci zakłada, że podstawowym założeniem przy redagowaniu mapy powinno być, aby najwyższemu hierarchicznie stopniowi odpowiadały znaki najprostsze w formie oraz najbardziej abstrakcyjne. Im niższy stopień hierarchiczny, tym znak jest bardziej złożony w rysunku i zbliża się do postaci znaku obrazkowego. Wielka różnorodność faktów kategorii najniższej będzie reprezentowana przez znaki przypominające postać obserwowaną w rzeczywistości, a więc wykluczającą niepewność odczytania. W przypadku znaków taktycznych oznacza to, że dyslokacja pułku artylerii będzie wyrażona metodą sygnatury lub zasięgu i stosownym opisem, ale pozycja ogniowa zajmowana przez konkretne działo będzie przedstawiona umownym znakiem przypominającym działo (sygnatura symboliczna lub nawet obrazkowa). Z kolei izomorfizm merytoryczny oznacza, że różnym grupom faktów powinny odpowiadać grupy znaków różniące się między sobą wyraźnie dostrzegalnym, różnym kształtem (lub kolorem) przewodnim [Ratajski 1973, s. 77]. Stąd na przykład przyjęło się oznaczać wojska „własne” jednym kolorem, a „obce” innym.

W przypadku znaków taktycznych stosowanych na tego rodzaju mapach istotne jest również uwzględnianie zasady operatywności znaków, która oznacza możliwość łączenia znaków i ich elementów w celu uzyskania rozbudowanej treści informacyjnej znaku oraz w celu uzyskania jak największej oszczędności miejsca na mapie. Zgodnie z tą zasadą przede wszystkim należy przyjąć taki kształt przewodni znaku, aby łączenie znaków spełniało wymogi estetyki i miało sens logiczny. Trzon znaku powinien tworzyć rdzeń (morfem główny), to znaczy postać znaku, która, zachowując ten sam sens semantyczny, mogłaby być powtarzana w różnych kombinacjach rysunkowych. Rdzeń znaku powinien być wzbogacony o afiks (morfem poboczny), pod którym to terminem należy rozumieć element graficzny znaku uzupełniający morfem główny znaku oraz nadający mu dodatkową treść znaczeniową. W zależności od położenia afiksu w stosunku do znaku przewodniego można mu umownie przypisać odpowiednie znaczenie (może on być w górę od rdzenia, w dół itd.) [Ratajski 1973, s. 77-78).

Przedstawione wyżej rozważania można by kontynuować, jednak celem przedstawianej publikacji nie jest omawianie specyfiki map turystycznych, jak również nie jest jej celem zwracanie uwagi na specyfikę map taktycznych. W pierwszym przypadku zainteresowani tą tematyką czytelnicy mogą sięgnąć do tekstu autora tych słów z 2015 r., a w drugim przypadku wiele informacji na przedstawiony temat zawierają stosowne strony internetowe.

Na zakończenie tych rozważań należy poświęcić kilka zdań przyjętej metodzie analizy. Wychodząc od poglądów przyjętych we współczesnej kartografii [Żyszkowska, Spallek 2012, s. 20-25] mapa tematyczna – a za taką trzeba *ex definitione* uznać każdą mapę adresowaną do osób interesujących się turystyką historyczno-militarną – ma strukturę złożoną z następujących elementów:

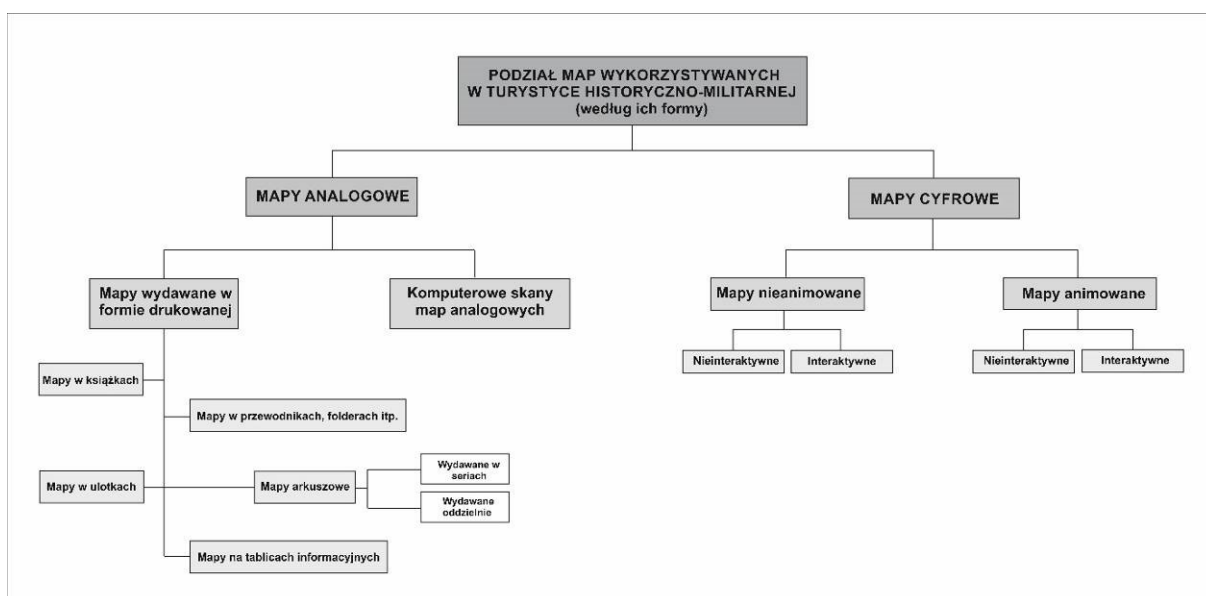
⁴ W dalszej części artykułu określenia „znak” i „sygnatura” są stosowane zamiennie.

- treści podkładowej, która obejmuje (a) elementy mające pozwolić na jej dostosowanie do charakteru treści tematycznej, w przypadku map poddanych dalej analizie mogą to być rzeki, drogi, sieć osadnicza, granice państwowe, lasy itp.; (b) skalę mapy,
- treści tematycznej, którą stanowią informacje dotyczące zagadnień bezpośrednio związanych z turystyką historyczno-militarną,
- legendy.

Ponadto pod uwagę zostały wzięte takie części składowe struktury mapy, jak:

- (a) zgodność jej tytułu z treścią,
- (b) informacje tekstowe, zdjęcia itp.,
- (c) dołączenie do zasadniczego pola treści kartograficznej tzw. mapy lokalizacyjnej I powiększonego fragmentu mapy (tzw. kartonu) oraz innych elementów [Medyńska-Gulij 2012, s. 131].

Zaprezentowaną poniżej analizę map przeprowadzono odnosząc się do podziału map służących uprawianiu turystyki związanej z historią wojen i wojskowości zaproponowanego na ryc. 2.

Ryc. 2. Podział map przydatnych w uprawianiu turystyki historyczno-militarnej ze względu na ich formę

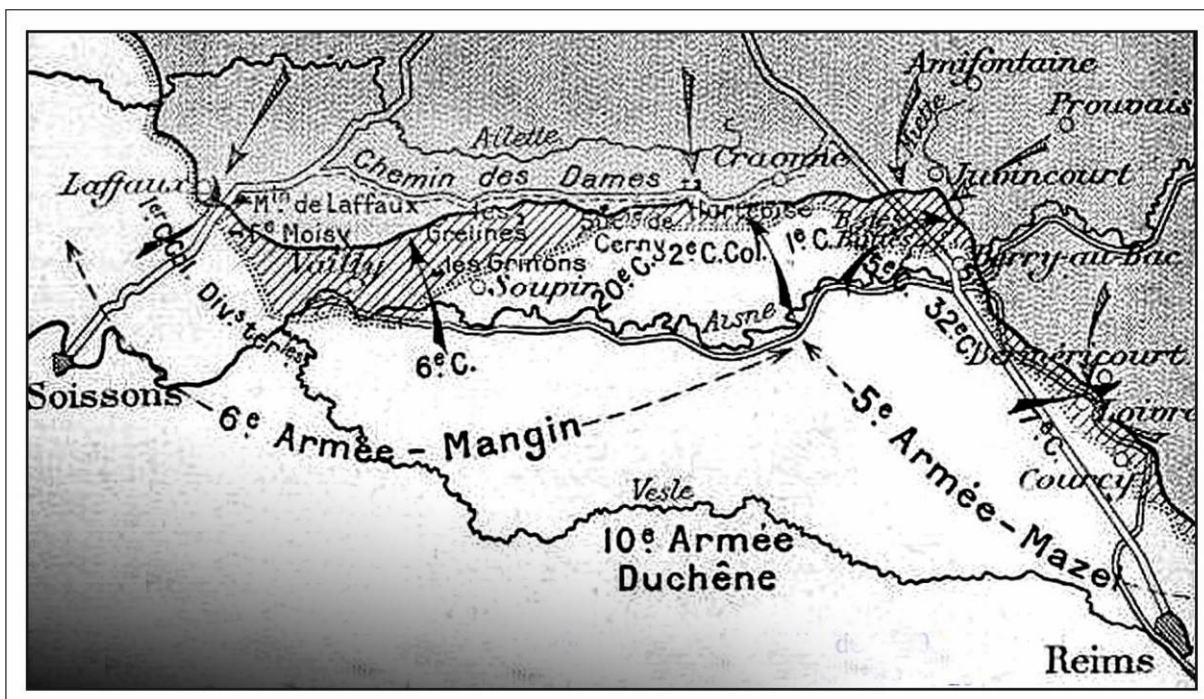
Źródło: opracowanie Autora

Przykłady map wykorzystywanych w turystyce historyczno-militarnej

MAPY ANALOGOWE

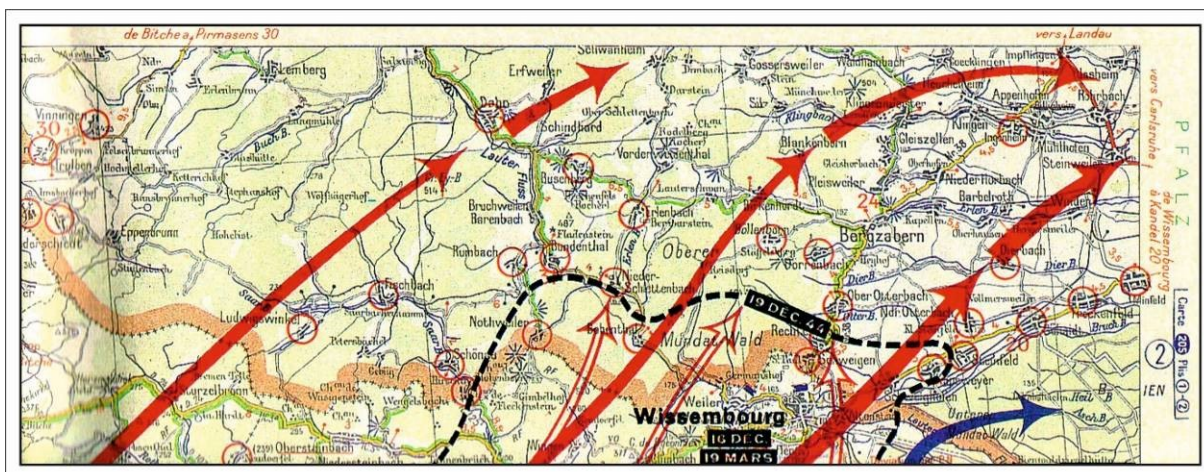
Trudno jednoznacznie stwierdzić, kiedy pojawiły się pierwsze mapy turystyczne specjalnie kierowane do osób interesujących się historią wojen i wojskowości. Wiadomo jednak, że na pewno był one wydawane we Francji już pod koniec I wojny światowej i w pierwszych latach bezpośrednio po jej zakończeniu. Początkowo były publikowane głównie w przewodnikach po polach bitewnych frontu zachodniego. O dużym zainteresowaniu tego rodzaju publikacjami może świadczyć fakt, iż tylko wydawnictwo MICHELIN et Cie. opublikowało 29 tego rodzaju przewodników. Jedną z takich map – zamieszczoną w przewodniku dotyczącym bitwy pod Chemin des Dames w 1917 r. przedstawiono na ryc. 3. Podobnie, jak i inne mapy z tych przewodników, była ona wykonana w technice czarno-białej, a zastosowane na niej środki prezentacji kartograficznej były ograniczone. Podobnie było ze szczegółowością rysunku. Należy jednak wziąć pod uwagę

fakt, iż wydawane przez MICHELIN et Cie. przewodniki były adresowane nie tyle do osób pasjonujących się historią wojen i wojskowości, co raczej do uczestników niedawnych walk, którzy chcieli – korzystając z samochodu – odwiedzić miejsca, w których toczono boje.

Ryc. 3. Fragment mapy z wydanego w 1920 r. przez MICHELIN et Cie. przewodnika „Le Chemin des Dames” ukazującego przebieg walk w Szampanii (Francja) w kwietniu-październiku 1917 r.

Źródło: La bataille du chemin des Dames, le contexte, <http://historyweb.fr/wp-content/uploads/2014/07/chemin-des-dames-premiere-guerre-mondiale-site-histoire-historyweb-3.jpg?x82533> (20.10.2017).

Ryc. 4. Fragment mapy przedstawiającej przebieg walk w Alzacji (Francja) w latach 1944-1945. Podkładem mapy wydanej przez MICHELIN et Cie. jest mapa samochodowa.

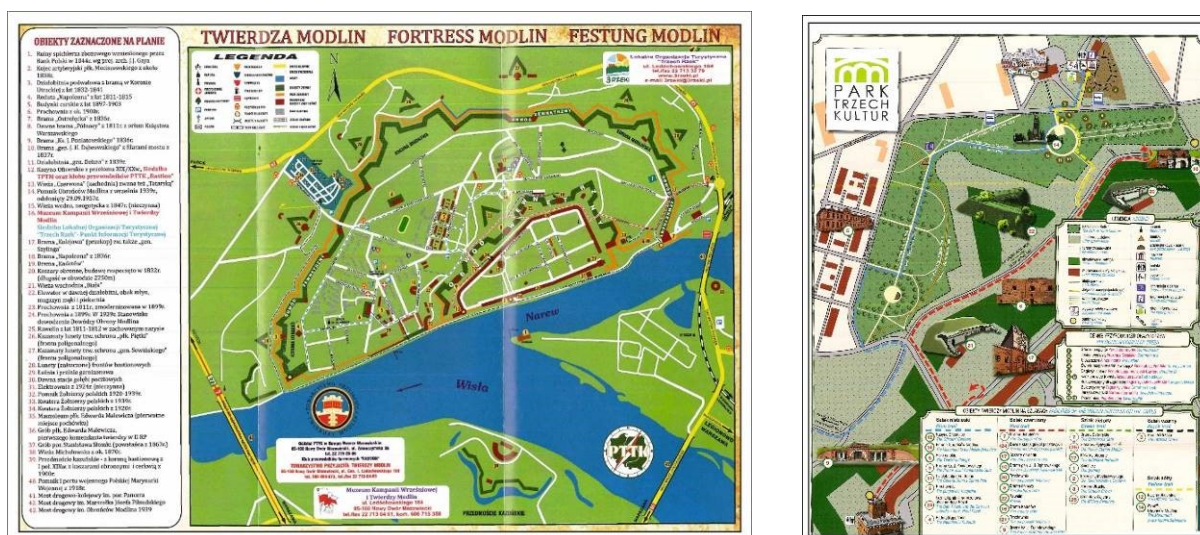
Źródło: opracowanie Autora na podstawie Bataille d'Alsace. Nov. 1944 – Mars 1945, Pneu Michelin, 104, Réimpression de la carte historique de 1947/Battle of Alsace. Nov. 1944 – March 1945, Pneu Michelin, 104, Reprint of the 1947 map, 1992, MICHELIN et Cie., Clermont-Ferrand.

To samo wydawnictwo opublikowało po II wojnie światowej cztery mapy dotyczące walk na terenie Francji w latach 1944-1945. Trzy z nich dotyczyły wybranych regionów (Alzacja, Normandia i Prowansja), a jedna – zatytułowana „Voie de la liberté” („Droga Wyzwolenia”) – przedstawiała przebieg głównych działań wojennych, które doprowadziły

do odzyskania Francji przez wojska alianckie. Wspólną cechą tych map było wykorzystanie jako podkładu map samochodowych w skali 1:200 000. Tym samym, aby mapy były nadal czytelne, temat związany z przebiegiem działań wojennych został pod względem środków przekazu kartograficznego ograniczony. Na mapach przedstawiono jedynie kierunki uderzeń sił alianckich, opisując większe jednostki oraz ważniejsze miasta i daty ich zajęcia. Wycinek jednej z takich map przedstawiono na ryc. 4. Kolorem czerwonym przedstawiono na niej kierunki działań armii amerykańskiej, a kolorem niebieskim kierunki natarcia wojsk francuskich. W obu przypadkach posłużono się metodą sygnatury liniowej, a strzałki nawiązują do sygnatur wektorowych. Czerwonym kółkiem zaznaczono miejscowości dotknięte większymi zniszczeniami. Na rycinie można jeszcze dostrzec zaznaczony czarną przerywaną linią przebieg linii frontu (z podaną datą), jak również (w dolnej części wycinka) datę natarcia konkretnych jednostek. W prawym dolnym rogu mapy „Bataille d’Alsace. Nov. 1944 – Mars 1945, Pneu Michelin, 104, Réimpression de la carte historique de 1947/Battle of Alsace. Nov. 1944 – March 1945” zamieszczono dodatkową legendę (legenda podkładowej mapy samochodowej była w górnym prawym rogu) dotyczącą wydarzeń z lat 1944-1945. Są w niej jedynie cztery znaki: strzałki kierunków natarcia (czerwona i niebieska), data wyzwolenia miasta, data natarcia oraz sygnatura punktowa, dla wskazania miast objętych zniszczeniami. Poza główną mapą, na arkuszu w jej bezpośrednim sąsiedztwie, znalazł się opis działań wojennych, jakie miał miejsce w Alzacji na przełomie lat 1944/1945 oraz kilka map dotyczących ogólnego ich przebiegu.

Mapy w przewodnikach i folderach poświęconych turystyce historyczno-militarnej

Do publikacji szczególnie użytecznych dla osób uprawiających turystykę historyczno-militarną należą przewodniki, foldery, ulotki itp., w których są co prawda zamieszczone mapy, ale główny nacisk został przez ich wydawców i redaktorów położony na opis wydarzeń mających miejsce w przeszłości.

Ryc. 5a-b. Mapy Twierdzy Modlin (województwo mazowieckie). Po lewej stronie mapa z folderu „Twierdza Modlin” (ryc. 5a). Po prawej stronie mapa z publikacji „Przewodnik. Twierdza Modlin. Park Trzech Kultur” (ryc. 5b).

Źródło: opracowanie Autora na podstawie „Twierdza Modlin”, bez roku wydania, Wydano na zlecenie Burmistrza Miasta Nowy Dwór Mazowiecki, Nowy Dwór Mazowiecki; „Przewodnik. Twierdza Modlin. Park Trzech Kultur”, bez roku wydania, bez miejsca wydania.

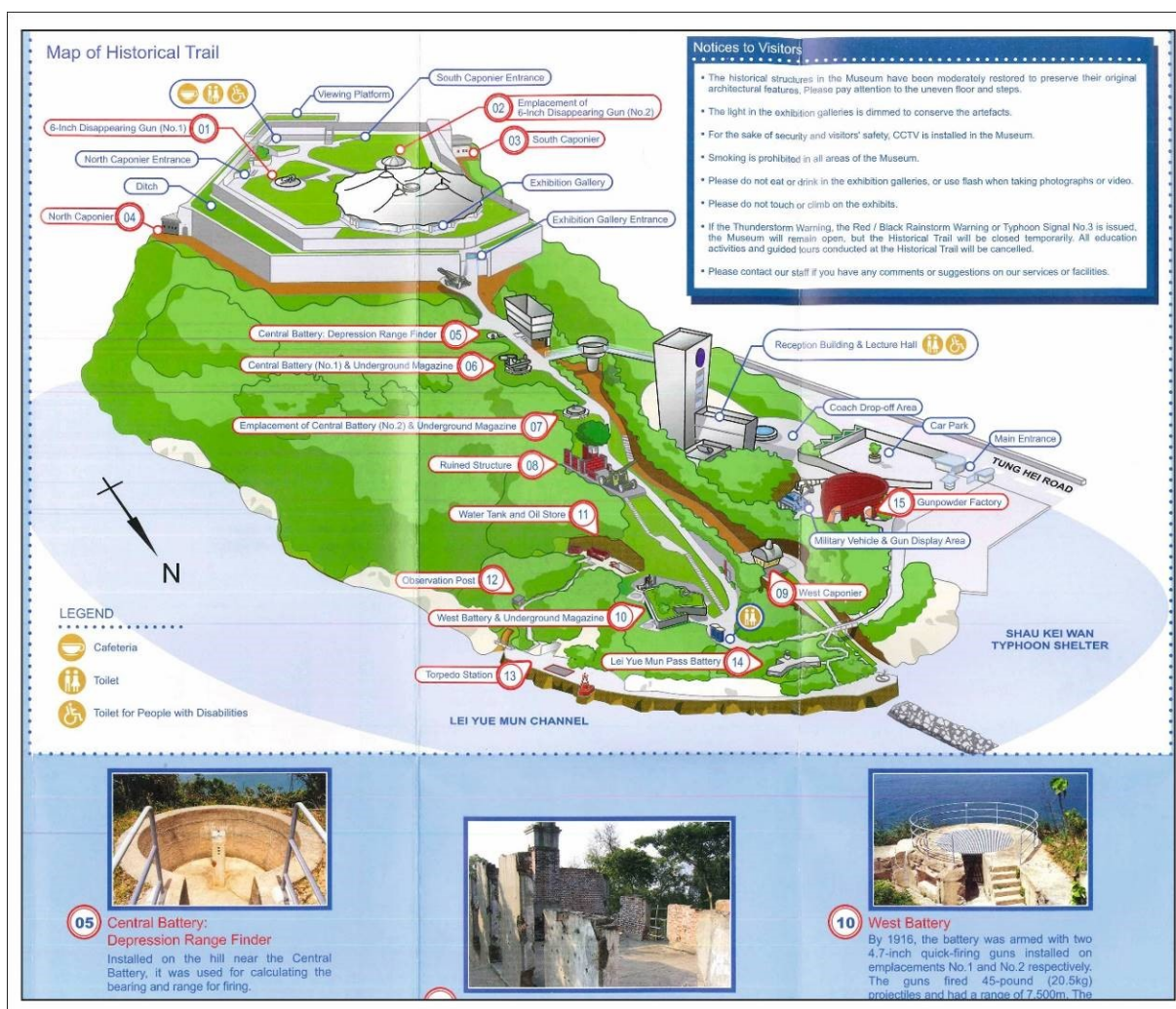
Jako pierwszy przykład mapy pochodzącej z folderu posłuży przedstawiona na ryc. 5a mapa twierdzy w Modlinie. Choć nie ma ona skali, posiada legendę, w której znalazło się aż 26 znaków kartograficznych. Jednak tylko niewielka część znaków dotyczy twierdzy, a w dodatku zostały one umieszczone na końcu legendy. Są to znaki (sygnatury liniowe)

przedstawiające: obiekty ziemne (kolor zielony), mury obronne (kolor pomarańczowy), murowane obiekty zabytkowe (kolor brązowy) oraz szlaki, które zaznaczono w kolorach czerwonym, niebieskim i szarym (szlaki główne) oraz żółtym i czarnym (szlaki łącznikowe). Poza tymi znakami na treść mapy składają się sygnatury przedstawiające lokalizację szkół, stacji benzynowych, aptek, przychodni, parkingów itp., czyli obiektów nie mających nic wspólnego z turystyką (szkoły), bądź dotyczących infrastruktury paraturystycznej. W lewej górnej części mapy, pod legendą, zaznaczono (kolorem będącym pośrednim między ciemnozielonym a ciemnoniebieskim) cmentarz wojenny. Oceniając mapę przedstawioną na ryc. 5a w kontekście turystyki historyczno-militarnej należy stwierdzić, że mimo iż zatytułowana ona została „Twierdza Modlin. Fortress Modlin. Festung Modlin”, to fakt jak potraktowano w legendzie treść kartograficzną związaną z twierdzą, świadczy o tym, iż w pierwszej kolejności jest ona po prostu mapą Twierdzy Modlin, jako części Nowego Dworu Mazowieckiego, a dopiero potem mapą służącą turystom interesującymi się historią wojen i wojskowości.

Znacznie bardziej przemyślana wydaje się być mapa dotycząca również Modlina, która jest zawarta w publikacji „Przewodnik. Twierdza Modlin. Park Trzech Kultur” (ryc. 5b). Należy jednak zaznaczyć, że również i ona nie ma podanej skali, a treść w niektórych miejscach jest zasłonięta tekstem ograniczonym ramkami. Poza legendą, w odrębnych ramkach są podane wykaz obiektów militarnych na składających się na twierdzę Modlin oraz wykaz drzew cennych przyrodniczo. Wszystkie te obiekty są przedstawione na mapie (z numerami). Obiekty militarne są opisane w formie kółka z zielonym obramowaniem (numer obiektu jest podany w kolorze czerwonym), a okazy przyrodnicze są opisane przez zielone kółko z czerwonym obramowaniem (numery są w kolorze białym). Przy czytaniu mapy okazuje się, że ten sposób oznaczenia jest bardzo czytelny. W tym miejscu trzeba z uznaniem podkreślić, że sygnatury punktowe z opisem obiektów, jak również wszystkie pozostałe znaki kartograficzne są takiej samej wielkości i na mapie i w legendzie. Na mapie przedstawiono ponadto sygnaturami punktowymi różnego rodzaju elementy zagospodarowania turystyczno-wypoczynkowe (np. muzeum, punkt informacji turystycznej, wypożyczalnię rowerów, toaletę, przewijak dla matek z małymi dziećmi), punkty widokowe, a także – stosując metodę chorochromatyczną⁵ – różne formy użytkowania terenu. Jedyne poważniejsze zastrzeżenie, jakie można mieć to przyjętych przez autorów mapy sposobów prezentacji dotyczy terenów zielonych nazwanych Parkiem Trzech Kultur. Na mapie w niektórych miejscach zamieszczono sygnatury przypominające drzewa, natomiast w legendzie ograniczono się jedynie do przedstawienia Parku Trzech Kultur w postaci zielonego czworokąta ograniczonego czarną, przerywaną, linią z kropkami. Na omawianej mapie ukazano także przebieg pięciu szlaków (niebieski, czerwony, zielony, czarny, żółty), dzięki którym turyści mogą dotrzeć do obiektów militarnych. Ciekawym rozwiązaniem jest zamieszczenie informacji w ramce dotyczącej atrakcji historyczno-wojskowych zgodnie z podziałem na wspomniane szlaki (a nie kolejno według przypisanych obiektom numerów). Wydaje się, że taki sposób jest znacznie wygodniejszy dla odbiorcy mapy niż stosowane na ogół opisywanie obiektów według kolejności rosnąco. Przy przedstawianiu najważniejszych obiektów twierdzy Modlin, które zaznaczono w kolorach brązowym (budynki) i ciemnozielonym (wały), skorzystano także z sygnatur-winięt. Zostały one wykonane z dużą dbałością o detale, co sprawia, że mniej doświadczony turysta nie powinien mieć kłopotów z identyfikacją konkretnego obiektu w terenie. Poza opisanymi wyżej elementami, mapa twierdzy Modlin zawiera jeszcze szereg innych znaków kartograficznych, ale z punktu widzenia turystyki historyczno-militarnej te, które opisano, są z pewnością najważniejsze.

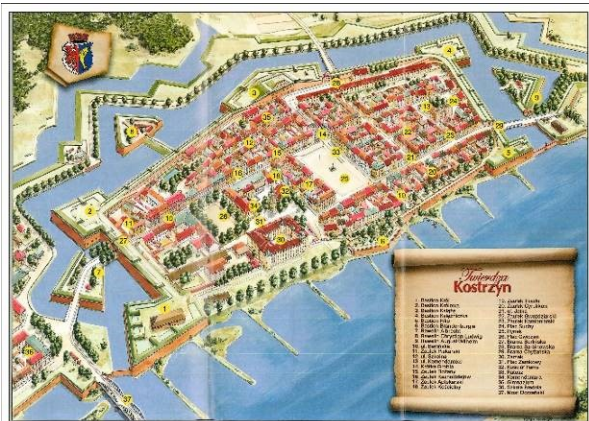
⁵ Metoda chorochromatyczna, inaczej metoda jednostek naturalnych, jest sposobem prezentacji zbliżonym do metody zasięgów, przy czym uwzględnione na mapie jednostki przestrzenne nie mogą na siebie zachodzić (czego nie wyklucza metoda zasięgów) [Medyńska-Gulij 2012, s. 121].

Jak już wspomniano, współcześnie przyjmuje się, że pod mianem „opracowania kartograficzne” mieszczą się nie tylko mapy, ale również inne formy geowizualizacji. Na ryc. 6. znalazła się jedna z takich form, a mianowicie rzut perspektywiczny (choć użyto na nim angielskiego słowa „map”) przedstawiający znajdujące się we wschodniej części wyspy Hongkong (Chiny, Specjalny Region Autonomiczny Hongkong) muzeum obrony wybrzeża. Chociaż większą część rysunku stanowią sylwetki obiektów wojskowych znajdujących się na terenie muzeum, zostały na nim również sygnatury punktowe (obrazkowe) ukazujące lokalizację służącej odwiedzającym infrastruktury. Mimo że mają one postać powszechnie stosowanych piktogramów, autorzy folderu uznali, że należy je opisać w legendzie. Trzeba również zwrócić uwagę na fakt, że na mapie zaznaczono kierunek północny, co należy uznać za słuszne, gdyż w odróżnieniu od stosowanej na ogół w kartografii zasady, w tym przypadku północ nie znajduje się w górnej części mapy. Na odwrocie zamieszczono powiększone rzuty perspektywiczne głównego obiektu Hong Kong Museum of Coastal Defence, który jest w górnej części mapy przedstawionej na ryc. 6. Ponadto na folder składają się, poza częściowo pokazanymi na rycinie opisami z zdjęciami obiektów i eksponatów militarnych, mapa w skali 1:7000 przedstawiająca sąsiadującą z muzeum dzielnicę Shau Kei Wan, na której zaznaczono stację metra, przystanki tramwajowy i autobusowy, parking publiczny i parking dla odwiedzających Hong Kong Museum of Coastal Defence. Pokazano na niej również trasy dojścia i dojazdu do muzeum.

Ryc. 6. Fragment broszury „Visitors’ guide. Hong Kong Museum of Coastal Defence” (Chiny, Specjalny Region Autonomiczny Hongkong).

Źródło: opracowanie Autora na podstawie „Visitors’ guide. Hong Kong Museum of Coastal Defence”, August 2008, Leisure and Cultural Service Department – Hong Kong Museum of Coastal Defence, bez miejsca wydania.

Ryc. 7a-b. Fragmenty folderów dotyczących twierdzy w Kostrzynie (województwo lubuskie). Rzut perspektywiczny ukazujący dawną twierdzę (ryc. 7a). Plan przedstawiający układ ulic w dawnej twierdzy oraz stan zachowania jej umocnień (ryc. 7b).

Źródło: opracowanie Autora na podstawie „Twierdza Kostrzyn”, bez roku wydania, Urząd Miasta w Kostrzynie nad Odrą, Kostrzyn nad Odrą; „Ruiny Starego Miasta i Twierdzy Kostrzyn”, bez roku wydania, Muzeum Twierdzy Kostrzyn, Kostrzyn nad Odrą.

Nieco podobny charakter ma zamieszczona na ryc. 7a mapa (czy też rysunek) „Twierdza Kostrzyn”. Jest ona rzutem perspektywnym ukazującym Kostrzyn w postaci, jaka nie istnieje już od wielu lat. Chociaż można sądzić, iż rzut nawiązuje do dawnej litografii, możliwe jest również, że jest on autorskim projektem plastyka (grafika komputerowego?), który jedynie pragnął przedstawić dawny Kostrzyn według manieri typowej dla rycin z XVII-XVIII w. Tym niemniej należy przyjąć, że tego rodzaju rzuty perspektywiczne, które były szeroko stosowane w dawnej kartografii, mogą być użyteczne dla osób uprawiających współcześnie turystykę historyczno-militarną, gdyż dają pojęcie o wyglądzie miasta w przeszłości.⁶

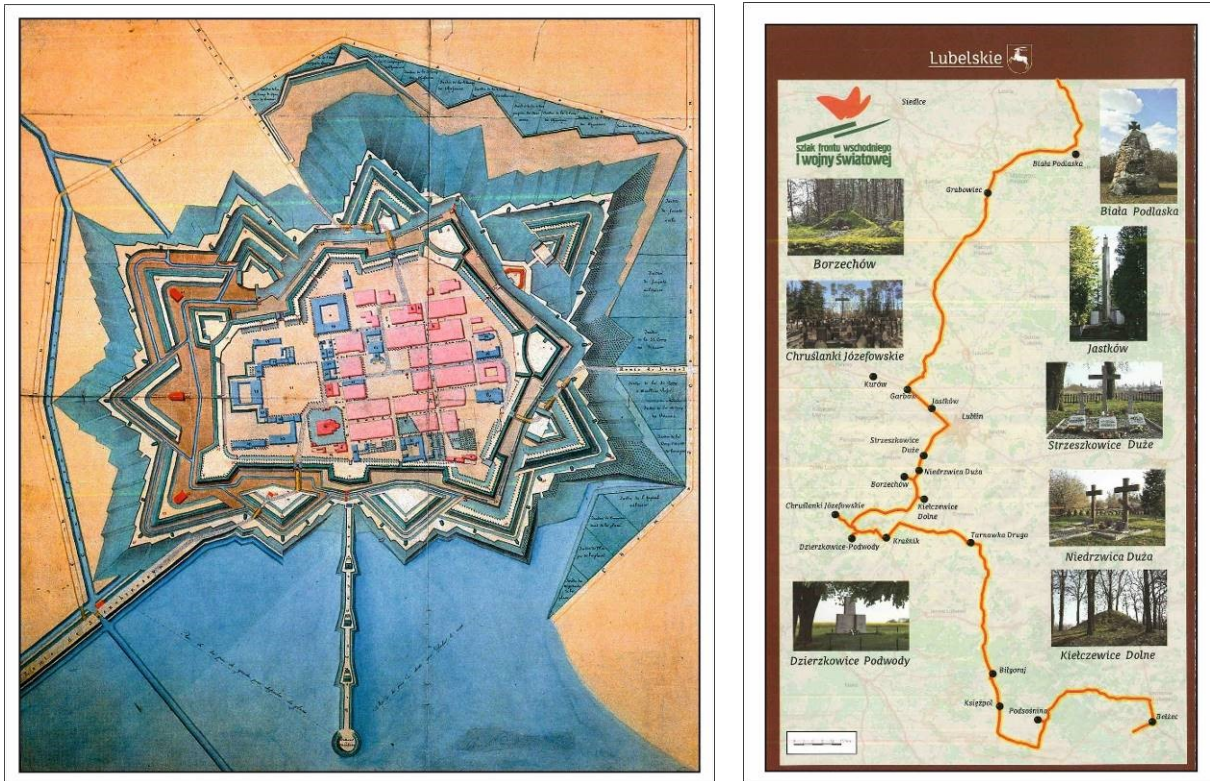
Również ryc. 7b przedstawia twierdzę w Kostrzynie, a właściwie to co z niej się zachowało. Mimo że nie ma ona ani skali, ani zaznaczonej orientacji, w odróżnieniu od rysunku perspektywnego na ryc. 7a można przyjąć, że jest to mapa. Z legendy (w lewym dolnym rogu) wynika, że sygnaturami liniowymi przedstawiono na niej istniejące mury i obiekty twierdzy (kolor brązowy) oraz obiekty wyburzone jeszcze przed II wojną światową. Na mapie zamieszczono białe kółka obwiedzione czarnym obramowaniem, w których (w kolorze czarnym) podano liczby. Odpowiadają one nieistniejącym już obiektom, które zostały opisane na odwrocie broszury (do każdego opisu dodano czarno-białe zdjęcie).

Jako przykład opracowania, w którym część kartograficzna została potraktowana marginalnie może służyć dotyczący Zamościa informator „Arsenał. Muzeum Fortyfikacji i Broni” (15 stron). Na jednej ze stron zamieszczono w nim co prawda kolorowy plan twierdzy Zamość (projekt jej rozbudowy z 1825 r.), ale przedstawiona na rycinie (ryc. 8a) treść nie doczekała się komentarza, mimo że zastosowano na niej różne kolory dotyczące nie tylko otaczających miasto wód powierzchniowych i zieleni miejskiej, ale i obiektów w samym Zamościu (poszczególne budynki przedstawiono w kolorach czerwonym, różowym i niebieskim). Z powodu braku spełnienia podstawowych warunków, które sprawiałaby, aby opisaną rycinę potraktować jako dzieło kartograficzne w postaci w jakiej został przedstawiony w publikacji „Arsenał. Muzeum Fortyfikacji i Broni”, plan twierdzy Zamość należy uznać za ilustrację, a nie mapę.

Przykładem tego rodzaju publikacji jest także wydany przez Urząd Marszałkowski Województwa Lubelskiego folder „Szlak frontu wschodniego I wojny światowej 1914-1918”, którego tylną okładkę stanowi schematyczna mapa z zaznaczoną trasą proponowanego szlaku po miejscach wydarzeń z lat 1914-1915 (cały folder ma 10 stron, przy czym 7 zajmuje opis

⁶ Opisany folder został wydany również w wersji niemieckojęzycznej („Die Festung Küstrin”).

szlaku). Jako podkład wykorzystano mapę z zaznaczonymi rzekami i lasami oraz ważniejszymi miejscowościami i drogami, jednak jest on mało czytelny, gdyż jest utrzymany w ogólnej tonacji beżowo-szaro-zielonej (ryc. 8b). Sam szlak został natomiast zaznaczony sygnaturą liniową (czerwoną z żółtymi obrzeżami) i jest dobrze czytelny. Pewnym mankamentem – ale dotyczy to nie tyle strony kartograficznej, co raczej opisu proponowanej trasy – jest zamieszczenie na wspomnianej mapie miejscowości, które nie są uwzględnione w przewodniku (np. miejscowości Podsośnina na odcinku Biłgoraj – Bełzec).

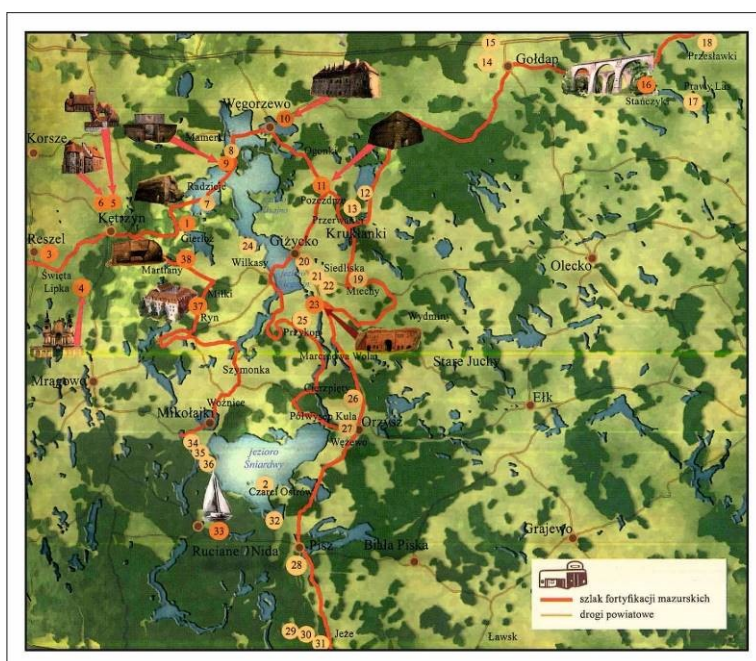
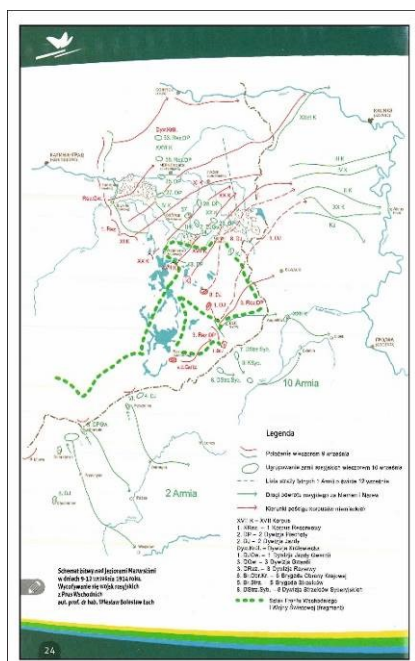

Ryc. 8a-b. Plan Zamościa (województwo lubelskie) z prawdopodobnie XVII w. (ryc. 8a) oraz trasa przebiegu „Szlaku frontu wschodniego I wojny światowej 1914-1918” w województwie lubelskim (ryc. 8b).

Źródło: opracowanie Autora na podstawie „Arsenal. Muzeum Fortyfikacji i Broni”, 2014, Miasto Zamość, Zamość; „Szlak frontu wschodniego I wojny światowej 1914-1918”, skala mapy ok. 1:1 200 000, bez roku wydania, Urząd Marszałkowski Województwa Lubelskiego, Lublin.

Śród opracowań dotyczących wydarzeń na terenie obecnej Polski mających miejsce podczas I wojny światowej należy także wymienić przewodnik „Szlak Frontu Wschodniego I Wojny Światowej w województwie warmińsko-mazurskim” (24 strony). Na wewnętrznej stronie przedniej okładki zawiera ona mapę znacznej części województwa, której podkład jest w dwóch odcieniach zieleni (ciemniejsza zieleń oznacza lasy), w dwóch odcieniach koloru niebieskiego (jasnoniebieski – jeziora i Zalew Wiślany, ciemnoniebieski – rzeki i Kanał Elbląski), kolorze żółtym (szersze – drogi krajowe, węższe – drogi wojewódzkie) oraz w kolorze szarym (granice państwa i granice województw). Na ten podkład naniesiono w formie sygnatury liniowej (czerwonej) trasę Szlaku Frontu Wschodniego I Wojny Światowej z zaznaczonymi 37 miejscami uznanymi za atrakcje turystyczne (nie wszystkie dotyczą I wojny światowej). Przy każdej z nich zamieszczono żółte kółko z czerwonym obremowaniem i czarną (wewnątrz kółka) liczbą oznaczającą daną atrakcję. W dołączonej do mapy legendzie opisano sześć znaków kartograficznych – sygnatury ukazującą przebieg szlaku i znajdujące się na nim atrakcje turystyczne, drogi krajowe i wojewódzkie oraz granice. W tym miejscu trzeba nadmienić, że oznaczenie granic województwa podane w legendzie jest nieco inne, niż granice przedstawione na mapie. Drugą mapą zamieszczoną

w publikacji „Szlak Frontu Wschodniego I Wojny Światowej w województwie warmińsko-mazurskim” jest mapa nazwana „Schemat bitwy nad jeziorami Mazurskimi w dniach 9-12 września 1914 roku. Wycofywanie się wojsk rosyjskich z Prus Wschodnich” (ryc. 9a). Zostały na niej zaznaczone główne jeziora Krainy Wielkich Jezior oraz ważniejsze rzeki (kolor niebieski), wybrane miasta (kolor szary), granica między ówczesnymi Niemcami a Rosją oraz kompleks leśny w rejonie Insterburg – Allenburg – Wehlau (obecnie w obwodzie kaliningradzkim), Puszcza Borecka i Puszcza Romincka (w obu przypadkach zastosowano technikę zasięgu liniowego sygnaturowego z wykorzystaniem koloru szarego). Na treść „wojskową” mapy składają się miejsca dyslokacji i kierunki uderzeń wojsk niemieckich (kolor czerwony) oraz położenie i kierunki odwrotu wojsk rosyjskich (kolor zielony). Związki taktyczne obu armii zostały opisane w kolorach (odpowiednio) czerwonym i zielonym z użyciem przyjętych w polskiej literaturze przedmiotu skrótów. Zostały one wyjaśnione w legendzie, podobnie jak i inne znaki użyte na mapie oraz zielona sygnatura liniowa (przerywana), która w sposób uproszczony przedstawia przebieg Szlaku Frontu Wschodniego I Wojny Światowej. Poza wspomnianymi mapami, na jednej ze stron przewodnika zamieszczono (przedrukowaną z jednej ze stron internetowych) mapę bitwy pod Tannenbergiem (1914 r.), która jednak nie zawiera legendy. Dla turystów nie posiadających wiedzy w zakresie wojskowości jej odczytanie może być nieco kłopotliwe, gdyż na mapie (utrzymanej w kolorystyce czarno-białej) występują znaki taktyczne stosowane przez armię niemiecką w czasie I wojny światowej (i tuż po niej). Na zakończenie omawiania map zawartych w publikacji „Szlak Frontu Wschodniego I Wojny Światowej w województwie warmińsko-mazurskim” należy stwierdzić, że żadna z nich nie ma podanej skali.

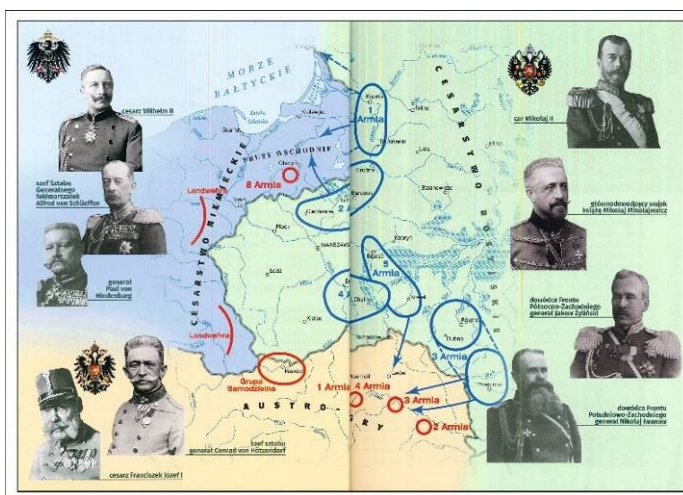
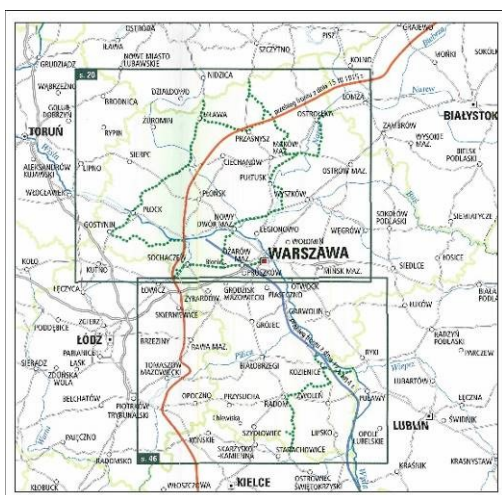
Ryc. 9a-b. Mapy pochodzące z publikacji adresowanych do osób uprawiających turystykę historyczno-militarną wydawane w województwie warmińsko-mazurskim. Mapa ukazująca przebieg wydarzeń podczas tzw. bitwy nad Jeziorami Mazurskimi w 1914 r. (ryc. 9a) oraz mapa przedstawiająca „Szlak Fortyfikacji Mazurskich” (ryc. 9b).

Źródło: opracowanie Autora na podstawie „Szlak Frontu Wschodniego I Wojny Światowej w województwie warmińsko-mazurskim”, przy mapach nie podano skali, 2015, Urząd Marszałkowski Województwa Warmińsko-Mazurskiego, Departament Turystyki, Olsztyn; „Szlak Fortyfikacji Mazurskich”, 2016, wydanie II, mapa i większość szkiców nie ma podanej skali, Urząd Marszałkowski Województwa Warmińsko-Mazurskiego, Departament Turystyki, Olsztyn.

Również przewodnik „Szlak Fortyfikacji Mazurskich” składa się głównie z części tekstowej i zdjęć (24 strony), a mapy i szkice pełnią w nim drugorzędne znaczenie.

W publikacji tej znajduje się właściwie tylko jedna mapa (bez podanej skali), która stanowi stronę wewnętrzną przedniej okładki (ryc. 9b). Jej podkład stanowi schematyczna mapa Warmii i Mazur w różnych odcieniach koloru zielonego i żółtego (lasy zaznaczono kolorem ciemno-zielonym) z zaznaczonymi głównymi jeziorami oraz ważniejszymi miejscowościami i drogami, a także – czego się można jedynie domyślać – granicą państwową z Rosją. Za część podkładu mapy należy uznać sygnatury-winiety przedstawiające kilkanaście obiektów uznanych najwidoczniej przez wydawcę za główne atrakcje turystyczno-kulturowe tej części województwa warmińsko-mazurskiego. Jedynym elementem nawiązującym do tytułu przewodnika jest czerwona sygnatura liniowa, która została w legendzie opisana jako „szlak fortyfikacji mazurskich” (tak jest w oryginale). Przy trasie szlaku zaznaczono kółkiem (z czarnym numerem w środku – kółka, nie wiadomo dlaczego, są pomarańczowe lub ciemno-żółte) 38 miejsc, które zdaniem wydawcy mogą być przedmiotem zainteresowania turystów. W legendzie zaznaczono również i opisano „drogi powiatowe”, co może budzić pewne zdziwienie, gdyż znaczną część przedstawionych na mapie dróg stanowią szosy o znaczeniu krajowym i wojewódzkim. W legendzie znalazła się jeszcze sygnatura punktowa, którą można uznać za obrazkową, a która przypomina schron bojowy. Nie została ona jednak opisana, a co więcej nie została przedstawiona na mapie. Do mapy dołączono spis zaznaczonych na niej obiektów, przy czym znaczną ich część stanowią dawne obiekty militarne (zarówno z okresu średniowiecza, jak i czasów III Rzeszy). Poza wspomnianą mapą w przewodniku są jeszcze trzy szkice dzieł fortecznych z XIX w., które zostały przedstawione czarnym kolorem. Przypominają one ilustracje zamieszczane w podręcznikach wojskowych i chociaż podano przy nich skalę (w postaci podziałki liniowej), to jednak nie mają legendy, nie zostały opisane itp. Trudno je uznać za efekt pracy kartografa. Podobnie jest z dwoma innymi szkicami (tym razem bez podziałki liniowej), które przedstawiają zarys schronów bojowych (typu 107A w Piszcu i 105C w Jeżach).

Już sam tytuł „Szlak frontu wschodniego I wojny światowej na Mazowszu. Przewodnik turystyczny” wskazuje, że publikacja dotycząca wydarzeń z lat 1914-1915 na Mazowszu jest przede wszystkim przewodnikiem, a część kartograficzna ma w niej znaczenie drugorzędne. Tym niemniej znalazły się w niej cztery mapy, które należy pokrótce scharakteryzować.

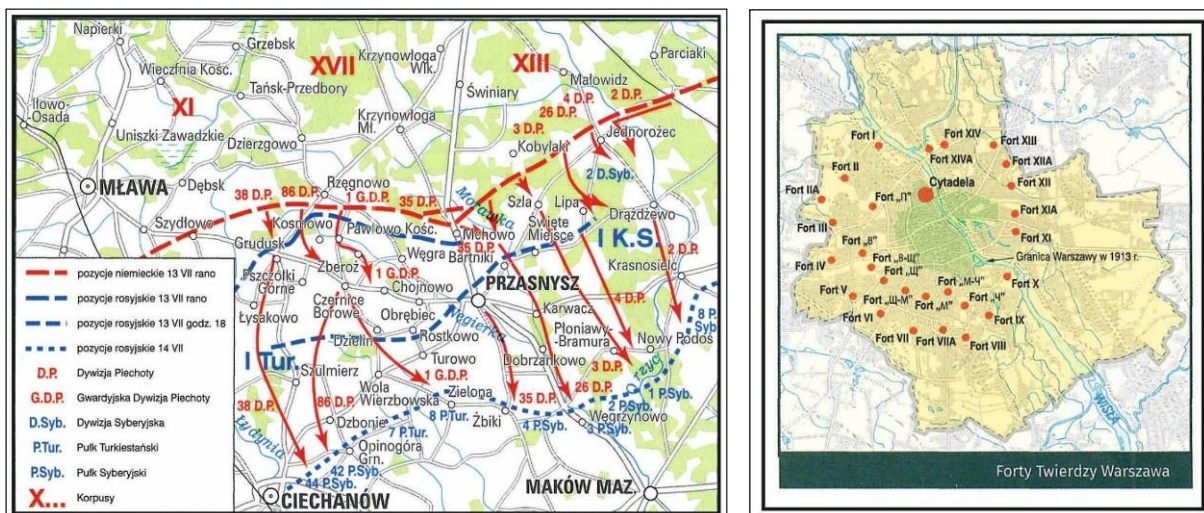
Ryc. 10a-b. Mapy z publikacji „Szlak frontu wschodniego I wojny światowej na Mazowszu. Przewodnik turystyczny”. Mapa-indeks na wewnętrznej stronie okładki tytułowej (ryc. 10a). Mapa przedstawiająca rozmieszczenie wojsk niemieckich i austro-węgierskich oraz wojsk rosyjskich na początku I wojny światowej (ryc. 10b).

Źródło: opracowanie Autora na podstawie „*Śzlak frontu wschodniego I wojny światowej na Mazowszu. Przewodnik turystyczny*”, 2016, Województwo Mazowieckie – Przasnyskie Stowarzyszenie Historii Ożywionej, Warszawa.

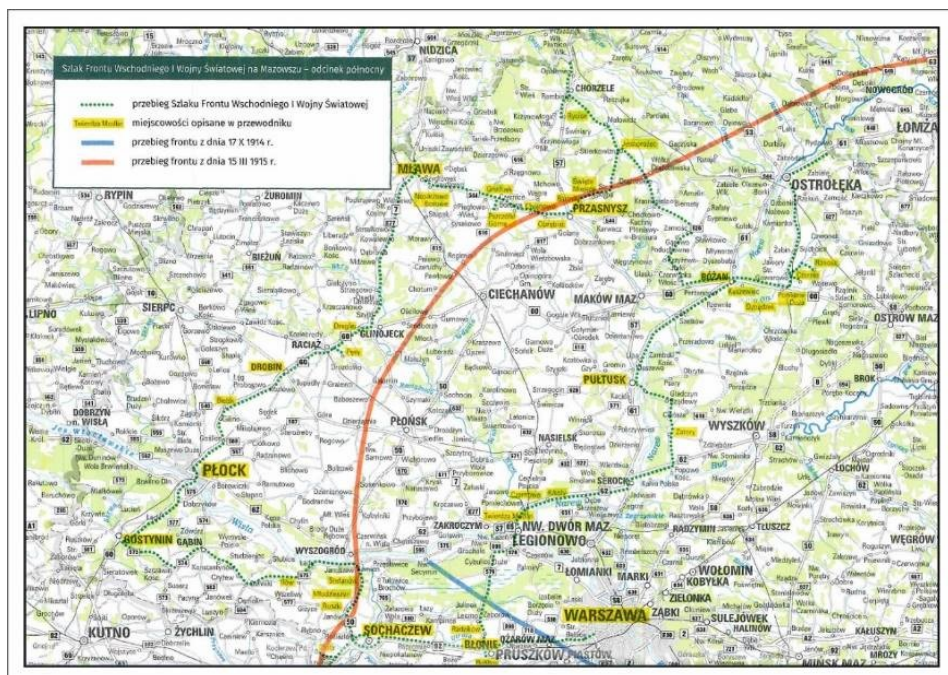
Pierwsza z nich, na wewnętrznej stronie przedniej okładki, jest czymś w rodzaju indeksu (ryc. 10a). Jest na niej zaznaczone województwo mazowieckie oraz ramki wskazujące zasięg dwóch map szczegółowych, które znajdują się w dalszej części opracowania. Przy każdej z nich jest podany numer strony, co należy uznać za znaczne ułatwienie dla czytelnika zainteresowanego daną częścią Mazowsza. Na opisywanej mapie, poza ważniejszymi rzekami, miejscowościami i szosami, zaznaczono sygnaturą liniową przebieg linii frontu na dzień 17.10.1914 r. i 15.03.1915 r. W pierwszym przypadku posłużono się kolorem niebieskim, a w drugim kolorem czerwonym. Trudno zrozumieć, czym kierowali się autorzy mapy stosując dwa różne kolory. Na ogół na mapach tego rodzaju sytuację z różnych dni (miesiące, lat, ale i godzin) podaje się w tym samym kolorze, stosując bądź różne linie (ciągła, przerywana, kropkowa itd.), bądź różnicując je z wykorzystaniem zmiennej jasności (ciemnoczerwony, jasnoczerwony, różowy). Do tej części mapy można mieć jeszcze jedno – tym razem poważne – zastrzeżenie. Otóż linia ukazująca linię frontu w listopadzie 1914 r. zaczyna się na południu na rubieży Wisły na wschód od Ostrowca Świętokrzyskiego, a kończy – nie wiadomo dlaczego – na linii Wisły na zachód od Nowego Dworu Mazowieckiego (powyżej ujścia Bzury). Dla czytelnika nieobeznanego z historią działań wojennych na Mazowszu w początkowym okresie I wojny światowej pozostaje sprawą nieznaną, czy linia frontu kończyła się na Wiśle (nie przechodząc na jej północny brzeg), czy biegła wzdłuż rzeki w stronę Płocka i Włocławka, czy też miała jeszcze inny przebieg, a może w ogóle w tym miejscu front się kończył. To ostatnie przypuszczenie – wynikające z wyraźnego błędu autora mapy – jest oczywiście absurdalne, szczególnie, że w części opisowej przewodnika wiele miejsca poświęcono m.in. wydarzeniom w północnej części Mazowsza w 1914 r. Kończąc omawianie tej mapy należy jeszcze dodać, iż jest na niej zaznaczony przebieg szlaku I wojny światowej (właściwie są to dwa systemy szlaków – w rejonie Radom – Kozienice – Dęblin (nie zaznaczony na mapie), a także szlak obejmujący tereny na zachód i północ od Warszawy). Szlak ten został przedstawiony w postaci sygnatury liniowej z użyciem kropek w kolorze zielonym. Natomiast odnosząc się do formy opisywanej mapy, to trzeba podkreślić, że jest ona bardzo czytelna, co zresztą powinno mieć miejsce w przypadku map indeksowych.

Również do następnej mapy, zamieszczonej na następnej stronie, można mieć zastrzeżenia, ale nie tyle co do jej treści, co formy. Przedstawia ona w sposób ogólny rozmieszczenie wojsk niemieckich i austro-węgierskich oraz wojsk rosyjskich na początku I wojny światowej (ryc. 10b). Ponieważ mapa ta nie została zatytułowana, można się jedynie tego domyślać. Poza główną treścią mapy zamieszczono podobizny czołowych dowódców kierujących wojskami podczas kampanii na Mazowszu w latach 1914-1915. Chociaż do podkładu mapy, jak i jej treści trudno mieć poważniejsze zastrzeżenia (jest ona bardzo czytelna, a brak skali nie jest tu tak istotny), to jednak jej rozmieszczenie na dwóch stronach powoduje, że część środkowa (m.in. okolice Warszawy, Radomia) jest nieczytelna, gdyż jest w zgięciu między stronami.

Na stronie 18 omawianej publikacji jest mapa rejonu Mława – Przasnysz, na której przedstawiono przebieg tzw. II bitwy przasnyskiej (lipiec 1915 r.) (ryc. 11a). Zaznaczono na niej jako treść podkładową główne rzeki, miejscowości i drogi oraz większe lasy, a na główną treść tematyczną mapy składa się przedstawienie przebiegu walk w dniach 13-14.07.1915 r. Mapa ma legendę, w której opisano wszystkie użyte na mapie znaki kartograficzne. Pewnym uchybieniem może być jedynie opisanie taką samą czcionką dywizji i pułków, tym bardziej że korpusy podano większą czcionką. Na ogół przyjmuje się, że przy opisywaniu jednostek taktycznych stosuje się zapis zgodny z hierarchią, a więc napis „2 D.Syb.” (2. Dywizja Syberyjska) powinien być większy niż np. „2 P.Syb.” (2. Pułk Syberyjski). Na zakończenie należy podkreślić, że opisywana mapa jest czytelna (choć nie ma podanej skali), a tym samym łatwa w odbiorze.

Ryc. 11a-b. Mapy z publikacji „Szlak frontu wschodniego I wojny światowej na Mazowszu. Przewodnik turystyczny”. Mapa przedstawiająca walki w rejonie Przasnysza w 1915 r. (ryc. 11a). Mapa rozmieszczenia fortyfikacji rosyjskich w rejonie Warszawy przed I wojną światową (ryc. 11b).
Źródło: opracowanie Autora na podstawie „Szlak frontu wschodniego I wojny światowej na Mazowszu. Przewodnik turystyczny”, 2016, Województwo Mazowieckie – Przasnyskie Stowarzyszenie Historii Ożywionej, Warszawa.

Ryc. 12. Mapa z publikacji „Szlak frontu wschodniego I wojny światowej na Mazowszu. Przewodnik turystyczny” przedstawiająca północny odcinek frontu z lat 1914-1915.

Źródło: opracowanie Autora na podstawie „Szlak frontu wschodniego I wojny światowej na Mazowszu. Przewodnik turystyczny”, 2016, Województwo Mazowieckie – Przasnyskie Stowarzyszenie Historii Ożywionej, Warszawa.

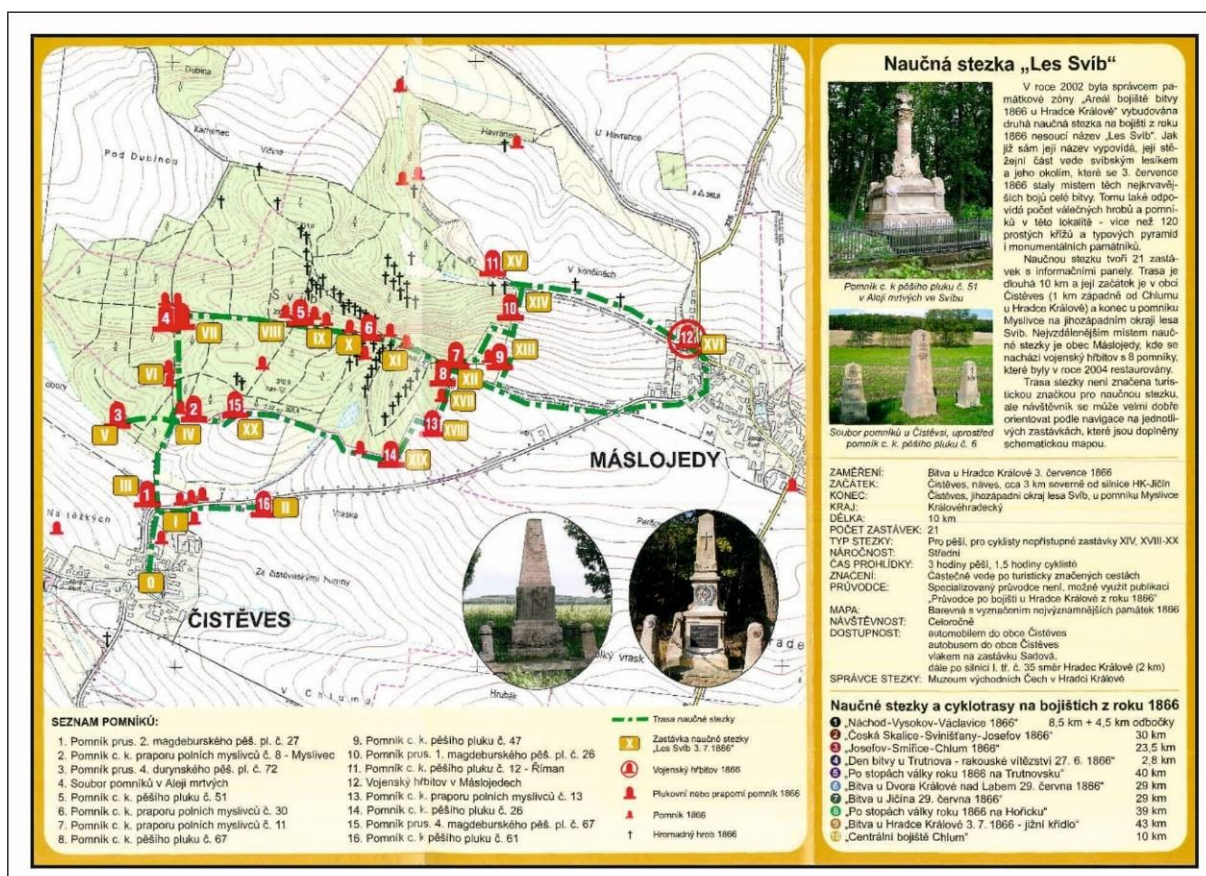
Kolejna mapa w przewodniku „Szlak frontu wschodniego I wojny światowej na Mazowszu. Przewodnik turystyczny” umieszczona została na stronie 20 i nosi tytuł „Szlak Frontu Wschodniego I wojny światowej na Mazowszu – odcinek północny” (ryc. 12). Jako podkład posłużyła mapa (bez podania skali) z zaznaczeniem ważniejszych rzek.⁷

⁷ Nie jest to niedopatrzaniem autora mapy, lecz redaktora podkładu, który został wykorzystany jako tło, ale rzeki w ich górnych odcinkach są na mapie bardziej widoczne, niż te same rzeki w ich dolnym biegu. Wynika to z tego, iż co prawda sygnatura liniowa oznaczająca Bug i Narew w ich górnym odcinku jest poprowadzona cieńszą kreską, ale za to ciemniejsza.

miejsowości i dróg (z ich numerami), większych kompleksów leśnych i granic województwa mazowieckiego. Na to naniesiono przebieg linii frontu z października 1914 r. i marca 1915 r. Podobnie, jak w przypadku pierwszej z omawianych map, linia frontu z jesieni 1914 r. kończy się koło wsi Nowy Secymin nad Wisłą. Na opisywanej mapie zaznaczono również przebieg Szlaku Frontu Wschodniego I wojny światowej (tak samo jak na mapie-indeksie), a miejscowości opisane w przewodniku zaznaczono przy jej nazwie żółtym tłem.

Na stronie 22 opisywanej publikacji zamieszczono jeszcze niewielki plan Warszawy z zaznaczonymi fortami rosyjskimi sprzed 1914 r. (tytuł „Forty Twierdzy Warszawa”) (ryc. 11b). Chociaż do mapy tej nie można mieć większych zastrzeżeń (bardzo dobrze, że przedstawiono obszar Warszawy z 1913 r. i współcześnie), to szkoda, że nie wyjaśniono co oznaczają opisy warszawskich fortów z wykorzystaniem cyrylicy („II”, „B”, „B-III”, „III”, „III-M”, „M-Ч” i „Ч”). Również i ta mapa nie ma podanej skali.

Ostatniej mapy w przewodniku („Szlak Frontu Wschodniego I wojny światowej na Mazowszu – odcinek południowy”) nie ma potrzeby omawiać, bo jest wykonana w takiej samej konwencji jak mapa dotycząca północnego Mazowsza. Nie dotyczą jej jednak uwagi krytyczne zawarte w przypisie oraz związane z przedstawieniem linii frontu jesienią 1914 r.

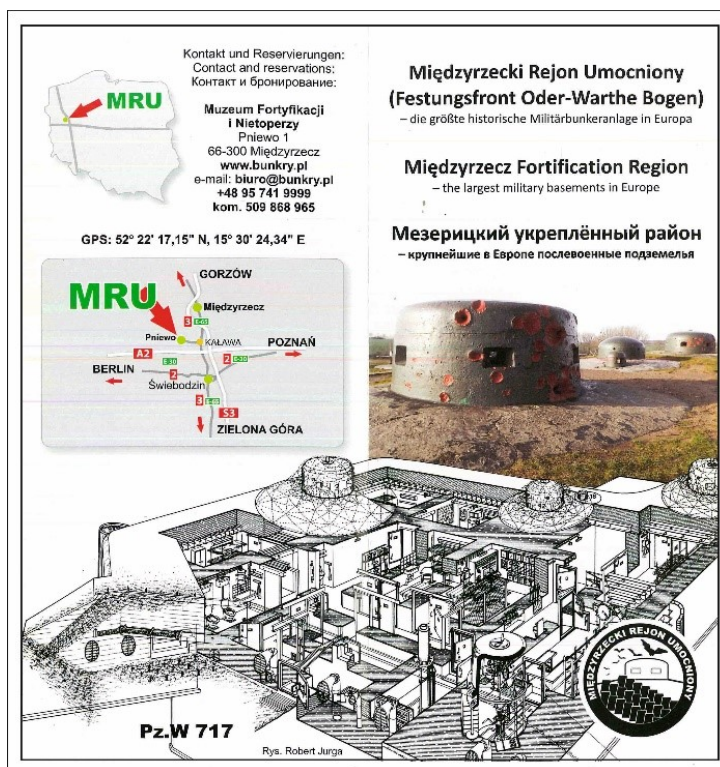

Ryc. 13. Mapa zamieszczona w folderze „Naučná stezka 1866. Les Svíb” (Czechy, Královéhradecký kraj).

Źródło: Naučná stezka 1866. Les Svíb, 2008 Komitét pro uzdržování památek z války roku 1866, Hradec Králové.

Na ryc. 13 przedstawiono mapę stanowiącą część broszury poświęconej jednemu z miejsc walk podczas wojny austriacko-pruskiej na terenie wschodnich Czech. Ponieważ nie ma ona podanej konkretnej skali, można jedynie wnioskować, że jest to pomniejszenie rzędu ok. 1:25 000. Podkładem mapy jest mapa topograficzna z poziomnicami (prawdopodobnie) co 2,5 m. Na niej została naniesiona treść będąca tematem przewodnim mapy, na którą składa się przebieg trasy ścieżki dydaktycznej (zielona przerywana sygnatura liniowa)

z zaznaczonymi miejscami dotyczącymi wydarzeń podczas starć w lesie Svíb. W tym celu użyto sygnatury punktowe (geometryczne) w formie jasnobrązowych czworokątów obwiedzionych czarną ramką oraz z podanym wewnątrz numerem przedstawionym cyframi rzymskimi w białym kolorze. Ponadto na mapie zaznaczono groby masowe (sygnatura obrazkowa) oraz cmentarz wojenny i dwa rodzaje pomników, które przedstawiono sygnaturami symbolicznymi w kolorze czerwonym. Należy w tym miejscu zauważyć, że dla przedstawienia cmentarza i pomników posłużono się wspomnianą wyżej zasadą operatywności (w przypadku cmentarza morfemem pobocznym jest czerwone kółko, które otacza znak pomnika). Część pomników została oznaczona numerami składającymi się z cyfr arabskich. Pomniki te opisano w wykazie obiektów pod mapą. Poza mapą, fragment folderu przedstawiony na ryc. 13 zawiera krótki opis trasy ścieżki dydaktycznej oraz wykaz podobnych ścieżek oraz szlaków rowerowych związanych z polami walk w 1866 r. Natomiast na drugiej stronie rozłożonej broszury zamieszczono opis bitwy. Na zakończenie należy dodać, że ścieżka dydaktyczna w lesie Svíb ma również wersję internetową, która różni się nieco bardziej rozbudowaną treścią (są na niej przebiegające przez ten teren szlaki turystyczne) oraz obejmuje znacznie większy obszar.

Ryc. 14. Mapy lokalizacyjne na okładce folderu poświęconego Międzyrzeckiemu Rejonowi Umocnionemu (województwo lubuskie).

Źródło: opracowanie Autora na podstawie „Międzyrzecki Rejon Umocniony (Festungsfront Oder-Warthe Bogen) – die größte historische Militärbunkeranlage in Europa/Międzyrzecz Fortification Region – the largest military basements in Europe/Мезерицкий укрепленный район – крупнейшие в Европе послевоенные подземелья”, bez roku wydania, Muzeum Fortyfikacji i Nietoperzy, Pniewo.

Ostatnią kwestią, która powinna być poruszona w kontekście omawiania map przydatnych dla uprawiania turystyki historyczno-militarnej, jest sprawa możliwości dotarcia do danego miejsca. Jest to dosyć ważny temat, gdyż często pola bitew, czy też obiekty militarne pozostają w znaczym oddaleniu od większych miast, głównych szos, lotnisk itd. Problem ten został dobrze rozwiązany w folderze wydanym przez Muzeum Fortyfikacji i Nietoperzy w Pniewie. Na ryc. 14. można zauważyć, że autor folderu najpierw (w sposób bardzo ogólny) wskazał na schematycznej mapie, w jakiej części Polski znajduje się Międzyrzecki Rejon Umocniony, a następnie zlokalizował obiekt w odniesieniu do przebiegu autostrady A2 i drogi ekspresowej S3. Okładkę tę zamieszczono jeszcze z jednego powodu – można na niej dostrzec logikę w przedstawianiu obiektów militarnych – najpierw określenie ich położenia (obie mapy), następnie ich wygląd zewnętrzny (zdjęcie schronów), a na końcu ich układ wewnętrzny (rysunek w dolnej części ryciny).

Na zakończenie omawiania map znajdujących się w przewodnikach, informatorach turystycznych, ulotkach itp., należy wspomnieć o mapach i planach zamieszczanych w innych publikacjach wydawanych drukiem, a mianowicie opracowaniach książkowych dotyczących historii wojen i wojskowości, jak również turystyki militarnej. Zawarte w nich mapy i plany mogą pełnić różną rolę. Jako przykład różnego traktowania map w wydawnictwach książkowych może posłużyć monografia autorstwa T. Jędrysiaka i A. Mikosa von Rohrscheidta [2011], w której część map została potraktowana jako uzupełnienie informacji zawartych w książce – na mapach tych z reguły zaznaczono miejsca i obiekty opisane w tekście – a na kilku przedstawiono fragmenty map i planów z materiałów oferowanych turystom (pochodzą one z publikacji dotyczących Kostrzyna, Przemyśla, Warszawy i zamków gotyckich w Polsce). W kontekście poniższego artykułu szczególnie istotne są mapy będące uzupełnieniem danego fragmentu książki. Na większość z nich obiekty i miejsca wydarzeń przedstawiono znakami punktowymi i liniowymi oraz skorzystano z metody zasięgu. W przypadku sygnatur punktowych wiele z nich ma postać sygnatur symbolicznych (np. na rysunkach na stronach 141, 150, 154, czy 277), a w przypadku rysunku 22 (na stronie 220) przedstawiając obiekty na wyszczególnionych w tekście szlakach tematycznych skorzystano z zasady operatywności.⁸

Mapy arkuszowe poświęcone turystyce historyczno-militarnej

Drugą grupę opracowań kartograficznych, które służą osobom zainteresowanym turystyką historyczno-militarną stanowią właściwe mapy, pod którym to określeniem należy rozumieć, że nie tylko zostały one tak nazwane, ale zawierają rozbudowaną treść *stricte* kartograficzną. Rzadko jednak są to wyłącznie mapy. Na ogół zawierają one również część opisową (na ogół na odwrocie mapy), zdjęcia, schematy itp. Mimo że tego rodzaju publikacje są mapami, ich treść kartograficzna może budzić niekiedy poważne zastrzeżenia.

Jako przykład mapy, która jednak została wykonana z nieuwzględnieniem kilku zasad przyjętych w kartografii można uznać mapę „Szlakiem I wojny światowej regionu łódzkiego” (ryc. 15). Najważniejszym zastrzeżeniem, jakie można mieć do niej jest niezgodność wielkości sygnatur punktowych zamieszczonych w legendzie z wielkością takich samych znaków prezentowanych na samej mapie. Na przykład znak dotyczący kwater żołnierskich na cmentarzach katolickich ma w legendzie wielkość 7 mm x 7 mm, a analogiczny znak usytuowany przez napisie „Kamieńsk” jedynie 5 mm x 5 mm., a obok napisu „Opoczno” jedynie 4 mm x 4 mm. Podane przykłady nie są jedynymi odstępstwami od zasady, iż wielkość znaku kartograficznego na mapie powinna być taka sama, jak w legendzie. Bardzo duża liczba odstępstw od tej zasady wskazuje, że autorzy mapy nie respektowali jej. Jest to niewłaściwe z punktu widzenia teorii i praktyki kartografii, gdyż różna wielkość znaku w legendzie i na mapie może sugerować, że różnica wynika z tego, iż mamy do czynienia z innymi zjawiskami – jedno jest zaznaczone na mapie, ale nie opisane w legendzie, a drugie jest podane w legendzie, ale nie przedstawione na mapie.

W tym miejscu należy przypomnieć, że zgodnie z koncepcją J. Bertina wielkość znaku kartograficznego jest taką samą zmienną jak kolor, kształt, czy orientacja. Oznacza to, że inna wielkość dotyczy innych cech przedstawianego na mapie zjawiska, np. jego znaczenia. W przypadku omawianej mapy można przyjąć, że np. starcie w pobliżu Szadku (16-20.11.1914 r.) miało mniejsze znaczenie lub było przeprowadzone z mniejszym użyciem sił niż bitwa stoczona koło Dąbia (15-16.11.1914 r.). W pierwszym przypadku wielkość stosownej sygnatury wynosi 11 mm x 8 mm, a w drugim 14 mm x 8 mm.

⁸ Obiekty na „Szlaku Zamków Krzyżackich” i „Szlaku Zamków Gotyckich” oraz na obu tych szlakach.

Ryc. 15. Fragment mapy „Szlakiem I wojny światowej regionu łódzkiego”. Można na nim dostrzec różnicę w wielkości znaku kartograficznego na mapie i w legendzie. Sygnatura obrazkowa pod napisem „Złoczew” (w górnej części mapy) jest mniejsza, niż opisana w legendzie (czwarta sygnatura od dołu w lewej kolumnie legendy). Na mapie pierwsza ma 4 mm x 4 mm, a druga 9 mm x 9 mm.

Źródło: opracowanie Autora na podstawie „Szlakiem I wojny światowej regionu łódzkiego, skala 1:280 000”, 2013, Urząd Marszałkowski w Łodzi, Departament Kultury Fizycznej, Sportu i Turystyki, Łódź.

Nie jest to jedyna usterka omawianej mapy. W kartografii obowiązuje zasada, że treść mapy powinna być zgodna z treścią legendy. Do nielicznych wyjątków należy sytuacja, gdy np. podkładem mapy tematycznej jest mapa topograficzna. Wówczas znaki zamieszczone na mapie topograficznej nie muszą być opisane w legendzie. W przypadku mapy „Szlakiem I wojny światowej regionu łódzkiego” między miejscowością Paradyż a Tomaszów Mazowiecki została zamieszczona sygnatura liniowa (oznaczona linią przerywaną) w kolorze różowym, która nie znalazła się w legendzie. Jest to ewidentny błąd, który jest o tyle poważny, iż z treści mapy trudno zorientować się co oznacza ten znak kartograficzny. Tak było w przypadku piszącego te słowa, którego zdaniem możliwe, że wspomniana sygnatura znajdowała się na innej mapie i przez pomyłkę została przeniesiona na mapę „Szlakiem I wojny światowej regionu łódzkiego”.

Przechodząc do stanowiących integralną treść każdej mapy napisów, za uchybienie należy uznać nie podanie na mapie „Szlakiem I wojny światowej regionu łódzkiego” powodów przedstawienia niektórych nazw kursywą (np. „Krogulec”, na południe od Zgierza; „Doły” i „Mileszki”, wschodnia część Łodzi, „Żabiczki”, między Lutomińskiem a Konstantynowem Łódzkim).

W przedstawianych rozważaniach należy także uznać za niezgodne z metodyką kartografii przedstawienie autostrad w budowie mniej intensywnym odcieniem szarości, niż dróg szybkiego ruchu w budowie. Zgodnie z przyjętą w kartografii praktyką zjawisko o większym znaczeniu (a tak jest w tym przypadku – ranga autostrady jest większa niż drogi

szybkiego ruchu) powinno być przedstawiane bardziej intensywnym odcieniem tego samego koloru, niż zjawisko o mniejszym znaczeniu.

Kończąc powyższe wywody, trzeba zwrócić uwagę na jeszcze jeden fakt. Mapa „Szlakiem I wojny światowej regionu łódzkiego” zawiera również 10 barwnych zdjęć (ze scenami z inscenizacji) oraz cztery kartony z mapami, na których w sposób uproszczony przedstawione są wydarzenia towarzyszące walkom podczas I wojny światowej, jakie miały miejsce w szeroko rozumianych okolicach Łodzi. Jedna z map – zatytułowana „Początek I wojny światowej – 1914/1915: 1 – front zachodni, 2 – front wschodni” zawiera poważny błąd merytoryczny. W jej prawym dolnym rogu przedstawiono Półwysep Bałkański z granicami państw sprzed mającej miejsce dwa lata wcześniej I wojny bałkańskiej, a więc na pewno nie z lat 1914-1915. Tym samym, konfrontując treść mapy z jej tytułem, należy uznać, iż występuje między nimi niezgodność, co jest bardzo istotnym uchybieniem w sztuce kartografii.⁹

Na zakończenie trzeba wspomnieć, że na odwrocie mapy opisano miejsca (niekiedy z dołączonym zdjęciem) leżące na trasie szlaku.

Inną mapą dotyczącą wydarzeń z lat 1914-1915 w rejonie Łodzi, jest mapa „Operacja łódzka 1914-1915. Cmentarze i mogiły/Лодзинская операция 1914-1915. Кладбища и могилы / Operation Lodsche (Schlacht bei Lodz). Friedhöfe und Grab”, której wycinek przedstawiono na ryc. 16.

Już na wstępie należy stwierdzić, że mapa ta – utrzymana w konwencji bardzo podobnej do mapy, której fragment znalazł się na ryc. 15 (co można dostrzec porównując jej legendę z częścią legendy z poprzednio opisanej mapy dotyczącą miejsc bitew oraz miejsc pochówku poległych) – w jeszcze większym stopniu nie spełnia wymogów stawianych przed mapami.¹⁰ Głównym zarzutem jest to, iż z powodu użytych na niej kolorów (odcieni brązu i koloru pomarańczowego) jest ona bardzo mało czytelna. Trudno wyjaśnić, czym kierował się redaktor mapy decydując się na przedstawienie lasów właśnie takimi kolorami, a nie odcieniami koloru zielonego. Dodatkowo napisy opisujące obszary chronione są również w kolorze brązowym. Inne napisy są czarne (dotyczące miast) oraz czerwone (opisujące miejscowości, w których są pochowani polegli w czasie działań wojennych w latach 1914-1915).

Innym poważnym uchybieniem jest dopuszczenie do tego, iż użyte na mapie sygnatury (takie, jak na mapie na ryc. 15 z małym wyjątkiem – dla oznaczenia miejsc użycia gazów bojowych zastosowano kolor czerwony, a nie czarny) są również bardzo słabo widoczne. W legendzie są one czytelne z racji umieszczenia białych czworokątów na ciemnożółtym tle, ale na mapie te czworokąty (obwiedzione cienką czarną ramką) są trudne w odczycie, gdy występują na białym tle. Jako przykład może służyć sygnatura pod napisem „Złoczew” w górnej części zamieszczonego wycinka. Kolejny zarzut dotyczy przedstawienia na mapie wód powierzchniowych w kolorze jasnoszarym, co jest praktycznie niewidoczne i na białym tle i na brązowym (lasy). Z kolei linie kolejowe i drogi zaznaczono w kolorze brązowym. Wszystko to co wyżej napisano sprawia, iż mapa „Operacja łódzka 1914-1915. Cmentarze i mogiły/Лодзинская операция 1914-1915. Кладбища и могилы/Operation Lodsche (Schlacht bei Lodz). Friedhöfe und Grab” jest praktycznie nieczytelna, a dodatkowym zarzutem pod adresem jej redaktorów (wykonawców?) jest to, iż – tak samo, jak na mapie przedstawionej na ryc. 15 – występuje niezgodność między wielkością sygnatur w legendzie i na właściwej mapie. Opisywana mapa nie ma również podanej skali. Na arkuszu mapy,

⁹ Przedstawione wyżej uwagi nie są jedynymi zastrzeżeniami odnośnie do mapy „Szlakiem I wojny światowej regionu łódzkiego”, jednak prezentowany tekst nie jest jej recenzją.

¹⁰ Poza główną mapą, w publikacji kartograficznej „Operacja łódzka 1914-1915. Cmentarze i mogiły/Лодзинская операция 1914-1915. Кладбища и могилы/Operation Lodsche (Schlacht bei Lodz). Friedhöfe und Grab” zamieszczono trzy kartony z mapami, omówionymi przy opisywaniu mapy „Szlakiem I wojny światowej regionu łódzkiego”

w sąsiedztwie jej zasadniczej treści, znalazły się natomiast zdjęcia wybranych miejsc pochówku żołnierzy poległych w walkach w rejonie Łodzi. Ponadto na odwrocie mapy opisano w językach polskim, rosyjskim i niemieckim wydarzenia będące jej tematem przewodnim, jak również zamieszczono kilka reprintów map rosyjskich i niemieckich (bez podania źródła) przedstawiających przebieg bitwy pod Łodzią.

Po tym co wyżej napisano, należy jednoznacznie stwierdzić, że mapa „Operacja łódzka 1914-1915. Cmentarze i mogiły/Лодзинская операция 1914-1915. Кладбища и могилы / Operation Lodsch (Schlacht bei Lodz). Friedhöfe und Grab” zawiera na tyle dużo usterek natury kartograficznej, iż można powątpiewać, czy jej redaktorem był nie tylko kartograf, ale w ogóle geograf.

Ryc. 16. Fragment mapy „Operacja łódzka 1914-1915. Cmentarze i mogiły/Лодзинская операция 1914-1915. Кладбища и могилы/Operation Lodsch (Schlacht bei Lodz). Friedhöfe und Grab”.

Źródło: opracowanie Autora na podstawie „Operacja łódzka 1914-1915. Cmentarze i mogiły/Лодзинская операция 1914-1915. Кладбища и могилы/Operation Lodsch (Schlacht bei Lodz). Friedhöfe und Grab”, 2009, Urząd Marszałkowski w Łodzi, Departament Kultury Fizycznej, Sportu i Turystyki, Łódź.

Na szczególną uwagę wśród map adresowanych do osób interesujących się historią wojen i wojskowości zasługuje „Mapa Powstania Warszawskiego 1 VIII-2 X 1944” m.in. dlatego, że została wydana przez firmę kartograficzną obecną na rynku od co najmniej kilkunastu lat, która specjalizuje się w reprintach polskich map topograficznych i planów miast sprzed 1939 r. Już ten fakt różni wspomnianą mapę od wcześniej opisywanych, które z reguły nie były wydawane przez instytucje kartograficzne. Jej podkładem jest nieco zmieniony plan Warszawy z 1939 r. (w skali 1:10 000),¹¹ na który naniesiono treść dotyczącą przebiegu walk podczas Powstania Warszawskiego. Chociaż mapa jest czytelna i nie zawiera

¹¹ Zakres zmian opisano w metryczce mapy.

istotnych uchybień *stricte* kartograficznych, do jej treści „wojskowej” można mieć kilka zastrzeżeń.

Po pierwsze, w górnej części jest zapis „2 DP armii Berlinga” (obok napisu „St. Praga”), natomiast w części obejmującej tereny między Dworcem Wschodnim a Dworcem Wileńskim jest zaznaczony kierunek natarcia „1 D.WP”. W obu przypadkach chodzi o związki taktyczne 1. Armii Wojska Polskiego (nazwa oficjalna), a więc inne zapisy w odniesieniu do jej 1. Dywizji Piechoty oraz 2. Dywizji Piechoty są nieuzasadnione. Niejako „przy okazji” trudno zrozumieć, dlaczego autor mapy użył zapisu „1. D.WP”. W kontekście 2. DP może to sugerować, że 1. Dywizja należała nie do piechoty, ale innego rodzaju wojsk (co jest nieprawdą).

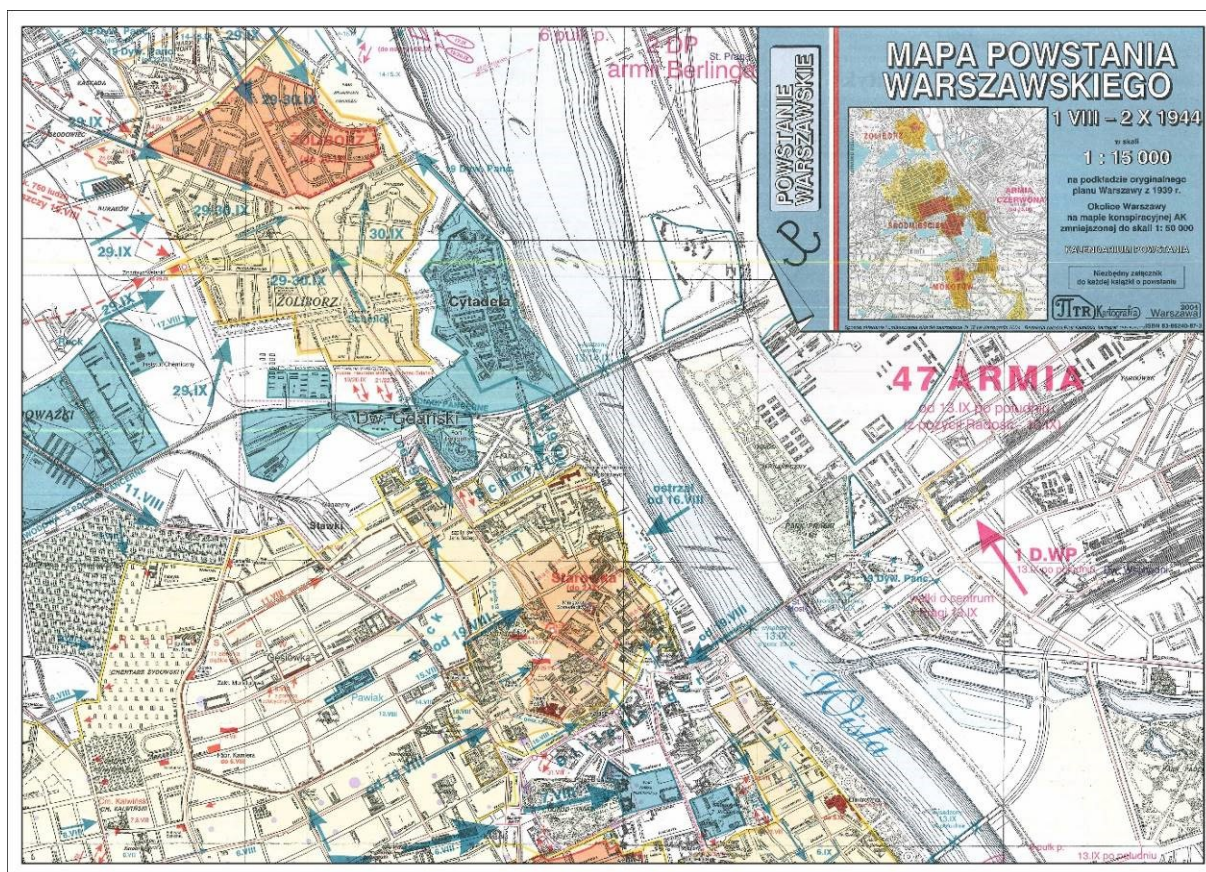
Po drugie, w części mapy obejmującej Saską Kępę (przy prawej ramce) jest strzałka ukazująca kierunek natarcia „175 D”. Niezorientowany odbiorca mapy może mieć trudności ze zidentyfikowaniem, iż w tym przypadku chodzi o radziecką 175. Dywizję Strzelecką (lub 175. Dywizję Strzelców, 175. DS.; w literaturze polskiej radzieckie związki taktyczne bywają także zapisywane jako dywizje piechoty, DP). Wobec opisanego wyżej przypadku „1 D.WP” oraz zaznaczonej w rejonie praskiego przedmościa Mostu Kierbedzia niemieckiej „19. Dyw. Panc.” nie podanie pełnej nazwy (lub jej skrótu) 175. Dywizji Strzeleckiej należy potraktować jako błąd kartograficzny. A wystarczyłoby przecież umieścić jej skrót w lewo od strzałki, której dotyczy.

Po trzecie, uchybieniem mniejszego kalibru jest opisanie pułków piechoty związków taktycznych 1. Armii Wojska Polskiego w formie „9 pułk p.” (Saska Kępa) i „6 pułk p.” (praski brzeg Wisły naprzeciwko Żoliborza). Osoba znająca problem wie, że w obu przypadkach chodzi o pułki piechoty, ale dla użytkownika mapy niezorientowanego w temacie sama litera „p.” może być niezrozumiała. Zwłaszcza w sytuacji, gdy na mapie podane są jednostki piechoty („2. DP”) oraz niemieckie jednostki pancerne – wspomniana „19 Dyw. Panc.” (zaznaczona na Pradze i Bielanych) oraz „25. Dyw. Panc.” (na Bielanych, przedstawiona w pobliżu lewego górnego rogu mapy). Chociaż na opisywanej mapie można dostrzec jeszcze kilka innych uchybień (np. nie wiadomo dlaczego jest „MOKOTÓW” i „Dolny Mokotów”, w legendzie nie opisano, co oznaczają napisy w rodzaju „Dirlewanger”, „RONA”, czy „Schmidt”), wymienione niekonsekwencje można uznać za najbardziej znaczące.

Na odwrocie omawianej mapy jest reprint przedwojennej mapy topograficznej okolic Warszawy w skali 1:50 000 z zaznaczonymi kolorem czerwonym miejscami dyslokacji wojsk niemieckich, jakie zostały stwierdzone przez wywiad Armii Krajowej w 1943 r.. Poza nią na odwrocie głównej mapy zamieszczono opis i kalendarium ważniejszych wydarzeń podczas Powstania Warszawskiego, a także niewielką mapę (skala 1:2 000 000) przedstawiającą ogólny przebieg działań wojennych w rejonie Warszawy według stanu na 04.08.1944 r. Również i do tej mapy można mieć kilka uwag. Przede wszystkim nie zostały wyjaśnione napisy w rodzaju „HG”, „XXXIX K”, IV panc. SS”, czy „19. panc.”. Po drugie nie podano jakiego rodzaju wojsk były „1131 bryg”, „45 dyw.” i „17 dyw”. W obu przypadkach dotyczy to jednostek niemieckich. Po trzecie, co jest już mniejszym zarzutem, opisano radziecki 3. Korpus Pancerny, ale w przypadku korpusu kawalerii (działającego w rejonie Mińska Mazowieckiego) nie podano jego numeru.

Podsumowując to co wyżej napisano należy zwrócić uwagę na jeden fakt. Otóż „Mapa Powstania Warszawskiego 1 VIII-2 X 1944” prawie nie zawiera usterek *stricte* kartograficznych (co nie powinno dziwić, gdyż jej redaktorem był doświadczony i znany w środowisku kartograf). Można natomiast postawić jej autorowi zarzuty dotyczące kwestii wojskowych. Co prawda na okładce zamieścił on wskazanie „Niezbędny załącznik do każdej książki o powstaniu” (co można rozumieć, że odbiorca mapy ma wystarczającą wiedzę w zakresie historii II wojny światowej), ale należy przyjąć, że odbiorcą „Mapy Powstania

Warszawskiego 1 VIII-2 X 1944” może być również osoba, która nie jest czytelnikiem książki o Powstaniu Warszawskim.

Ryc. 17. Fragment mapy „Mapa Powstania Warszawskiego 1 VIII-2 X 1944”

Źródło: opracowanie Autora na podstawie „Mapa Powstania Warszawskiego 1 VIII-2 X 1944”, skala 1:15 000, 2004, IITRKartografia, Warszawa.

Następna rycina (ryc. 18) przedstawia wycinek mapy „Szlakiem obiektów militarnych regionu łódzkiego”. Już na wstępie należy podkreślić, że wyróżnia się ona wśród innych map dotyczących tematyki historyczno-wojskowej w odniesieniu do województwa łódzkiego dbałością o zachowanie głównych zasad kartografii. Po pierwsze podano na niej skalę (wynosi ona 1:280 000), którą dodatkowo wyrażono w postaci podziałki liniowej (lewy dolny róg ryciny). Po drugie, wielkość znaków w legendzie odpowiada ich rozmiarom na mapie. Po trzecie, tło mapy (jasnożółte z zaznaczonymi na zielono lasami, oznaczonymi niebieskim kolorem rzekami, przedstawioną w kolorze szarym obszarami zabudowanymi, zaznaczonymi czerwoną linią szosami i przedstawionymi w konwencji map topograficznych liniami kolejowymi) sprawia, że pod względem kolorystyki jest ona czytelna. Pewnym dysonansem może być jedynie zaznaczenie zieloną linią granic województwa, gdyż pole mapy poza granicami jest utrzymane w tonacji zielono-brunatnej. Ponadto można dostrzec niezgodność, (trudną do wytłumaczenia) między kolorem niebieskim na mapie i w legendzie. Dużą zaletą mapy jest dobór znaków przedstawiających obiekty stanowiące główny temat mapy. Wszystkie znaki na mapie zostały opisane w legendzie, która ma uporządkowany charakter, gdyż najpierw zostały wyjaśnione różnice w napisach, następnie przedstawiono znaki powierzchniowe (wyrażone metodą zasięgu), potem sygnatury liniowe, a na końcu sygnatury punktowe (bardziej obrazkowe niż symboliczne). Sygnatury punktowe, które wykorzystano dla przedstawienia obiektów militarnych, miejsc inscenizacji poświęconych wydarzeniom historycznym itp., podzielono na cztery kategorie. Uporządkowanie można zauważyć również w części legendy dotyczącej dróg. Poza treścią główną mapy zamieszczone zdjęcia

wybranego sprzętu bojowego, Na jej odwrocie opisano zaznaczone na mapie obiekty, a w niektórych przypadkach zamieszczono stosowne zdjęcie.

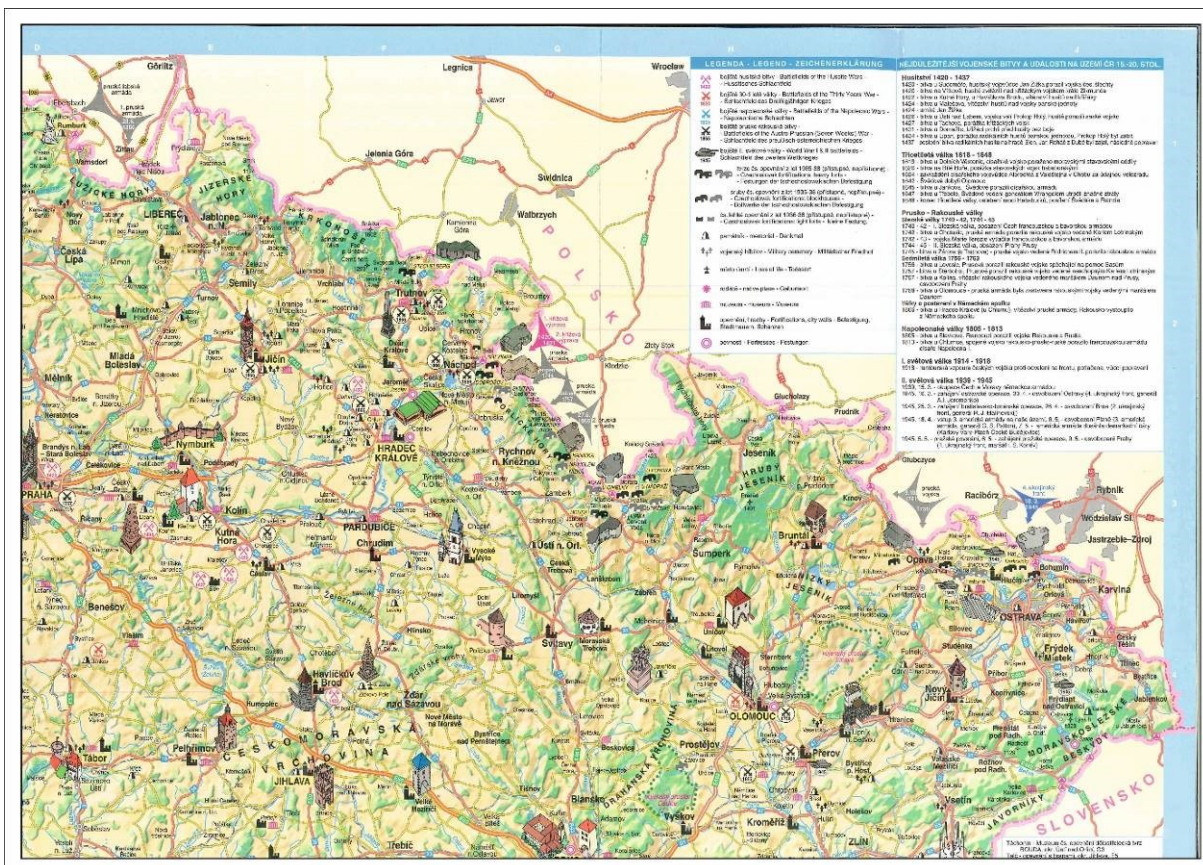
Ryc. 18. Fragment mapy „Szlakiem obiektów militarynych regionu łódzkiego”.

Źródło: opracowanie Autora na podstawie „Szlakiem obiektów militarynych regionu łódzkiego”, 2013, Urząd Marszałkowski w Łodzi, Departament Kultury Fizycznej, Sportu i Turystyki, Łódź.

Interesującą mapą pod względem nie tylko kartograficznym, ale w ogóle graficznym, jest wydana w Czechach mapa „Česká republika. Vojeenské památky” (ryc. 19). Została ona wydana w skali ok. 1:800 000 (na mapie jest jedynie podziałka liniowa z oznaczeniami co 10 km) i jest jedną z wielu map tematycznych przedstawiających atrakcje turystyczne Czech. Jej podkładem jest mapa utrzymana w różnych odcieniach beżu i zieleni (lasy), na której specyfikę ukształtowania terenu zaznaczono cieniowaniem. Ponadto przedstawiono na niej rzeki, ważniejsze linie kolejowe oraz ważniejsze szosy (z ich numeracją, ale bez podania kilometrażu), a także miejscowości. Jednak tematem przewodnim map są różnego rodzaju obiekty i miejsca związane z szeroko rozumianą wojskowością Są to: (a) miejsca bitew (z chronologicznym podziałem na pięć kategorii; na mapie przy każdej sygnaturze jest podany rok), (b) zamki, (c) twierdze, (d) miasta z zachowanymi murami obronnymi, (e) umocnienia sprzed II wojny światowej, (f) muzea wojskowe, (g) pomniki, (h) miejsca urodzenia (dotyczy to wodza husyckiego Jana Žižki z Trocnova) i śmierci, (i) cmentarze wojskowe i pomniki. Dla ich przedstawienia wykorzystano sygnatury symboliczne (np. pola bitew z czasów wojen husyckich, wojny trzydziestoletniej, wojen napoleońskich i wojny prusko-austriackiej w 1866 r.,¹² twierdze, miejsca urodzenia i śmierci, pomniki) oraz obrazkowe (np. schrony z lat 1935-1938 i miejsca walk podczas II wojny światowej). Wszystkie wymienione wyżej znaki przedstawiono w legendzie, przy czym ich wielkość jest taka sama jak na mapie. Jednak przy dokładniejszej analizie mapy można zauważyć, że nie wszystkie znaki kartograficzne przedstawione na niej zostały zawarte w legendzie.

¹² Co ciekawe, taką samą sygnaturą przedstawiono bitwę pod Kolinem w 1757 r.

Pominięto w niej (przedstawione metodą zasięgu zamkniętego) współczesne poligony wojskowe oraz (zaznaczone poza granicami państwa) kierunki działań wojsk, które atakowały w różnych epokach historycznych tereny wchodzące obecnie w skład Czech. Dla ich przedstawienia wykorzystano rozszerzające się ku dołowi różnokolorowe strzałki (w takich kolorach, jakie przypisano poszczególnym wojnom przy oznaczaniu miejsc bitew), co nieco przypomina metodę sygnatur liniowych wektorowych. Przy każdej z takich strzałek jest stosowny napis (np. „10.3.1945” i „4. ukraiński front), co można dostrzec na opisywanej mapie w rejonie Racibórz – Rybnik – Wodzisław Śląski (przy prawej ramce poniżej legendy).

Ryc. 19. Fragment mapy „Česká republika. Vojenské památky”.

Źródło: opracowanie Autora na podstawie „Česká republika. Vojenské památky”, 2000, B.A.T. Program s.r.o., Rožnov pod Radhoštěm

Obok legendy jest również wykaz najważniejszych wydarzeń wojennych w Czechach, na Morawach i Śląsku, poczynając od wojen husyckich. Poniżej właściwej mapy przedstawiono wykaz (z krótką charakterystyką i wskazaniem miejsca na mapie) obiektów militarnych i pomników. Jednak tym co najbardziej rzuca się w oczy na mapie, są zamieszczone na niej znaki-winiety przedstawiające wybrane obiekty historyczno-militarne (np. baszta w mieście Klatovy, brama miejska w Chebie, pomnik na polu bitwy pod Lipanami).

Na odwrotnej stronie mapy jest – uporządkowany chronologicznie, a następnie według kwadratów mapy (np. kolejno D4, F4) i alfabetycznie (np. w G5 „Mohyla Míru” a potem „Tvarožná”) – opis wydarzeń przedstawionych na mapie. Każdy opis jest w językach czeskim, angielskim i niemieckim. Obok opisu jest rysunek przypominający dane wydarzenie, przy czym część z nich jest taka sama jak znak-winieta na mapie (niektóre rysunki nie mają odpowiednika na mapie).

Kończąc omawianie mapy „Česká republika. Vojenské památky” trzeba stwierdzić, że została ona pomyślana i wykonana profesjonalnie z uwzględnieniem zarówno celu mapy,

jak i głównych zasad przyjętych w kartografii. Ze względu na skalę i związany z tym sposób prezentacji historii wojen i wojskowości na terenie Czech, można ją uznać za szczególnie przydatną podczas planowania wyjazdu związanego z odwiedzaniem miejsc o charakterze historyczno-militarnym. Może być ona również wykorzystywana w trakcie samej podróży (temu służą oznaczenia dróg), natomiast wątpliwa jest jej przydatność po znalezieniu się turysty w danym miejscu, m.in. dlatego, iż nie ma na niej informacji o bazie noclegowej itp.

Omówiona wyżej mapa jest przykładem mapy, która nie tylko spełnia większość wymogów dotyczących redagowania map, ale może również swoim wyglądem przyciągać turystów mniej obeznanych z kartografią. Podobnie jest w mapą przedstawioną na ryc. 20.

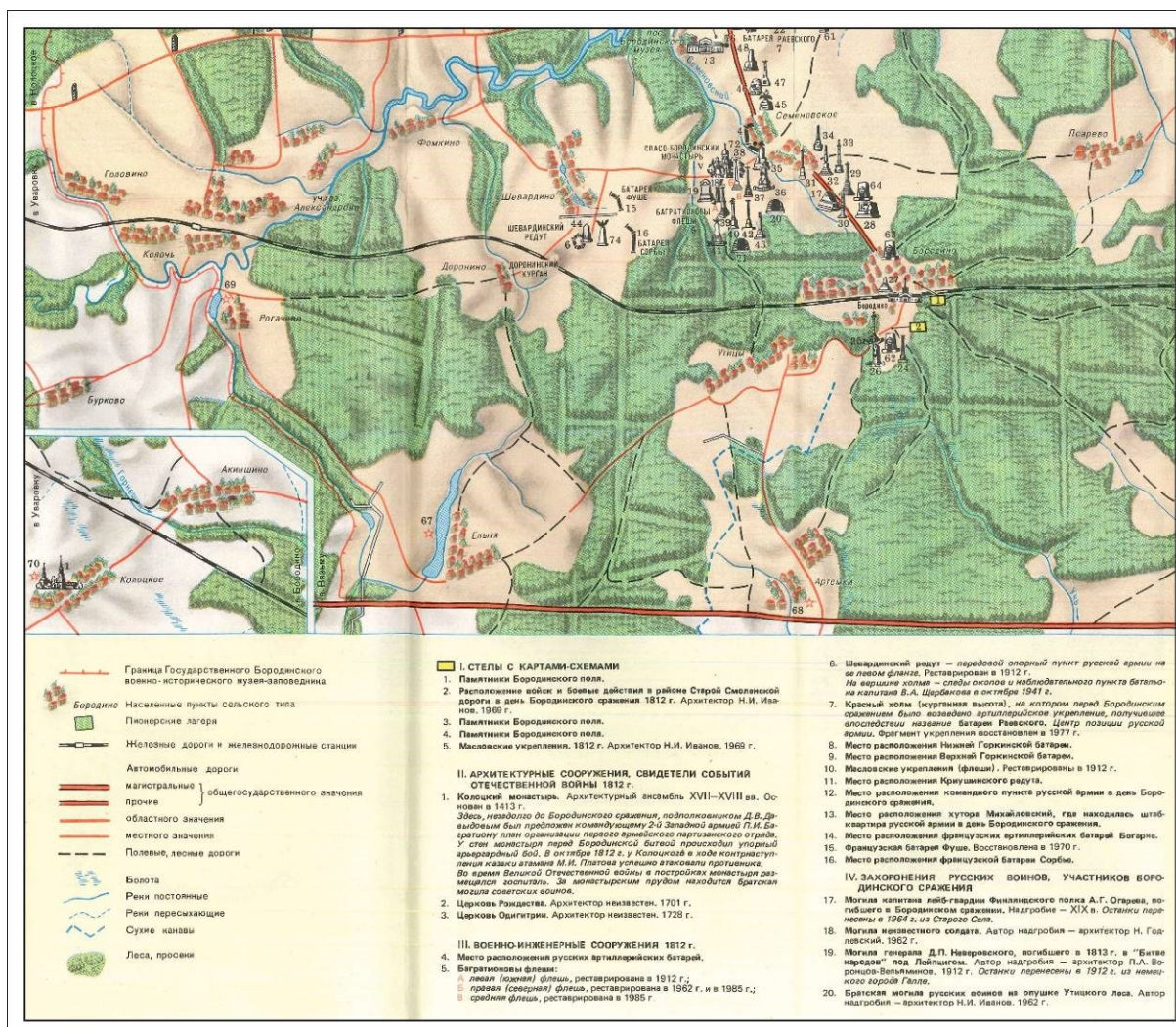

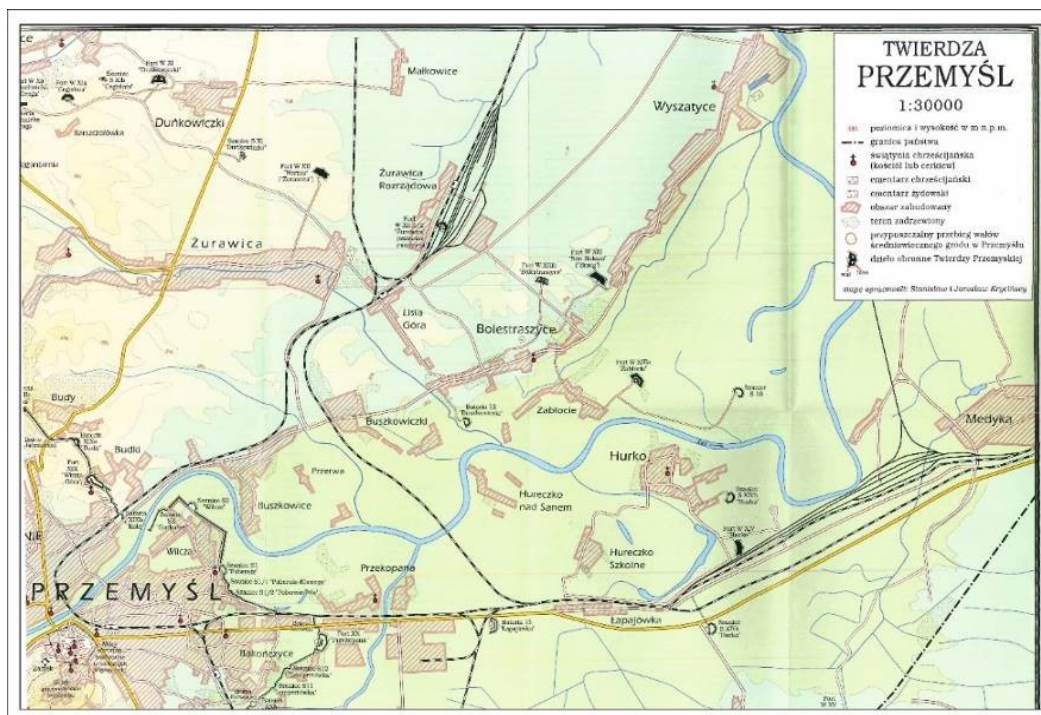
Рис. 20. Fragment mapy przedstawiającej rozmieszczenie pomników upamiętniających bitwę pod Borodino (Rosja).

Źródło: opracowanie Autora na podstawie „Памятники Бородинского поля”, 1986, Главное Управление Геодезии и Картографии при Совете Министров СССР, Москва.

Przedstawia ona pomniki zlokalizowane na miejscu bitwy pod Borodino w 1812 r. Ponieważ mapa została wydana jeszcze w ZSRR, nie ma podanych informacji o jej skali. Poniżej właściwej mapy znajduje się legenda (po lewej stronie) oraz wykaz pomników rozrzuconych w różnych miejscach pola bitwy pod Borodino (z krótką informacją na temat każdego z obiektów). Co ciekawe, w legendzie przedstawiono jedynie znaki ogólnokartograficzne (rodzaje dróg, linia kolejowa, obszary zabudowane, ciekі wodne, lasy

itp.), pomijając znaki, które stanowią o zasadniczej treści mapy. Nie należy się jednak temu dziwić, gdyż każdy z pomników zamieszczonych na mapie przedstawiono inną winietą, która przypomina rzeczywisty wygląd danego pomnika. Stąd też ustalenie jednej sygnatury, która oznaczałaby pomnik byłoby pozbawione sensu. Ustosunkowując się do samej mapy należy zauważyć (widać to zresztą na rycinie), że ma ona przypominać dawną mapę (podobnie wygląda jej okładka). Dotyczy to zwłaszcza sposobu przedstawienia lasów, obszarów zabudowanych (są one przedstawione metodą zasięgu z wykorzystaniem symboli budynków), a także pozostałych terenów. W przypadku tych ostatnich i obszarów leśnych zastosowano technikę cieniowania, co sprawiło, iż obraz na mapie jest jakby trójwymiarowy. Na odwrocie mapy „Памятники Бородинского поля” opisano wszystkie pomniki, zamieszczono kilka barwnych zdjęć oraz małą mapę (wycinek mapy drogowej, ale bez uwzględnienia kilometrażu) ukazującą możliwość dojazdu do pola bitwy od strony Moskwy.

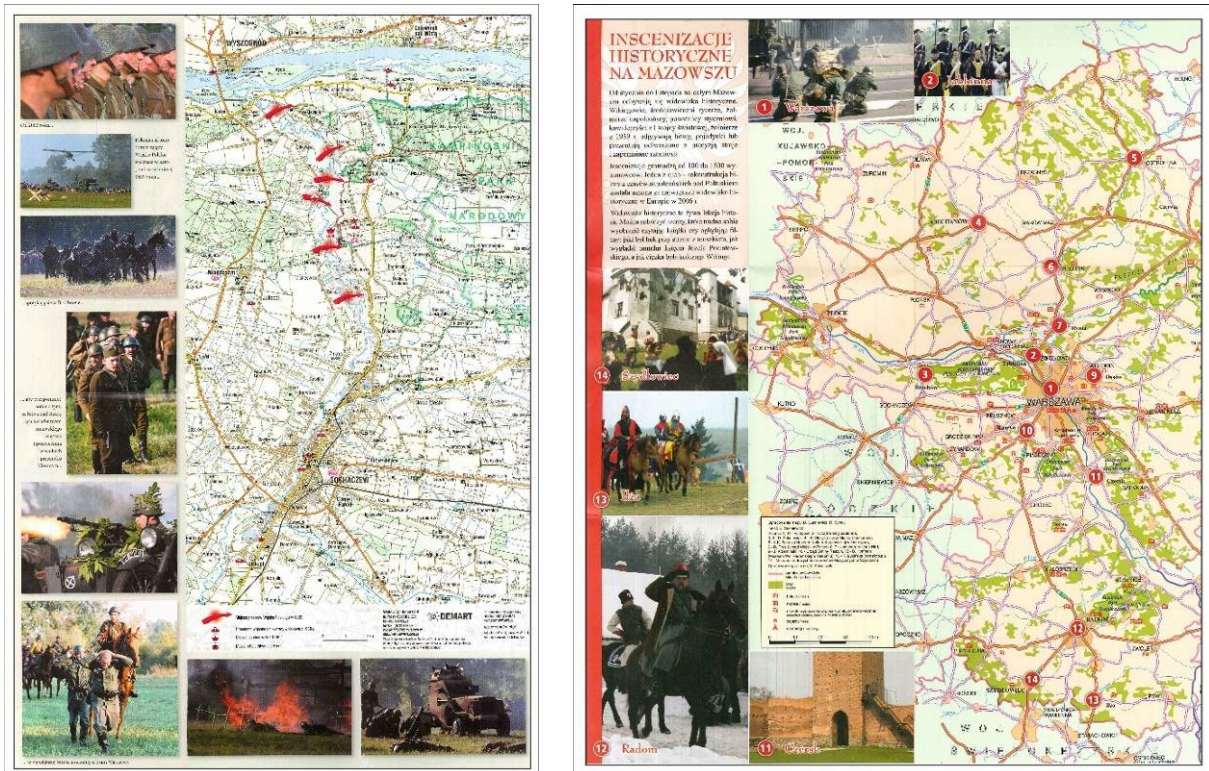
Zupełnie inny charakter ma mapa przedstawiona na ryc. 21. Tło mapy „Twierdza Przemyśl. Mapa 1:30 000” przypomina mapę topograficzną, gdyż ma ono rysunek poziomicowy (co 20 m), ale zabudowa, lasy, ciekі, drogi itp. są na nim przedstawione w sposób bardzo zgeneralizowany. Na podkład naniesiono treść tematyczną mapy, na którą składają się dzieła obronne Twierdzy Przemyśl z przełomu XIX i XX w. oraz przebieg prawdopodobnych umocnień Przemyśla z okresu średniowiecza. Chociaż w legendzie umieszczono znak (ostatni znak w ich wykazie) przedstawiający forty Twierdzy Przemyśl (w postaci przypominającej bastion, z zaznaczeniem wału i fosy), to jednak na mapie każde dzieło jest przedstawione w konwencji sugerującej, iż jest to „topograficzne” odwzorowanie danego obiektu. Tym samym można przyjąć, że poszczególne obiekty militarne przedstawiono korzystając ze znaków-winiet. Zostały one jednak tak dobrane, iż nie przeszkadzają w odbiorze innych elementów uwidocznionych na mapie, dzięki czemu jest ona w pełni czytelna. Pewnym niedosytem związanym z opisywaną mapą jest nie zaznaczenie na niej szlaków turystycznych, co byłoby jak najbardziej wskazane, gdyż ułatwiałoby to poruszanie się w terenie turystom pieszo (lub na rowerze) z mapą. Tym bardziej, że mapa jest – stosując terminologię stosowaną przez E. Romera – „pozornie pusta” (Sirko 2003: 215), a więc możnaby jeszcze na niej uwzględnić jeszcze inne obiekty.

Ryc. 21. Fragment mapy przedstawiającej umocnienia twierdzy Przemyśl przed I wojną światową.
Źródło: opracowanie Autora na podstawie „Twierdza Przemyśl. Mapa 1:30 000”, 2003, Wydawnictwo Stanisław Kryciński, Warszawa.

Na odwrocie mapy „Twierdza Przemyśl. Mapa 1:30 000” zamieszczono krótki opis historii Przemyśla oraz historię dzieł fortecznych Twierdzy Przemyśl. Poza tekstem, przy trzech dziełach (Fort artyleryjski I „Salis Soglio”, Fort pancerny XIII „San Rideau” i Fort XVI „Zniesienie”, którego fragment jest tylną okładką mapy) zamieszczono ich szkice perspektywiczne z zaznaczonymi głównymi elementami danego umocnienia.

Od pewnego czasu, w przypadku Europy Zachodniej i USA już od kilkudziesięciu lat, w Polsce właściwie po 1989 r., integralną częścią turystyki historyczno-militarnej jest udział w imprezach plenerowych, które może nazwać inscenizacjami wydarzeń mających miejsce w przeszłości. Nic więc dziwnego, że na wielu wydawanych współcześnie mapach pojawiają się informacje dotyczące miejsc, gdzie odbywają się takie wydarzenia.

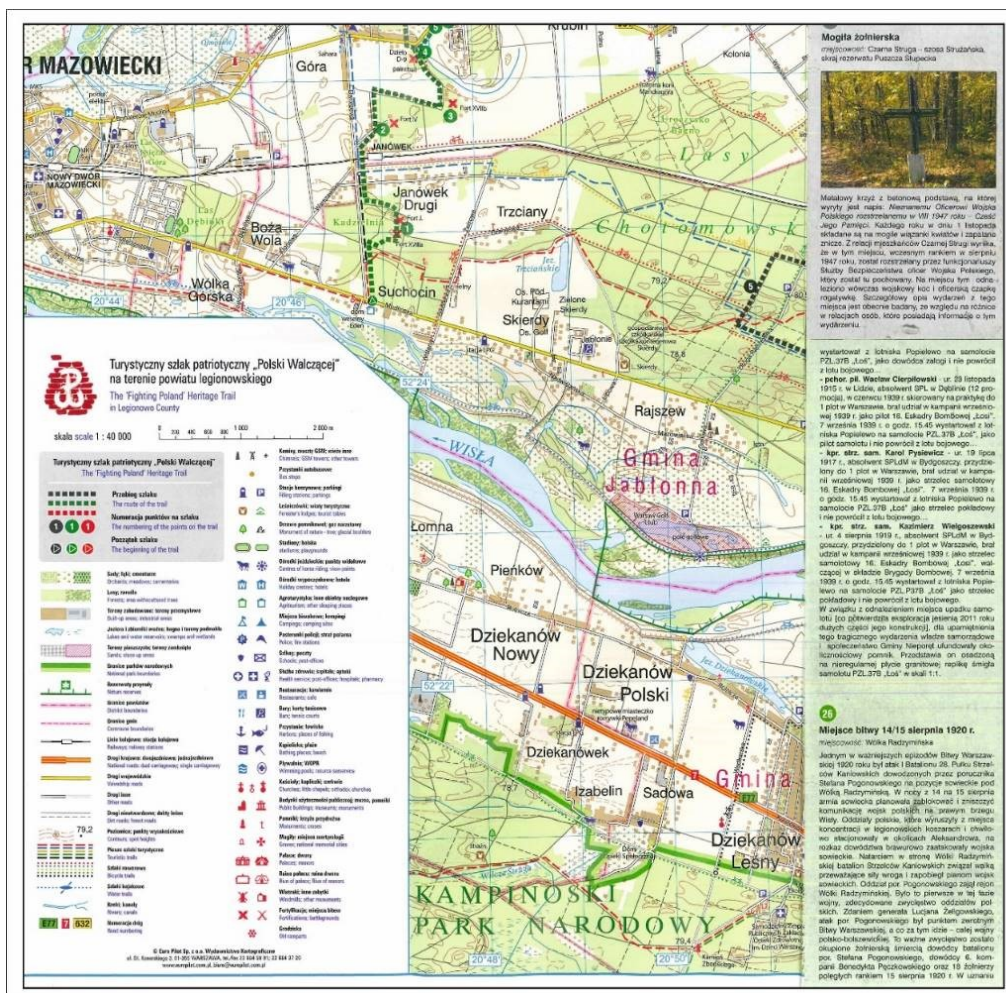
Ryc. 22a-b. Mapy dotyczące wydarzeń historyczno-militarnych na terenie obecnego województwa mazowieckiego. Lewa rycina przedstawia mapę „Bzura 1939” (ryc. 22a). Prawa rycina zawiera fragment mapy „Inscenizacje historyczne na Mazowszu” (ryc. 22b). W obu publikacjach mapom towarzyszą zdjęcia z imprez plenerowych

Źródło: opracowanie Autora na podstawie „Bzura 1939, Wielkie bitwy”, bez roku wydania, Demart S.A., Warszawa; „Inscenizacje historyczne na Mazowszu”, bez roku wydania, Urząd Marszałkowski Województwa Mazowieckiego, Warszawa.

Na ryc. 22a-b zaprezentowano dwie mapy. Na ryc. 22a zamieszczono mapę ukazującą końcowy etap walk nad rzeką Bzurą we wrześniu 1939 r. Jej podkładem jest mapa turystyczna (skala została wyrażona podziałką liniową i wynosi ok. 1:120 000), na którą naniesiono przebieg walk podczas bitwy nad Bzurą, a także lokalizację cmentarzy wojennych, miejsc pamięci i Muzeum Pola Bitwy nad Bzurą. Chociaż w prezentowanym tekście przy omawianiu map postanowiono do minimum ograniczyć komentarze dotyczące kwestii „niekartograficznych”, w tym przypadku odstępiono od tej zasady. Ponieważ mapa została wydana przez renomowane wydawnictwo kartograficzne, trudno pojąć dlaczego przy kierunkach działań wojsk polskich nie podano dat, kiedy one miały miejsce. Pewnego rodzaju wyjaśnieniem mogą być zdjęcia sąsiadujące z mapą. Pochodzą one ze wspomnianych wcześniej inscenizacji (kilku a może tej samej) przypominających bitwę nad Bzurą. To oraz umieszczone na odwrocie mapy rysunki przedstawiające umundurowanie i wyposażenie

wojsk polskich w 1939 r. pozwalają na wyciągnięcie wniosku, iż mapa przeznaczona jest dla szerokiego kręgu zainteresowanych wydarzeniami mającymi miejsce podczas kampanii wrześniowej, a nie tylko dla osób mających większe oczekiwania w związku ze zwiedzaniem pól bitewnych. Za dowód potwierdzający tę tezę można uznać fakt, iż mapa „Bzura 1939” powstała z wykorzystaniem wspomnianej wcześniej mapy turystycznej.

Do szerokiego kręgu użytkowników jest najprawdopodobniej adresowana także mapa „Inscenizacje historyczne na Mazowszu” (skala ok. 1:800 000). Świadczy o tym nie tylko jej tytuł, ale wykaz organizowanych inscenizacji, zdjęcia z niektórych spośród nich i treść mapy (ryc. 22b). Jako podkład są na niej zaznaczone główne rzeki i drogi (z ich numerami i rangą), większe kompleksy leśne oraz ważniejsze miejscowości, a także – co przesądza o tym, iż jest to mapa turystyczna – oznaczone sygnaturami punktowymi (symbolicznymi i obrazkowymi) hotele, motele, ośrodki wypoczynkowe, zajazdy i kempingi. Są one – podobnie jak lasy i granice województwa – opisane w legendzie (która też zawiera wykaz autorów zdjęć) w języku polskim i angielskim. W przypadku opisywanej mapy treść naniesiona na podkład jest jednak bardzo uboga – są to czerwone kółka z białym obramowaniem, wewnątrz których są numery dotyczące miejsc, gdzie odbywają się widowiska plenerowe uznane za inscenizacje. Ich dosyć dokładny opis został zamieszczony na odwrocie mapy.

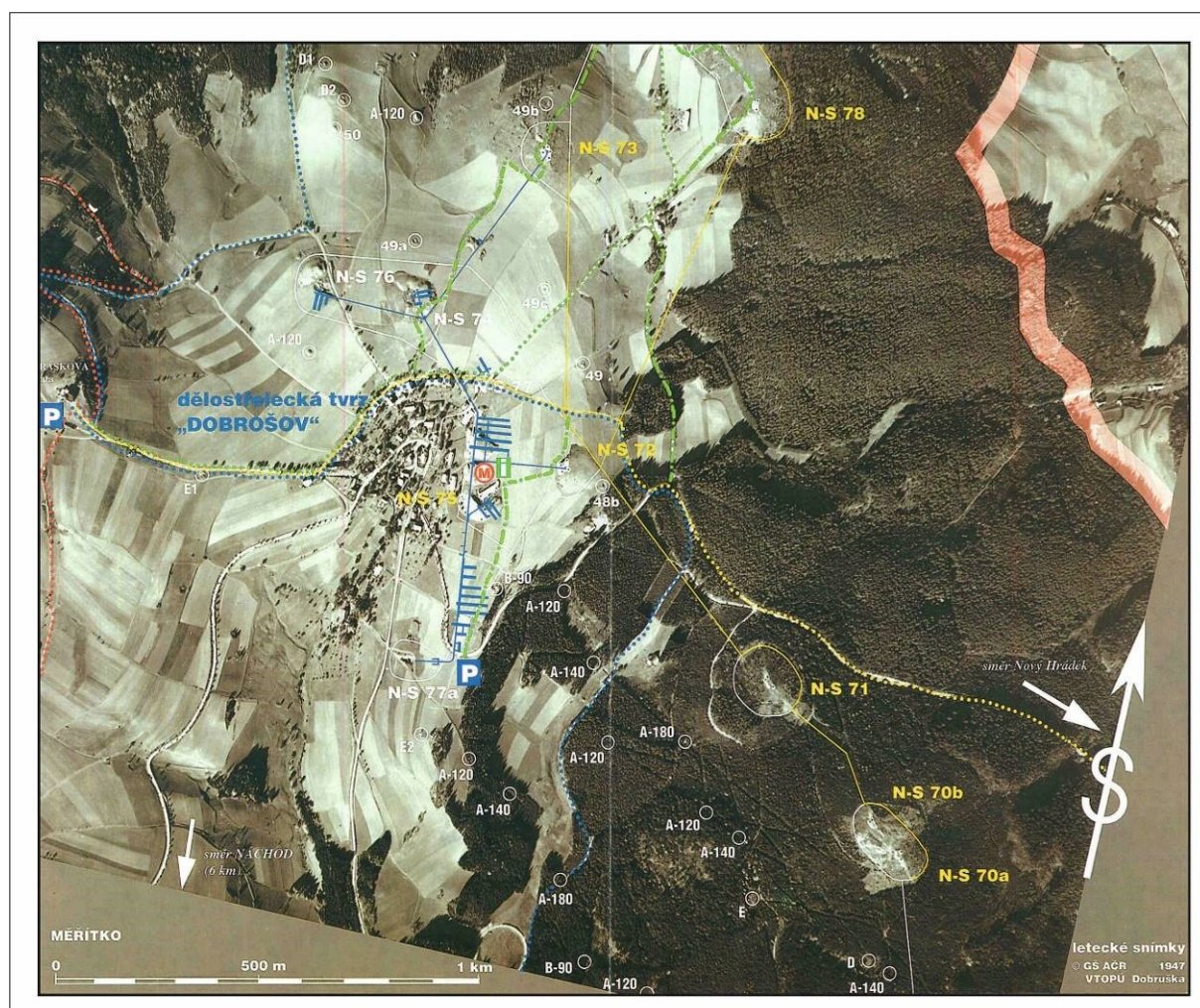
Ryc. 23. Fragment mapy „Turystyczny szlak patriotyczny „Polski Walczący” na terenie powiatu legionowskiego”.

Źródło: opracowanie Autora na podstawie „Turystyczny szlak patriotyczny „Polski Walczący” na terenie powiatu legionowskiego. Mapa turystyczna 1:40 000. Opis miejsc historycznych”, wydanie drugie zmienione, Starostwo Powiatowe w Legionowie, Legionowo.

Z przedstawionej na ryc. 23 mapy „Turystyczny szlak patriotyczny „Polski Walczący” na terenie powiatu legionowskiego. Mapa turystyczna 1:40 000. Opis miejsc historycznych”

wynika, że podkładem dla niej jest mapa turystyczna. Świadczy o tym zarówno treść mapy, jak i jej legenda, w które znaki związane z tematem przewodnim map zostały zamieszczone w jej górnej części. Jest ich łącznie 9 (biorąc pod uwagę ich zróżnicowanie kolorami), co oznacza, iż stanowią one zaledwie 10% wszystkich znaków zamieszczonych i opisanych w legendzie. Znaki stanowiące główną treść mapy są dwójakiego rodzaju: sygnatury liniowe (przebieg szlaków) oraz sygnatury punktowe geometryczne (z numerem szlaku oraz z jego początkiem). Chociaż nie ma tego na rycinie, poza główną mapą są do niej dołączone (w postaci tzw. kartonów) plany Legionowa (1:16 000), Serocka Wieliszewa i Jabłonny (wszystkie w skali 1:15 000). Również na nich są zaznaczone wspomniane w tytule szlaki. Na odwrocie mapy umieszczono opis każdego ze szlaków z dokładnymi informacjami o punktach przystankowych oraz stosownymi zdjęciami.

Przedstawiony wyżej mapa jest typową mapą pozwalającą na poruszanie się w terenie, a ponadto zawierającą o nim informacje w postaci opisów. Ponieważ została ona wykonana przez jedno z bardziej znanych w Polsce wydawnictw kartograficznych, jej treść i forma spełnia zasadnicze założenia metodyki sporządzania map.

Ryc. 24. Fragment mapy „Československé opevnění 1935-1938. Náchodsko” przedstawiający pogranicze Czech z Polską na południe od Kudowy Zdrój

Źródło: opracowanie Autora na podstawie „Československé opevnění 1935-1938. Náchodsko”, 2000, Sdružení muzeí čs. opevnění Náchod, Náchod.

Na zakończenie omawiania problematyki związanej z materiałami kartograficznymi dotyczącymi turystyki historyczno-militarnej wydawanymi w postaci odrębnych map warto poświęcić nieco uwagi mapom tematycznym, których podkładem są zdjęcia lotnicze bądź

satelitarne. Jako przykład posłuży mapa „Československé opevnění 1935-1938. Náchodsko” (podziałka liniowa wskazuje, że w skali ok. 1:13 000), na której przedstawiono rozmieszczenie umocnień czechosłowackich w przededniu tzw. kryzysu sudeckiego i przejścia kontroli nad pograniczem z Niemcami przez III Rzeszę (ryc. 24). Już na wstępie należy zauważyć, że zdjęcia lotnicze, które posłużyły jako podkład zostały wykonane w 1947 r., co w tym przypadku jest bardzo ważne, gdyż na zdjęciach współczesnych zabudowa, układ dróg, czy użytkowanie ziemi, byłyby zupełnie inne. Jednak patrząc na problem z innej strony, zdjęcie lotnicze pochodzące sprzed kilkudziesięciu lat może utrudniać turystom poruszanie się po terenie.

W górnej prawej części opisywanej mapy (czego nie ma na rycinie) jest legenda, w której zamieszczono i opisano 18 znaków kartograficznych. Dokładnie połowa z nich dotyczy obiektów wojskowych, a druga połowa infrastruktury turystycznej. Na przedstawionej rycinie widać niektóre z tych znaków – np. ukazujące usytuowanie muzeum (stosowna litera w kółku), informacji turystycznej i parkingu. Znaki dotyczące turystyki są w formie sygnatur punktowych (symbolicznych) i przedstawiających szlaki turystyczne znaków liniowych. Natomiast znaczna część znaków przedstawiających obiekty militarne ma postać napisów w kolorach białym i żółtym, sygnatur liniowych (białych, żółtych i niebieskich) oraz sygnatur punktowych geometrycznych (białe i żółte kółka). Kończąc omawianie mapy, której fragment jest na ryc. 24, należy zauważyć, że w legendzie nie opisano granicy państwowej, ale podano znak określający przejście graniczne. Na odwrocie omawianej mapy jest opis (z kolorowymi zdjęciami zrekonstruowanych obiektów) typów schronów bojowych, jakie zostały na niej zaznaczone.

MAPY CYFROWE

Map nadających się do wykorzystania w celu uprawiania turystyki historyczno-militarnej, które są w postaci cyfrowej, jest w ostatnich latach coraz więcej, co związane jest zarówno z ogólnym rozwojem technologii informatycznych, jak i rosnącym ich wykorzystaniem w turystyce. Ponieważ temat ten znajduje coraz większą popularność wśród badaczy zajmujących się innowacjami w sektorze turystycznym, wątek ten nie będzie dalej rozwijany.

Przechodząc do istoty problemu należy na wstępie zauważyć, że mapy w formie cyfrowej dotyczące turystyki historyczno-militarnej mogą występować w dwóch postaciach:

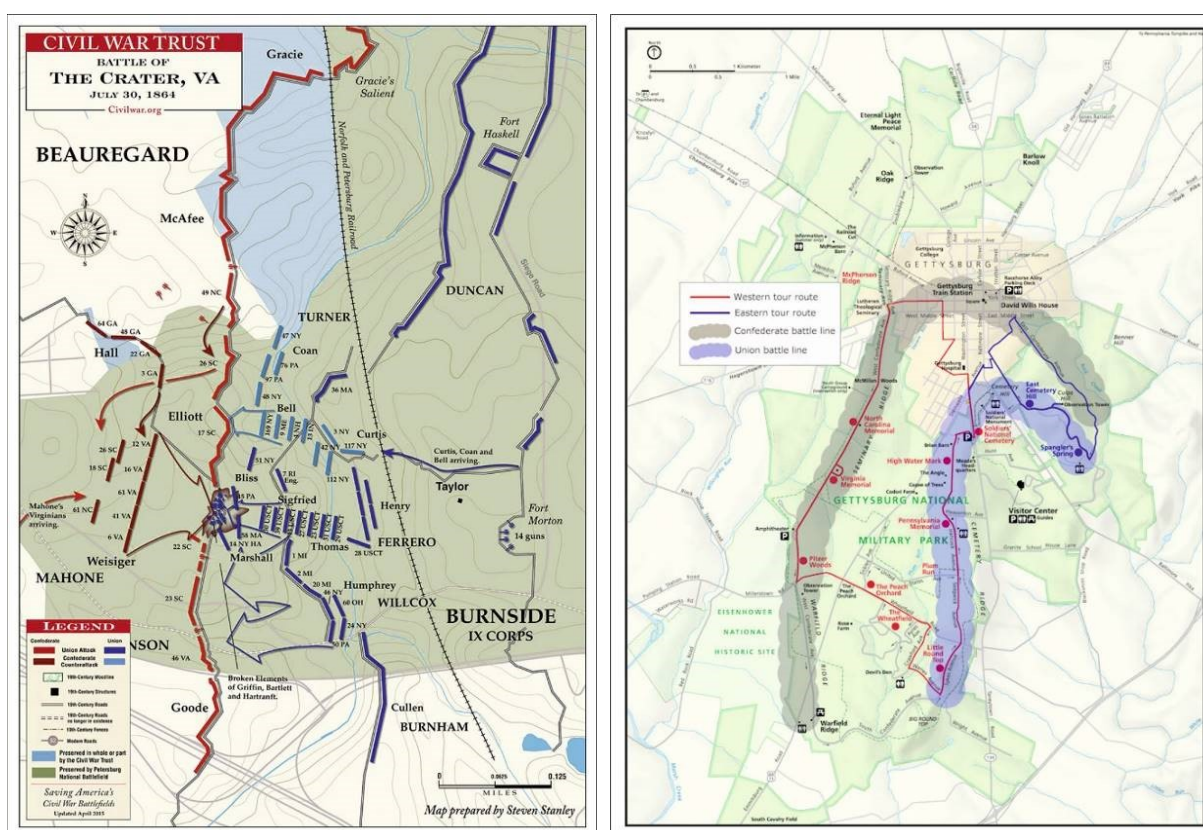
- jako tradycyjne mapy analogowe (wydane drukiem), które objęto skanowaniem i zamieszczono na stronach internetowych, bardzo często są to mapy zamieszczone wcześniej w publikacjach dotyczących historii wojen i wojskowości;
- jako mapy wykonane w technice cyfrowej (wektorowe lub rastrowe) [Medyńska-Gulij 2012, s. 27].

Pierwsze z wymienionych map nie muszą być omawiane, gdyż sposób ich przygotowywania pod względem kartograficznym jest taki sam jak map drukowanych w postaci papierowej. Tym niemniej na ryc. 25a-b przedstawiono dwie tego rodzaju mapy, obie dotyczące wydarzeń mających miejsce podczas wojny secesyjnej w USA. Mapa oznaczona jako ryc. 25a dotyczy bitwy pod The Crater (stan Wirginia). Jest na niej przedstawiony przebieg bitwy z uwzględnieniem konwencjonalnych sposobów prezentacji kartograficznej. W górnym lewym rogu mapy jest jej tytuł, a w lewej dolnej jej części zamieszczono legendę. Coś co rzuca się w oczy nawet przy pobieżnym czytaniu mapy, to zaznaczenie znacznej jej części kolorami zielonym i jasnoniebieskim. Nie powoduje to jednak, iż jest ona nieczytelna, a z legendy mapy wynika, że w obu przypadkach zaznaczono w ten sposób (wykorzystując metodę zasięgu) stan prawny terenów, na których toczyła się bitwa. Kolorem niebieskim przedstawiono także rozmieszczenie i działania wojsk federalnych oraz wody powierzchniowe. Jednak również i to nie obniża czytelności mapy, gdyż użyto różnych odcieni koloru niebieskiego, a obiekty o podobnej jasności są od siebie oddalone.

Kolorem czerwonym (w dwóch odcieniach) przedstawiono rozmieszczenie i kierunki działań armii konfederatów. Warto w tym miejscu zauważyć, że zarówno jednostki armii Unii, jak i wojsk Konfederacji opisano na czarno, a nie – odpowiednio – na niebiesko i czerwono, jak ma to zwykle miejsce na tego rodzaju mapach.

Na mapie występuje wiele sygnatur liniowych, które zastosowano dla przedstawienia rzek (kolor jasnoniebieski) oraz dróg (nie tylko występujących w XIX w., ale i współczesnych). Ponieważ na opisywanej mapie zaznaczono również poziomicę, sprawia to, iż jest w wielu jej miejscach nadmierna koncentracja różnych odcieni szarości. Natomiast linia kolejowa została zaznaczona kolorem czarnym w sposób, często przyjęty na innych mapach. Kolorem czarnym przedstawiono także jedyne na tym obszarze zabudowania.

Istotnym szczegółem związanym z opisywaną mapą jest niemal brak sygnatur punktowych. Pomijając oznaczenia jednostek taktycznych (w rodzaju „46 VA” czy „24 NY” – w pierwszym przypadku chodzi o pułk ze stanu Wirginia, a w drugim o pułk ze stanu Nowy Jork¹³) sygnatury punktowe (symboliczne) użyto jedynie dla przedstawienia rozmieszczenia artylerii.

Ryc. 25a-b. Przykłady przeniesionych ze stron internetowych map cyfrowych dotyczących pól bitew podczas wojny secesyjnej w USA. Mapa po lewej stronie (ryc. 25a.) przedstawia przebieg bitwy pod The Crater (stan Wirginia). Mapa po prawej stronie (ryc. 25b) dotyczy jednej z możliwości zwiedzania pola bitwy pod Gettysburgiem (stan Pensylwania).

Źródło: strony internetowe Battle Map. Battle of The Crater, <https://www.civilwar.org/learn/maps/battle-crater> (20.10.2017); Gettysburg segway, <http://www.segtours.com/images/routemap.jpg> (20.10.2017).

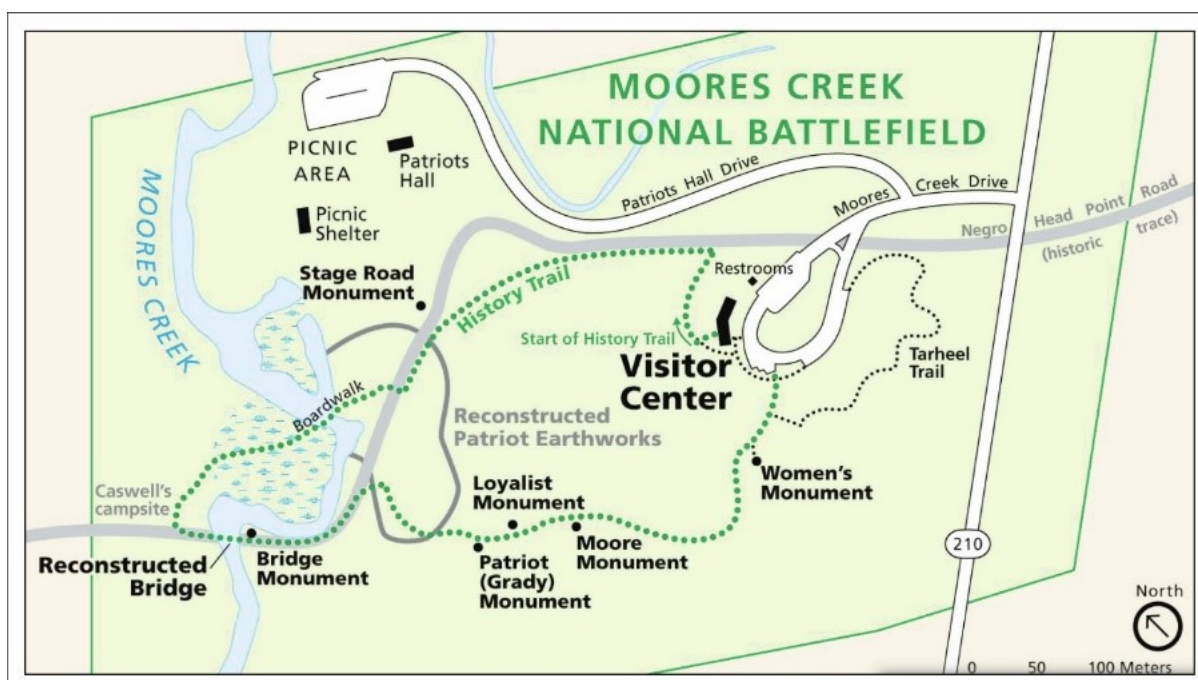
Chociaż można uznać, że mapa na ryc. 25a. jest po prostu przedstawieniem sytuacji, jaka miała miejsce podczas jednej z bitew w czasie wojny secesyjnej, można przyjąć, że może

¹³ Oznaczenia jednostek nie zostały opisane w legendzie. Widocznie autor mapy przyjął założenie, że podane skróty są powszechnie znane, co najprawdopodobniej jest zgodne z prawdą. Natomiast drobnym uchybieniem jest nie podanie w legendzie, że jednostkami wojskowymi ukazanymi na mapie są pułki.

ona być użyteczna dla osób, które chcą odwiedzić rejon bitwy, bądź będąc na miejscu chcą zorientować się w terenie, jaki miała ona przebieg. Należy jednak zauważyć, że mapa ta nie ma żadnych informacji o zagospodarowaniu turystycznym, a więc nie jest dobrym przykładem mapy przeznaczonej dla turystów.

Inaczej jest z mapą przedstawioną na ryc. 25b. Nie wchodząc w dotyczące jej szczegóły, należy odnotować, że posiada ona skalę, a jej treść dotyczy walorów turystycznych i związanej z nimi infrastruktury. Ma ona również legendę. Jednak legenda nie dotyczy (przedstawionej dosyć szczegółowo) treści ogólnoturystycznej, ale tego co jest zasadniczym tematem mapy – możliwości zwiedzania pola bitwy pod Gettysburgiem z wykorzystaniem stosunkowo nowych w turystyce (ale coraz bardziej rozpowszechnionych) środków przemieszczania się, a mianowicie segway'ów. We wspomnianej legendzie segway'om poświęcone są dwa znaki kartograficzne – w kolorze szarym i niebieskim – przedstawiające metodą zasięgu teren, który będzie dostępny dla turystów korzystających z segway'ów. W pierwszym przypadku kolor dotyczy obszarów położonych w sąsiedztwie rozmieszczenia armii konfederatów, a w drugim przypadku – wojsk Unii. Ponadto w legendzie opisano sygnatury liniowe, którymi zaznaczono na mapie dwa szlaki pozwalające na zwiedzanie pola bitwy pod Gettysburgiem, używając w tym celu kolorów czerwonego i niebieskiego.

Mimo że opisane wyżej mapy pozyskano ze stron internetowych, prawdopodobnie nie są one mapami cyfrowymi *sensu stricto* i mają prawdopodobnie wersję drukowaną.

Ryc. 26. Mapa przedstawiająca zagospodarowanie Moores Creek National Battlefield (USA, stan Karolina Północna).

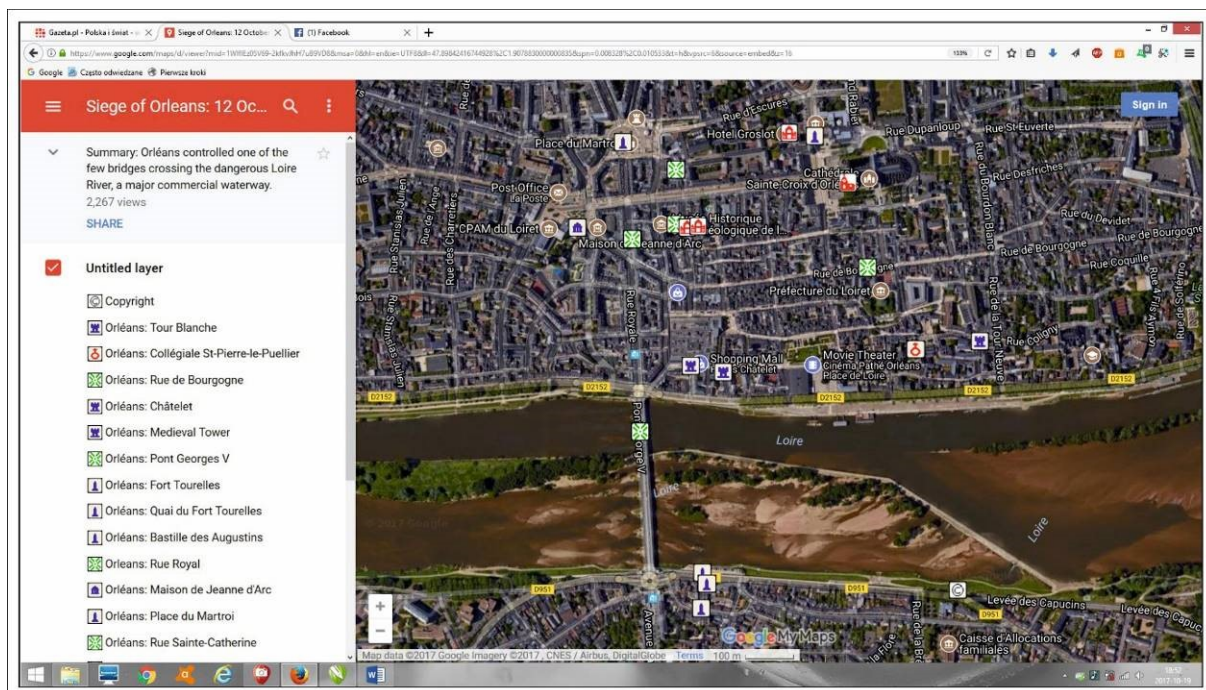
Źródło: Moores Creek, <http://npplan.com/wp-content/uploads/2014/07/Moores-Creek-Trails.jpg> (20.10.2017).

Podobnie jest z mapą przedstawioną na ryc. 26. Została ona uwzględniona dlatego, iż co prawda są na niej informacje dotyczące wydarzeń z 27.02.1776 r., ale towarzyszą im informacje na temat terenów do piknikowania, szlaków do zwiedzania pola bitwy, kempingu itp. Tym samym można uznać, że mapa jest dedykowana turystom uprawiającym turystykę krajoznawczą czy weekendową, a w mniejszym stopniu osobom pasjonującym się historią i wojskowością.

Inaczej jest z mapami, które zostały omówione poniżej. Jak już zasygnalizowano, mapy wykonane w technice cyfrowej można podzielić na mapy nieanimowane (które różnią się

od map wcześniej opisanych jedynie tym, że od początku były redagowane z wykorzystaniem kartografii komputerowej) oraz mapy animowane. Wśród tych drugich można wyróżnić mapy animowane nieinteraktywne i mapy animowane interaktywne. Co prawda B. Medyńska-Gulij (2012: 27) wśród map cyfrowych wyróżnia jeszcze multimedialne, ale wydaje się, że poza względami związanymi ze sposobem ich przekazu odbiorcom, nie różnią się one w sposób istotny (np. w zakresie redagowania) od pozostałych map cyfrowych.

Jako przykład mapy cyfrowej nieanimowanej interaktywnej mogą służyć mapy zamieszczone na portalu „Virtual Battlefield Tours”. W części obejmującej wojnę stuletnią jest m.in. strona internetowa poświęcona oblężeniu Orléanu. Poza „statyczną” mapą przedstawiającą przebieg oblężenia, znajduje się na niej mapa, którą przedstawiono na ryc. 27.

Ryc. 27. Rzut z ekranu monitora przedstawiający mapę „wyjściową” ze strony internetowej dotyczącej oblężenia Orléanu (Francja) w latach 1428-1429. „Kliknięcie” na zaznaczone z lewej strony ikony powoduje powiększenie odpowiedniej sygnatury na mapie.

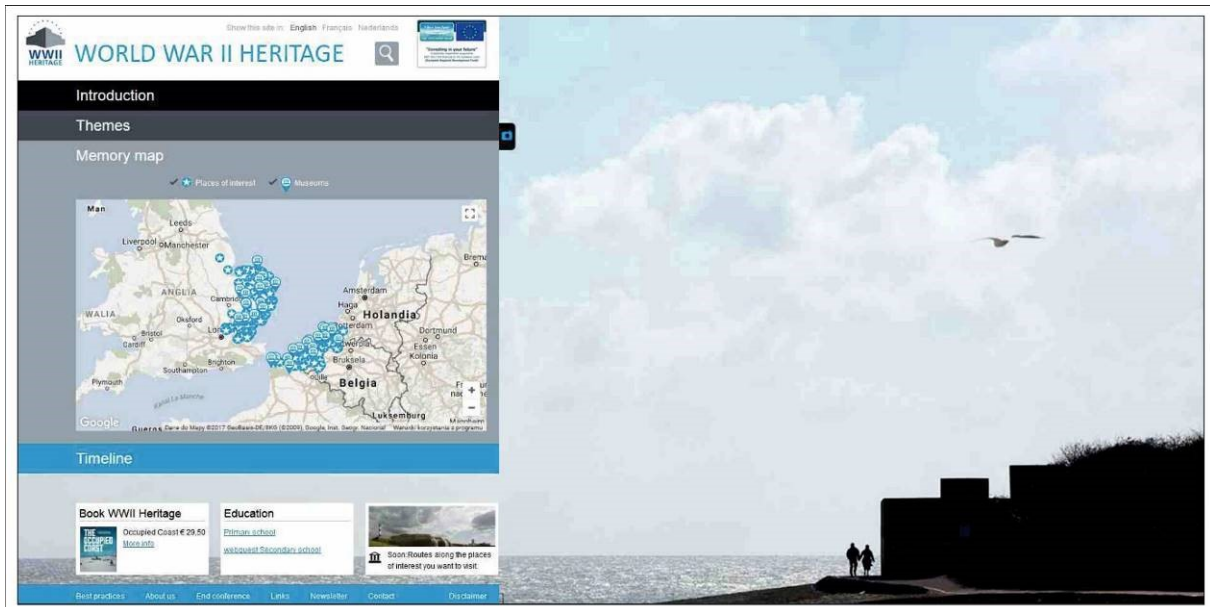
Źródło: *Seige of Orleans: 12 October 1428 to 8 May 1429*,

<https://www.google.com/maps/d/viewer?mid=1WJfLEz05V69-2kfkvJhH7uB9VD8&msa=0&hl=en&ie=UTF8&ll=47.89842416744928%2C1.9078830000000835&spn=0.008328%2C0.010533&t=h&vpsrc=6&source=embed&z=16> (20.10.2017).

Jest to mapa wykorzystująca współczesne zdjęcie satelitarne Google Maps, na którym zaznaczone obiekty kluczowe dla obrony Orléanu w latach 1428-1429. Po prawej stronie zdjęcia zamieszczono ikony przedstawiające obiekty i wydarzenia ważne dla okresu objętego oblężeniem (19 ikon), które poprzedzono ikoną informującą o prawach wydawcy do tej mapy. Łącznie przy nanoszeniu na zdjęcie treści historyczno-militarne wykorzystano sześć sygnatur punktowych, które można uznać za sygnatury geometryczne, symboliczne i obrazkowe. Trudno jednak doszukać się logiki w przypisywaniu poszczególnych znaków konkretnym obiektom. Np. taką samą sygnaturą oznaczono pomnik, plac i fragment umocnień, a katedra i jeden z kościołów zostały przedstawione bardzo różnymi znakami. Ponadto na mapie są jeszcze inne sygnatury, które nie zostały opisane w tej swoistej „legendzie”. Stało się tak prawdopodobnie dlatego, iż są to znaki stosowane rutynowo przez Google Maps. Kończąc omawianie przedstawionej na ryc. 27. mapy należy jeszcze zwrócić uwagę na drobną usterkę

formalną. Podczas, gdy w tytule mapy jest „Siege of Orleans: 12 October 1428 to 8 May 1429...”, w adresie internetowym strony jest słowo „Seige”.

Również rzut z ekranu monitora przedstawiony na ryc. 28 ukazuje rodzaj map cyfrowych, które nazwano mapami nieanimowanymi interaktywnymi. Zaprezentowana w lewej części ryciny (i ekranu monitora) mapa może być powiększana, jak również we wszystkie strony przesuwana. Warto zauważyć, że treść podkładowa pochodzi z portalu Google Maps a znajdujące się na niej sygnatury punktowe (opisane jako atrakcje i muzea) są standardowymi znakami kartograficznymi stosowanymi przez ten portal. Przyjęcie przez autorów strony internetowej takiego rozwiązania jest zapewne słuszne pod względem komercyjnym, gdyż nie wymaga przy sporządzaniu tego rodzaju map udziału kartografów, pozostawiając ich tworzenie specjalistom co najwyżej w zakresie grafiki komputerowej.

Ryc. 28. Rzut z ekranu monitora mapy zamieszczonej na stronie internetowej „World War II Heritage” po wybraniu zakładki „Memory map”. Na mapie ukazują się wówczas miejsca upamiętniające wydarzenia związane z II wojną światową we wschodniej części Anglii oraz na wybrzeżu Morza Północnego od ujścia Renu i Mozy w Holandii po okolice Calais we Francji.

Źródło: opracowanie Autora na podstawie *World War II heritage* <http://www.worldwar2heritage.com/en/#memorymap> (17.10.2017).

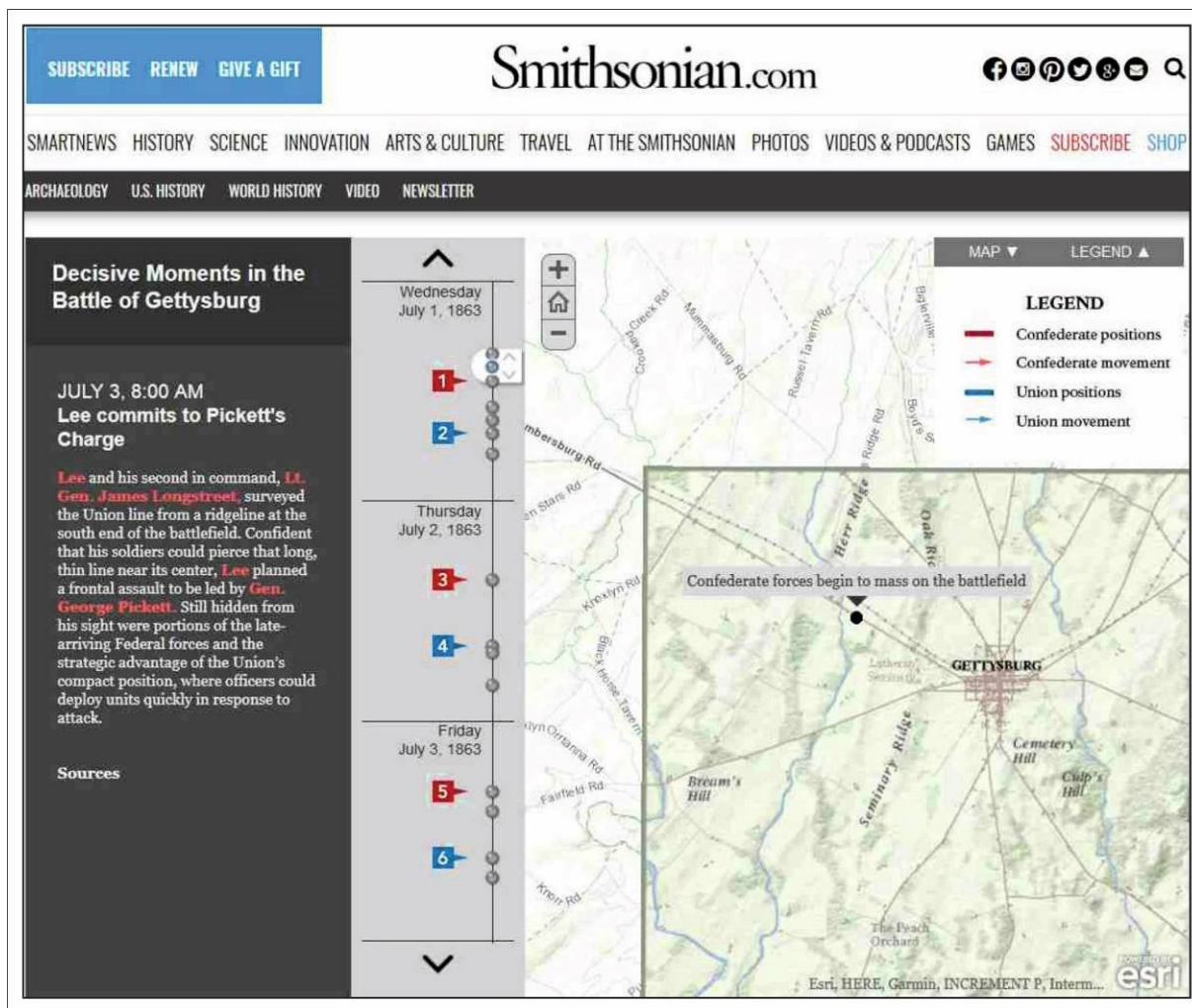
Jednak nie wszystkie mapy cyfrowe są opracowywane bez odwoływania się do zasad obowiązujących w kartografii. Dobrym przykładem ukazującym na czym polegają zalety map cyfrowych (w tym przypadku jest to mapa animowana interaktywna) jest mapa pola bitwy pod Gettysburgiem, która została zaprezentowana na ryc. 29. Można na niej wyróżnić kilka zasadniczych elementów, które powinny mieć tego rodzaju mapy:

- można ją, w zależności od potrzeby, powiększać lub zmniejszać; najlepiej, aby dotyczyło to zarówno całej mapy, jak i jej fragmentów (ma to szczególnie duże znaczenie, gdy obszar objęty mapą jest rozległy);
- poza treścią kartograficzną (zarówno topograficzną, jak i wojskową) do mapy powinien być dołączony komentarz z krótkim opisem bitwy (lub jej określonej fazy);
- w przypadku bitew trwających dłuższy czas wskazane jest dodanie osi czasu, która pozwalałaby odbiorcy mapy otworzyć jej przebieg w danym etapie bitwy;
- mapie powinny towarzyszyć odnośniki („linki”) do innych opracowań dotyczących bitwy, publikacji naświetlających jej genezę itp.

Jak wynika z zaprezentowanej ryciny opisywana mapa ma legendę, ale nie ma skali. Jest to zrozumiałe przyjmując, że mapę można powiększać i zmniejszać, ale szkoda,

że w sytuacji, gdy użytkownik mapy powiększy (zmniejszy) ją, nie pojawia się stosowana informacja (nawet nie tyle w postaci podziałki liniowej, ale skali ilorazowej).

Należy również wyjaśnić sens „okienka” w prawym górnym fragmencie mapy. Są w niej opcje „Map” i „Legend”. Pierwsza opcja pozwala użytkownikowi mapy wybrać „Historical” (ten wariant jest przedstawiony na zamieszczonej rycinie) lub „Satellite” (wówczas treść historyczno-wojskowa jest nałożona na współczesne zdjęcie satelitarne). Trzeba również dodać, iż w wersji „Legend” jest opisanych 10 znaków kartograficznych, a nie cztery, jak ma to miejsce w wariantcie zaprezentowanym na ryc. 29. (na której przedstawiono początkową fazę bitwy).

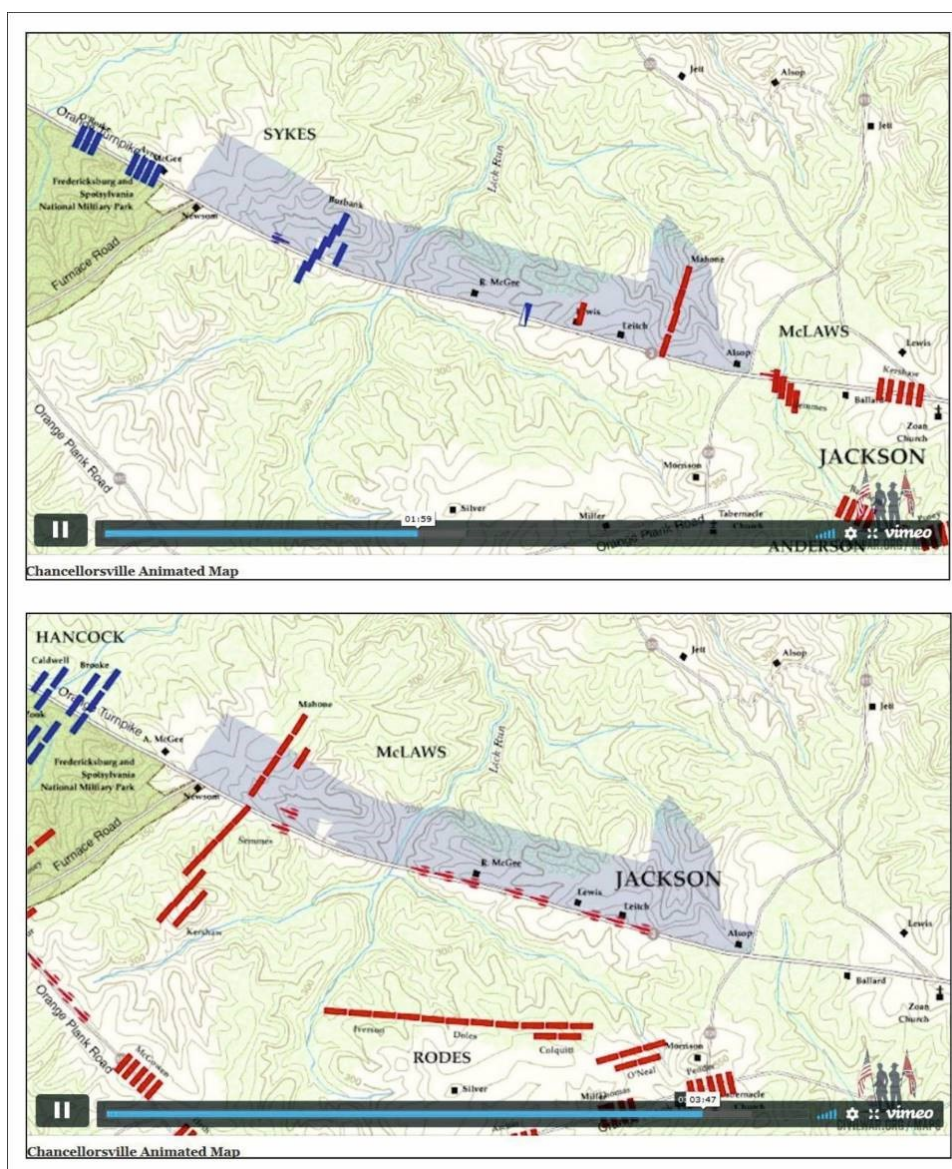
Ryc. 29. Rzut z ekranu monitora, na którym przedstawiono przebieg bitwy pod Gettysburgiem (USA, stan Pensylwania).

Źródło: opracowanie Autora na podstawie *Interactive Map of the Battle of Gettysburg*.

<https://www.smithsonianmag.com/history/A-Cutting-Edge-Second-Look-at-the-Battle-of-Gettysburg-1-180947921> (20.10.2017).

Komentując przedstawioną na ryc. 29 mapę należy wyrazić żal, że w górnej części rzutu strony z ekranu monitora (powyżej mapy przedstawiającej przebieg bitwy pod Gettysburgiem) nie ma odsyłaczy do zdjęć, publikacji opisujących bitwę, oryginalnych map, a także – co ma istotne znaczenie dla osób pragnących odwiedzić (lub już będących na miejscu) – urządzeń zagospodarowania turystycznego, w rodzaju bazy noclegowej, bazy gastronomicznej itd.

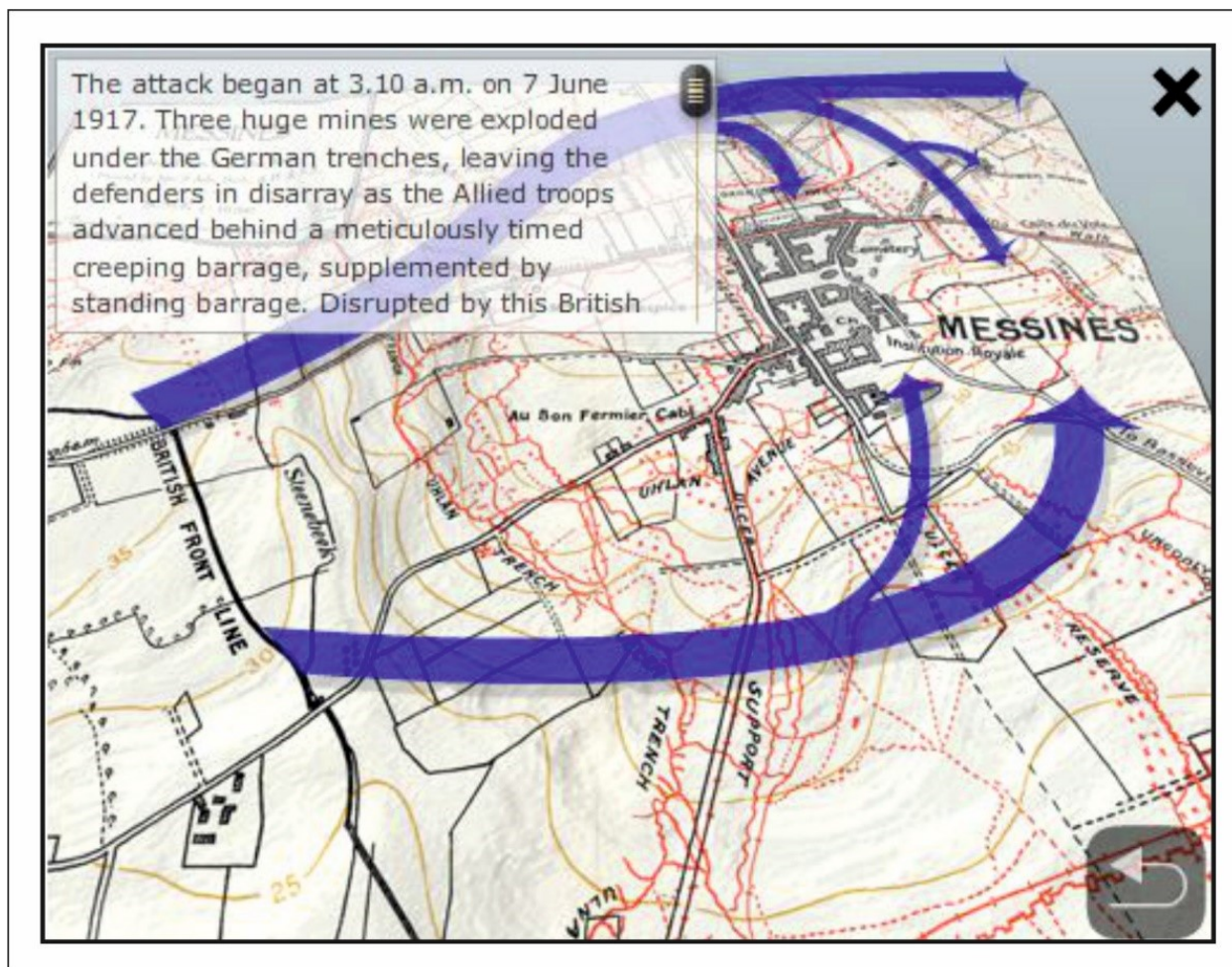
Natomiast jako przykład animowanej interaktywnej mapy cyfrowej w pełnym tego określenia znaczeniu może posłużyć mapa na stronie internetowej przedstawiająca przebieg bitwy w czasie wojny secesyjnej w USA pod Chancellorsville w stanie Wirginia w dniach 30.04.-06.05.1863 r. (ryc. 30). Animacja trwa 4 minuty i 20 sekund i towarzyszy jej muzyka. Film, bo tym jest w rzeczywistości ta animacja, obejmuje przebieg działań bojowych oraz ich opis którego integralną częścią są zdjęcia dowódców. Opis występuje w dwóch formach – na początku i na końcu filmu oraz w niektórych fragmentach w środkowej jego części, gdy w kilku zdaniach (zamieszczonych w ramkach zasłaniających w danej chwili mapę) komentowane są kluczowe momenty bitwy. Co ciekawe, do mapy przedstawiającej przebieg bitwy nie jest dołączona legenda. Użytkownik mapy może się jedynie domyślać (amerykański odbiorca mapy, kojarząc nazwiska dowódców, powinien to jednak wiedzieć ze szkoły), że kolorem czerwonym przedstawiono wojska konfederacji, a kolorem wojska federalne. Mankamentem opisywanej mapy jest również brak skali (mimo że podkład pochodzi z mapy topograficznej), a przede wszystkim brak legendy. Pomijając już kwestię jaka armia została przedstawiona jakim kolorem i co oznaczają zamieszczone na mapie sygnatury, nie wyjaśniono co oznacza cieniowanie po północnej stronie traktu Orange Turnpike.

Ryc. 30. Rzut z ekranu monitora, na którym uchwycono dwa momenty (1'59' i 3'47'' filmu) geowizualizacji przedstawiającej przebieg bitwy pod Chancellorsville (USA, stan Wirginia).

Źródło: opracowanie Autora na podstawie Chancellorsville animated map, <https://www.civilwar.org/learn/maps/chancellorsville-animated-map> (20.10.2017).

Jeden z problemów poruszonych przy omawianiu mapy przedstawiającej bitwę pod Chancellorsville został rozwiązany na mapie zamieszczonej na ryc. 31. Przedstawia ona jeden z epizodów walk we Francji w 1917 r. i pochodzi z witryny internetowej „New Zealand History”.

Ryc. 31. Rzut z ekranu monitora, na którym uchwycono atak wojsk brytyjskich na pozycje niemieckie pod Messines (Francja) w dniu 07.06.1917 r.

Źródło: opracowanie Autora na podstawie Passchendaele interactive map,

<https://nzhistory.govt.nz/media/interactive/passchendaele-interactive-map> (20.10.2017).

W odróżnieniu od omówionej wcześniej mapy animowanej poświęconej bitwie pod Chancellorsville, na stronie internetowej dotyczącej walk na froncie zachodnim, które przeszły do historii wojen jako bitwa pod Passchendaele, pomyślano o rozwiązaniu, które zapobiegło przesłanianiu treści mapy przez ramkę z opisem toczących się w danej chwili walk. Uczyniono to w sposób bardzo pomysłowy i jednocześnie prosty, a mianowicie zastosowano technikę nazywaną (np. w programie Corel Draw) „przeroczystością”. Dzięki temu rozwiązaniu można przeczytać opis wydarzeń, mając jednocześnie jako widoczny cały czas podkład ich przebieg na mapie.

MAPY UMIESZCZANE W MIEJSCU WYDARZEŃ HISTORYCZNO-MILITARNYCH

Odrębną kategorię map adresowanych do osób uprawiających turystykę historyczno-militarną stanowią mapy znajdujące się w odwiedzanych przez nie miejscach, a więc przede wszystkim w miejscach bitew, w dawnych obiektach militarnych (lub w ich sąsiedztwie) itp. Przeznaczeniem tych map powinno być nie tylko dostarczenie informacji o wydarzeniach

i obiektach, których one dotyczą, ale również ułatwienie turystom poruszania się po danym obszarze (obiektach), a także umożliwienie identyfikacji w terenie ważniejszych wydarzeń, jakie miały miejsce w przeszłości.

Chociaż na ogół mapy umieszczane w miejscach wydarzeń i w obiektach historyczno-militarnych mają swoje wersje drukowane, to jednak różnią się one kilkoma istotnymi szczegółami od map tradycyjnych:

- mają zazwyczaj znacznie większy format niż mapy drukowane, co powoduje, iż są łatwiej czytane przez użytkowników;
- niekiedy mają formę trójwymiarową (przybierają postać blokdiagramu), aby lepiej oddać specyfikę ukształtowania powierzchni w danym miejscu;
- z racji miejsca usytuowania są narażone na oddziaływanie różnego rodzaju czynników zewnętrznych (warunki atmosferyczne, akty wandalizmu) przez co powinny być wykonywane z materiałów odpornych na szybkie zniszczenie;
- są (a przynajmniej powinny być) umieszczone w miejscach łatwo dostępnych dla turystów;
- powinny być nie tylko źródłem informacji, ale powinny ułatwiać orientację w terenie.

Zalecane jest także, aby mapa nie zasłaniała terenu bądź obiektu, którego dotyczy. Stąd właściwe jest, aby była ona umieszczona w płaszczyźnie poziomej (lub nieco ukośnej, jak na fot. 1a-b), a nie pionowo. Istotne jest także, aby jej rozmiary nie były na tyle duże, iż utrudniałyby jej czytanie.

Ryc. 32a-b. Isandlwana (RPA, prowincja KwaZulu-Natal). Na lewym zdjęciu turysta oglądający mapę bitwy. Na drugim planie charakterystyczne wzgórze dominujące nad polem bitwy w 1879 r. (fot. 1a). Na prawym zdjęciu plansza dotycząca bitwy. Poza blokdiagramem i schematem przedstawiającymi przebieg bitwy, są na niej zdjęcia dowódców walczących stron oraz ryciny z XIX w. przedstawiające sceny z bitwy (fot. 1b).

Źródło: Fot. Anna Kowalczyk 2008.

Jako przykład mapy spełniającej podane wymagania może posłużyć mapa na polu bitwy Isandlwana w RPA. Jej usytuowanie pośrodku pola bitwy z 1879 r. pozwala turystom dobrze „odnaleźć się” w terenie, a treść i forma sprawiają, iż zawarte na niej informacje są łatwe w odbiorze nawet przez osoby nie mające wiedzy historyczno-wojskowej i doświadczenia w posługiwaniu się mapami (fot. 1a-b). Należy również dodać, że na zamieszczonej na zdjęciu mapie przedstawiono przebieg bitwy korzystając z niektórych znaków taktycznych, które jednak są łatwe w odbiorze nawet dla turysty, który nigdy nie miał do czynienia z mapami wojskowymi.

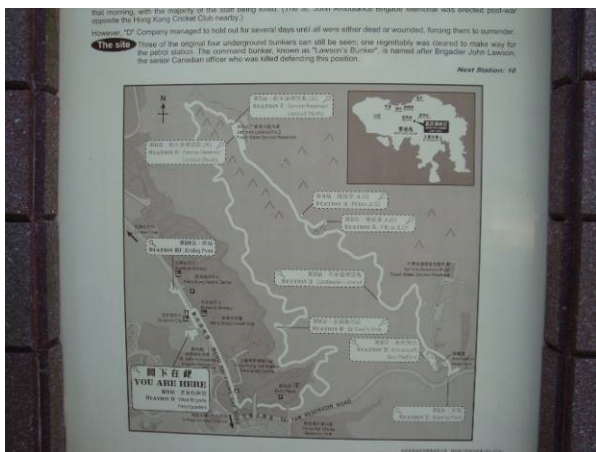
Wysoko należy także ocenić mapę przedstawiającą Fort Bema w Warszawie (fot. 2b). Poza zarysem nieistniejących już w większości budynków z XIX w., na planie przedstawiono współczesne zagospodarowanie terenu, w postaci ulic, parkingów, ujęć wody, ścieżek, boisk sportowych i placu zabaw. Oprócz właściwej treści kartograficznej, mapa posiada legendę

oraz podziałkę liniową. natomiast nie ma podanego kierunku północnego. Uchybieniem jest jednak, iż wielkość sygnatur punktowych w legendzie jest inna niż na mapie.

Ryc. 33a-b. Tablice informacyjne na terenie Fortu Bema w Warszawie (dzielnica Bemowo). Ryc. 33a przedstawia sposób rozplanowania tablicy dotyczącej fortyfikacji warszawskich w czasach zboru rosyjskiego. Na planszy przedstawiono (lewy dolny róg) ich rozmieszczenia w aktualnych granicach Warszawy oraz opis (ze stosownymi rysunkami perspektywicznymi) obecnego Fortu Bema. Na ryc. 33b jest plansza z planem sytuacyjnym Fortu Bema.

Źródło: Fot. Anna Kowalczyk 2017.

Ryc. 34a-b. Tablice informacyjne dotyczące Wong Nai Chung Gap Trail (Chiny, Specjalny Region Autonomiczny Hongkong). Ryc. 34a przedstawia przebieg szlaku śladami walk wojsk kanadyjskich z armią japońską na wyspie Hongkong w grudniu 1941 r. (fot. Xa). Na uwagę zwraca fakt, iż została ona wykonana w odcieniach szarości, co jednak w tym przypadku nie ma żadnego znaczenia dla jej ewentualnie mniejszej czytelności. W lewym dolnym rogu mapy jest informacja dotycząca lokalizacji miejsca jej usytuowania względem całego szlaku. Natomiast w górnym prawym rogu jest karton ukazujący umiejscowienie miejsca lokalizacji mapy w odniesieniu do wyspy Hongkong. Mapa nie ma legendy i skali i jest opisana w języku chińskim oraz angielskim. Ryc. 34b ukazuje sposób usytuowania wspomnianej mapy. Jest ona częścią planszy w jednym z punktów na szlaku (Station 9) z opisem Wong Nai Chung Gap Trail, a obok (po lewej stronie) jest tablica z informacjami dotyczącymi przebiegu walk właśnie w tym miejscu. Na dalszym planie widać zrekonstruowane schrony bojowe z 1941 r.

Źródło: Fot. Autora 2011.

Pozytywnie należy również ocenić mapę przedstawioną na ry. 34a. Poświęcona ona jest bojom między żołnierzami kanadyjskimi i Japończykami, jakie miały miejsce na wyspie Hongkong w grudniu 1941 r. Chociaż w odróżnieniu od mapy na polu bitwy pod Isandlwana mapa na fot. 3a nie jest wielobarwna, jest mimo to czytelna. Na uwagę zwraca fakt, iż w jej prawym górnym rogu jest schematyczna mapa wyspy Hongkong. Należy również zauważyć, że mapa ta jest w języku angielskim i chińskim, co związane jest z pochodzeniem turystów poruszających się szlakiem walk z 1941 r. W odróżnieniu od wcześniej opisanej mapy, na mapie przedstawionej na ryc.34a nie ma oznaczeń taktycznych, są natomiast znaki typowe dla map turystycznych (m.in. parkingi).

Inaczej trzeba ocenić mapę ustawioną na polu bitwy pod Sarbinowem (województwo zachodniopomorskie, gmina Dębno). Chociaż sprawia ona wrażenie bardzo efektownej (głównie z powodu kolorystyki i sylwetki umundurowanego pruskiego grenadiera), to jednak nie ma objaśnień, co oznacza, iż trudno na jej podstawie pojąć przebieg bitwy (ryc. 35). Została ona co prawda opisana, ale trudno zrozumieć dlaczego pominięto język rosyjski, jeżeli walczącymi stronami były Prusy i Rosja.

Ryc. 35. Tablica z mapą dotyczącą bitwy między Prusami a Rosją pod Sarbinowem (Zorndorf) w 1758 r. (województwo zachodniopomorskie). Zamieszczony plan bitwy, nawiązujący swoją grafiką do mapy z epoki, nie ma objaśnień dotyczących użytych na mapie znaków topograficznych i taktycznych. Po obu stronach tablicy są jedynie opisy bitwy w językach polskim i niemieckim. Przedstawioną na rycinie mapę (mimo podania na niej podziałki liniowej) można bardziej traktować jako formę graficzną, a nie jako mapę wykonaną zgodnie z założeniami kartografii.

Źródło: Fot. Autora 2012.

Zbliżając się do końca omawiania problematyki związanej z mapami, jakie turyści interesujący się historią i militariami mogą spotkać w miejscach, które są przez nich odwiedzane, warto przedstawić rozwiązanie zastosowane we wsi Jankov (Jankau) w środkowych Czechach, gdzie w 1645 r. doszło do jednej z największych bitew wojny trzydziestoletniej z udziałem wojsk szwedzkich i cesarskich (ryc. 36 a-b). Już samo usytuowanie planszy z tą mapą jest dosyć nietypowe, gdyż tablica znajduje się w centrum wsi, przez co pole walk jest zasłonięte przez zabudowę. Sama mapa ma wiele cech mapy topograficznej, ale nie zawiera treści dotyczącej przebiegu bitwy. Jest na niej natomiast zaznaczony szlak (czerwonym kolorem na wschód i zachód od Jankova), który prowadzi na pole bitwy. Na samym polu wydarzeń z 1645 r. nie ma żadnych map, ale są tablice informacyjne, na których w formie nieco alegorycznej przedstawiono opis bitwy i jej znaczenie.

Ryc. 36a-b. Tablica informacyjna we wsi Jankov (Czechy, okres Benešov), gdzie w 1645 r. miała miejsce bitwa między wojskami szwedzkimi a wojskami cesarskimi. Ryc. 36a przedstawia ogólny widok tablicy i miejsce jej usytuowania. Na stanowiącej jej część mapie (ryc. 36b) zaznaczono przebieg szlaku łączącego Jankov z pomnikiem upamiętniającym bitwę, jak również zamieszczono dwa kartony: jednej ukazuje Jankov w czasie bitwy (prawy górny róg), a drugi przedstawia żołnierza z epoki.

Źródło: Fot. Autora 2009.

Kończąc powyższe wywody należy wspomnieć, że coraz częściej autorzy map dotyczących turystyki opracowują je z myślą o osobach niedowidzących lub niewidomych. Takie mapy (tyflomapy, w języku angielskim *tactile maps*) rzadko powstają z myślą o turystach interesujących się historiami wojen i wojskowości, co jednak nie oznacza, iż ich nie ma. Jako przykład może posłużyć plansza przedstawiająca zarys średniowiecznej twierdzy w Madrycie, w czasach, gdy pozostawał on w rękach Maurów (ryc. 37). Obserwując rosnące w ostatnich latach zainteresowanie kartografów tyflomapami można sądzić, że w przyszłości pojawi się więcej map adresowanych do turystów niewidomych interesujących się historią wojen i wojskowości.

Ryc. 37. Madryt. Plansza z planem przedstawiającym dawną twierdzę mauretańską. Przedstawiony schemat został wykonany z myślą o osobach niewidomych i niedowidzących.

Źródło: Fot. Anna Kowalczyk 2015.

MAPY ZNAJDUJĄCE SIĘ W OBIEKTACH ZWIĄZANYCH Z HISTORIĄ WOJEN I WOJSKOWOŚCI

Ostatnim zagadnieniem, o którym należy wspomnieć w kontekście omawiania map historyczno-militarnych są mapy znajdujące się w obiektach odwiedzanych przez turystów interesujących się historią wojen i wojskowością. Na ogół są one częścią ekspozycji muzealnych lub występują w obiektach pełniących niegdyś funkcje militarne. Niekiedy zresztą pierwotnym przeznaczeniem muzeów historyczno-wojskowych były cele stricte militarne. Tak było np. w przypadku Muzeum Historii Wojskowości (Heeresgeschichtliches Museum) we Wiedniu, które zostało ulokowane w dawnym arsenale. W muzeach dotyczących historii wojen i wojskowości przedstawiane są głównie mapy z epoki dotyczącej danych wydarzeń, jak również mapy współczesne. W przypadku tych pierwszych (ryc. 38a) trudno omawiać je z perspektywy współczesnej kartografii, gdyż ich analiza wymaga przygotowania nie tylko kartograficznego, ale i historycznego.¹⁴ Inaczej jest z mapami współczesnymi. Jako przykład może posłużyć mapa przedstawiona na ryc. 38b, która zawiera treść przewodnią, karton z ukazaniem lokalizacji obiektu w odniesieniu do reszty miasta (na prawo od tytułu) i opis, ale nie ma legendy i podanej skali.

Ryc. 38 a-b. Mapy w obiektach związanych z historią wojen i wojskowości.

Ryc. 38a – Muzeum Historii Wojskowości (Heeresgeschichtliches Museum) we Wiedniu (Austria). Rycina (po lewej) oraz mapa (po prawej) przedstawiające zdobycie Belgradu przez wojska cesarskie w 1688 r. Ryc. 38b – tablica informacyjna przedstawiająca wydrążone przez Włochów schrony pod twierdzą w mieście Pula (Chorwacja), które służyły ludności miasta podczas bombardowań alianckich w czasie II wojny światowej, a po niej miały być schronami przeciwojowymi.

Źródło: Fot. Autora 2014, fot. Anna Kowalczyk 2016.

Dyskusja

Przechodząc do dyskusji nad przytoczonymi wyżej mapami wykorzystywanymi w związku z turystyką historyczno-militarną należy zająć się nimi zarówno w kontekście ich treści, jak i formy. W tym miejscu należy jeszcze raz przypomnieć, że zajmując się treścią autor przedstawianego tekstu ogranicza się do treści kartograficznej, a nie historyczno-wojskowej.

Po pierwsze, na podstawie tego co wyżej przedstawiono oraz analizy map, które zostały pominięte w powyższym opracowaniu, mapy służące uprawianiu turystyki historyczno-militarnej różnią się do siebie pod względem tematycznym – przede wszystkim dotyczą

¹⁴ Z tego też powodu są one przedmiotem studiów zarówno historii kartografii, jak i kartografii historycznej.

różnych okresów historycznych, jak również są na nich przedstawiane różne obszary. Zróżnicowana tematyka powoduje, że ich autorzy posługują się różnymi metodami prezentacji kartograficznej. Z kolei różna wielkość przedstawianych na mapach obszarów sprawia, iż są one w różnych skalach.

Mapy, których adresatem mają być turyści interesujący się historią wojen i wojskowości, są wykonywane na różnych podkładach. W przypadku map obejmujących mniejsze obszary i kierowanych do bardziej doświadczonych odbiorców podkładem są często mapy topograficzne, a niekiedy zdjęcia lotnicze i satelitarne. Mapy, których odbiorcami mają być osoby nie mające większych doświadczeń w zakresie kartografii (geografii, czy historii wojen i wojskowości) są na ogół przygotowywane bez podkładu lub ich podkładem są mapy samochodowe bądź przeglądowe.

Trzecią kwestią dotyczącą treści kartograficznej, są sposoby prezentacji wydarzeń i obiektów związanych z historią wojen i wojskowości. W tym przypadku rzadko kiedy mapy adresowane do osób uprawiających turystykę historyczno-militarną różnią się od map przygotowywanych z myślą o innych kategoriach turystów. Najczęściej dla prezentacji treści historyczno-militarnej są na nich wykorzystywane standardowe znaki kartograficzne, przede wszystkim sygnatury punktowe (symboliczne i obrazkowe, rzadziej sygnatury geometryczne) i sygnatury liniowe, jak również metoda zasięgu. Nieco rzadziej autorzy map posługują się winietami. Chociaż większość poddanych analizie map jest wielokolorowa, niektóre spośród nich są utrzymane w tonacji białoczarnej lub w różnych odcieniach szarości.

Przechodząc do zagadnień związanych z formą map przydatnych dla uprawiania turystyki historyczno-militarnej, należy zwrócić uwagę na kilka spraw.

Po pierwsze, co jest dużym uchybieniem w kontekście metodyki sporządzania map i planów, znaczna ich część nie ma podanej skali. Niepokoić musi fakt, że brak podanej skali lub podziałki liniowej występuje często na mapach, które dotyczą przebiegu działań wojennych, a więc takich sytuacji, w których odległość jest szczególnie istotna.

Chociaż na większości map służących osobom zainteresowanym turystyką historyczno-militarną jest zamieszczona legenda, jej forma często odbiega od zasad przyjętych w kartografii. Jednym z częstszych błędów jest inna wielkość znaków zamieszczanych w legendzie w stosunku do znaków znajdujących się na mapie. Również struktura legendy i kolejność umieszczenia w niej znaków kartograficznych, są często niezgodne z zasadami przyjętymi w kartografii.

Trzecią cechą map wydawanych z myślą o turystach interesujących się historią wojen i wojskowości jest umieszczanie na nich – już poza zasadniczą treścią mapy lub na jej odwrocie – dodatkowych informacji, w formie opisów przedstawianych na mapie wydarzeń, związanych z nimi zdjęć, szkiców itd. Niekiedy te dodatkowe – co wynika np. z tytułu mapy – informacje zajmują na tyle dużo miejsca, iż znaczenie mapy staje się drugorzędne.

Dla współcześnie wydawanych map bardzo ważnym zagadnieniem jest sposób ich publikowania. Chociaż niektóre mapy mogą być wydawane i w wersji tradycyjnej (na papierze) i w formie cyfrowej, to jednak z kartografią cyfrową związanych jest szereg nowych rozwiązań, jak np. pojawienie się map animowanych i interaktywnych. Technologie związane z kartografią komputerową sprawiły także, że zupełnie inne znaczenia niż dotychczas ma kwestia skali mapy, jak również sprawa jej formatu (jej rozmiarów).

Niewątpliwie kartografia komputerowa sprzyja nie tylko publikowaniu map w wielu kolorach, ale również w wielu językach. Dotyczy to zarówno map, które mają legendę (rzadziej napisy na mapie) w kilku językach, jak i map wydawanych w różnych wersjach językowych.

Na zakończenie omawiania kwestii związanych z formą, jaką przybierają mapy publikowane z myślą o turystach interesujących się wojnami i wojskowością, należy zwrócić uwagę, iż są one bardzo często wydawane przez instytucje samorządowe, organizacje społeczne i osoby prywatne, a nie profesjonalne wydawnictwa kartograficzne. Stąd ich

pomysłodawcami i wykonawcami są często osoby nie mające elementarnej wiedzy w zakresie kartografii, ale sprawne w posługiwaniu się grafiką komputerową. Jest to istotny problem, który dotyczy map i planów zamieszczanych w folderach, przewodnikach, książkach i w tym podobnych wydawnictwach, jak również na tablicach informacyjnych ulokowanych w miejscach bitew, przy obiektach militarnych itp. Szczególnie często zjawisko to występuje wówczas, gdy inicjatorzy wydania mapy chcą wydać ją po niskich kosztach (np. w postaci bezpłatnej broszury), co na ogół oznacza, iż starają się nie zatrudniać kartografów, jak również korzystać z pomocy profesjonalnych firm kartograficznych.

Jak zaznaczono na wstępie, zasadniczym celem przedstawionego wyżej artykułu było wykazanie, że mapy sporządzane z myślą o osobach uprawiających turystykę historyczno-militarną wykazują pewną specyfikę, która wyróżnia je spośród innych map turystycznych. Wydaje się, że na podstawie przeprowadzonej analizy cel ten został osiągnięty, a główną specyfiką tego rodzaju map jest poświęcanie przez ich autorów uwagi zagadnieniom dotyczącym historii wojen i wojskowości, nierzadko z pominięciem faktu, iż prezentując przebieg działań militarnych, czy też zamieszczając obiekty wojskowe na mapie, należy uwzględniać podstawowe zasady obowiązujące w kartografii. Część przytoczonych w tekście przykładów dowodzi, że pomysłodawcy i wykonawcy map ignorują fakt, iż dziedziną wiedzy obejmującą redagowanie i sporządzanie map i planów jest kartografia, która ma swoją historię oraz dobrze rozwiniętą teorię i metodykę.

Postawiona na wstępie hipoteza zakładała, że specyfika map wykorzystywanych w turystyce historyczno-militarnej przejawia się w ich treści oraz sposobie przekazu kartograficznego. W zakresie treści hipoteza ta częściowo – niestety – sprawdziła się. Na wielu mapach wyraźnie dominuje dążenie ich autorów do przedstawienia informacji historycznych, kosztem nie tylko treści geograficznych, ale przede wszystkim informacji turystycznych (np. dotyczących zagospodarowania, dostępności przestrzennej). Można przyjąć, że część hipotezy dotycząca formy map przydatnych dla uprawiania turystyki historyczno-wojskowej również sprawdziła się tylko częściowo. Co prawda na mapach tych na ogół nie są stosowane zaawansowane techniki przekazu kartograficznego (co z punktu widzenia niedoświadczonego odbiorcy jest korzystne), ale brak legendy (lub jej niestaranne sporządzanie), brak skali, czy przypadkowo dobierane kolory, są z pewnością czynnikami utrudniającymi posługiwanie się mapą. Szczególnie mniej doświadczonym turystom.

Zakończenie

Mapy wykorzystywane przez osoby interesujące się turystyką historyczno-militarną stanowią niekiedy odrębną grupę map, które od użytkownika wymagają, aby dobrze byłoby, gdyby posiadał odpowiednią wiedzę w zakresie historii i wojskowości i ogólną znajomość geografii. Jeszcze lepiej byłoby, gdyby ich odbiorca miał doświadczenie w posługiwaniu się mapami topograficznymi oraz znał (choćaby w stopniu podstawowym) stosowane na mapach wojskowych oznaczenia taktyczne. Turystów, którzy dysponowaliby taką wiedzą i doświadczeniem jest niestety niewielu, co sprawia, iż znaczna część map adresowanych do osób uprawiających turystykę historyczno-militarną nie podlega ocenie przez dobrze przygotowanego do ich odbioru ich użytkownika. Dotyczy to zarówno map wydawanych w formie tradycyjnej (drukowanych na papierze), jak i map cyfrowych.

Opisany wyżej problem dotyczy nie tylko map i planów opracowywanych i wydawanych z myślą o turystach interesujących się historią, wojnami i wojskowością. Przygotowywanie map przez instytucje i osoby nie mające elementarnych kwalifikacji kartograficznych – zwłaszcza dzięki coraz łatwiejszemu dostępowi do oprogramowania pozwalającemu na sporządzanie map komputerowych – dotyczy nie tylko kartografii turystycznej, ale i innych działów tej dziedziny wiedzy.

Bibliografia

- Clawson Marion, http://www.foresthistory.org/ead/Clawson_Marion.pdf (15.11.2014).
- Jędrusiak T., Mikos von Rohrscheidt A., 2011, *Militarna turystyka kulturowa*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.
- Kaprowski W., 1973, *Potrzeba opracowania map turystycznych na podkładzie mapy topograficznej*, [w:] „Problemy kartografii turystycznej. Kraków 2-4.X.1970 r. Materiały Ogólnopolskich Konferencji Kartograficznych”, t. 2, PTG – Komisja Kartograficzna/Państwowe Przedsiębiorstwo Wydawnictw Kartograficznych, Kraków-Warszawa, s. 46-51.
- Kowalczyk A., 2015, *Kartografia turystyczna – problemy metodologiczne i metodyczne*, [w:] *Turystyka w badaniach geograficznych. Uwarunkowania i plany rozwoju turystyki*, „Turystyka i Rekreacja – Studia i Prace”, tom 15, s. 9-31.
- Maceachren, A. M., 1995, *How maps work: representation, visualization, and design*, The Guilford Press, New York – London.
- Markowska D., 1973, *Stan prac nad ujednoliceniem znaków kartograficznych na polskich mapach turystycznych*, [w:] „Problemy kartografii turystycznej. Kraków 2-4.X.1970 r., Materiały Ogólnopolskich Konferencji Kartograficznych, t. 2”, PTG - Komisja Kartograficzna/Państwowe Przedsiębiorstwo Wydawnictw Kartograficznych, Kraków-Warszawa, s. 70-73.
- Mccleary Jr. G. F., 2009, *Confronting the tourist map: divergent purposes and disparate users*, „Proceedings of the 24th International Cartographic Conference”, Santiago de Chile, Chile, 15-21 November 2009, http://icaci.org/files/documents/ICC_proceedings/ICC2009/html/nonref/23_3.pdf [dostęp 26.07.2014].
- Medyńska-Gulij B., 2003, *Wizualizacja treści map turystycznych*, [w:] „Kartografia w turystyce – turystyka w kartografii, XXIX Ogólnopolska Konferencja Kartograficzna – Kraków 2003”, Materiały Ogólnopolskich Konferencji Kartograficznych, 24, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, s. 95-98.
- Medyńska-Gulij B., 2012, *Kartografia i geowizualizacja*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Mikos von Rohrscheidt A., 2011, *Militarna turystyka kulturowa – zagadnienia ogólne* [w:] T. Jędrusiak, A. Mikos von Rohrscheidt (red.), „Militarna turystyka kulturowa”, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa, s. 13-45.
- Ratajski L., 1973, *Problematyka międzynarodowej unifikacji znaków kartograficznych i jej zastosowanie do map turystycznych* [w:] „Problemy kartografii turystycznej. Kraków 2-4.X.1970 r.”, Materiały Ogólnopolskich Konferencji Kartograficznych, t. 2, PTG – Komisja Kartograficzna/Państwowe Przedsiębiorstwo Wydawnictw Kartograficznych, Kraków-Warszawa, s. 74-78.
- Roszczewska M., Zalewski W., 2003, *Mapa topograficzna jako podkład map turystycznych* [w:] „Kartografia w turystyce – turystyka w kartografii, XXIX Ogólnopolska Konferencja Kartograficzna – Kraków 2003”, Materiały Ogólnopolskich Konferencji Kartograficznych, 24, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, s. 17-27.
- Sirko M., 2003, *Zarys dorobku kartograficznego prof. Eugeniusza Romera*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska”, LVIII, 11, Sectio B, s. 213-222.
- Żyszkowska W., Spallek W., 2012, *Kartografia tematyczna* [w:] W. Żyszkowska, W. Spallek, D. Borowicz (red.), *Kartografia tematyczna*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, s. 13-29.

Mapy będące przedmiotem analizy

- Arsenał. Muzeum Fortyfikacji i Broni*, 2014, Miasto Zamość, Zamość.
- Bataille d'Alsace. Nov. 1944 – Mars 1945, Pneu Michelin, 104, Réimpression de la carte historique de 1947/Battle of Alsace. Nov. 1944 – March 1945, Pneu Michelin, 104, Reprint of the 1947 map, 1992, MICHELIN et Cie., Clermont-Ferrand.
- Battle Map. Battle of The Crater*, <https://www.civilwar.org/learn/maps/battle-crater> (20.10.2017);
- Bzura 1939*, „Wielkie bitwy”, bez roku wydania, Demart S.A., Warszawa.

- Chancellorsville animated map*, <https://www.civilwar.org/learn/maps/chancellorsville-animated-map> (20.10.2017).
- Česká republika. *Vojenské památky*, 2000, B.A.T. Program s.r.o., Rožnov pod Radhoštěm
- Československé opevnění 1935-1938. *Náchodsko*, 2000, Sdružení muzeí čs. opevnění Náchod, Náchod.
- Gettysburg segway*, <http://www.segtours.com/images/routemap.jpg> (20.10.2017).
- Inscenizacje historyczne na Mazowszu*, bez roku wydania, Urząd Marszałkowski Województwa Mazowieckiego, Warszawa.
- Interactive Map of the Battle of Gettysburg*, <https://www.smithsonianmag.com/history/A-Cutting-Edge-Second-Look-at-the-Battle-of-Gettysburg-1-180947921> (20.10.2017).
- La bataille du chemin des Dames, le contexte*, <http://historyweb.fr/wp-content/uploads/2014/07/chemin-des-dames-premiere-guerre-mondiale-site-histoire-historyweb-3.jpg?x82533> (20.10.2017).
- Le Chemin des Dames, Guides illustrés Michelin des champs de bataille*, 1920, Michelin & Cie, Clermont-Ferrand, Michelin Tyre Co. Ltd., London, Michelin Tire Co., Milltown, NJ, USA.
- Mapa Powstania Warszawskiego 1 VIII – 2 X 1944*, skala 1:15 000, 2004, PTRKartografia, Warszawa.
- Międzyrzecki Rejon Umocniony (Festungfront Oder-Warthe Bogen) – die größte historische Militärbunkeranlage in Europa/Międzyrzecz Fortification Region – the largest military basements in Europe/Мезерицкий укрепленный район – крупнейшие в Европе послевоенные подземелья*, bez roku wydania, Muzeum Fortyfikacji i Nietoperzy, Pniewo.
- Moores Creek*, <http://npplan.com/wp-content/uploads/2014/07/Moores-Creek-Trails.jpg> (20.10.2017).
- Naučná stezka 1866. Les Svib*, 2008 Komitét pro udržování památek z války roku 1866, Hradec Králové.
- Operacja łódzka 1914-1915. Cmentarze i mogiły/Подлинская операция 1914-1915. Кладбища и могилы / Operation Lodsche (Schlacht bei Lodz). Friedhöfe und Grab*, 2009, Urząd Marszałkowski w Łodzi, Departament Kultury Fizycznej, Sportu i Turystyki, Łódź.
- Przewodnik. Twierdza Modlin. Park Trzech Kultur*, bez roku wydania, bez miejsca wydania.
- Ruiny Starego Miasta i Twierdzy Kostrzyn*, bez roku wydania, Muzeum Twierdzy Kostrzyn, Kostrzyn nad Odrą.
- Seige of Orleans: 12 October 1428 to 8 May 1429*, <https://www.google.com/maps/d/viewer?mid=1WlflEz05V69-2kfkVJhH7uB9VD8&msa=0&hl=en&ie=UTF8&ll=47.89842416744928%2C1.9078830000000835&spn=0.008328%2C0.010533&t=h&vpsrc=6&source=embed&z=16> (20.10.2017).
- Szlak Fortyfikacji Mazurskich*, 2016, wydanie II, mapa i większość szkiców nie ma podanej skali, Urząd Marszałkowski Województwa Warmińsko-Mazurskiego, Departament Turystyki, Olsztyn.
- Szlak frontu wschodniego I wojny światowej na Mazowszu. Przewodnik turystyczny*, 2016, Województwo Mazowieckie – Przasnyskie Stowarzyszenie Historii Ożywionej, Warszawa.
- Szlak Frontu Wschodniego I Wojny Światowej w województwie warmińsko-mazurskim*, przy mapach nie podano skali, 2015, Urząd Marszałkowski Województwa Warmińsko-Mazurskiego, Departament Turystyki, Olsztyn.
- Szlak frontu wschodniego I wojny światowej 1914-1918*, skala mapy ok. 1:1 200 000, bez roku wydania, Urząd Marszałkowski Województwa Lubelskiego, Lublin.
- Szlakiem I wojny światowej regionu łódzkiego*, skala 1:280 000, 2013, Urząd Marszałkowski w Łodzi, Departament Kultury Fizycznej, Sportu i Turystyki, Łódź.
- Szlakiem obiektów militarnych regionu łódzkiego*, 2013, Urząd Marszałkowski w Łodzi, Departament Kultury Fizycznej, Sportu i Turystyki, Łódź.
- Turystyczny szlak patriotyczny „Polski Walczącej” na terenie powiatu legionowskiego. Mapa turystyczna 1:40 000. Opis miejsc historycznych*, wydanie drugie zmienione, Starostwo Powiatowe w Legionowie, Legionowo.
- Twierdza Kostrzyn*, bez roku wydania, Urząd Miasta w Kostrzynie nad Odrą, Kostrzyn nad Odrą.
- Twierdza Modlin*, bez roku wydania, Wydano na zlecenie Burmistrza Miasta Nowy Dwór Mazowiecki, Nowy Dwór Mazowiecki.
- Twierdza Przemyśl. Mapa 1:30 000*, 2003, Wydawnictwo Stanisław Kryciński, Warszawa.

Visitors' guide. Hong Kong Museum of Coastal Defence, August 2008, Leisure and Cultural Service Department – Hong Kong Museum of Coastal Defence, bez miejsca wydania.

World War II heritage, <http://www.worldwar2heritage.com/en/#memorymap> (17.10.2017).

Памятники Бородинского поля, 1986, Главное Управление Геодезии и Картографии при Совете Министров СССР, Москва.

Content and form of maps used for historical-military tourism

Key words : map, content of map; historical-military tourism

Abstract:

The article concerns maps useful for practicing historical-military tourism. This form of cultural tourism is attractive for people with different tourist experience, as well as diverse knowledge in the field of history, warfare, geography, or technology. It means that the expectations of tourists in relation to maps are very different. The use of maps at battlefields, in historical-military attractions etc. often need experience in the use of topographic and historical maps. Sometimes, however, it is also useful to know the signs used on military (tactical) maps. Also the fact that the same places associated with the history of wars and warfare are visited by tourists from different countries, and even different cultural circles, means that the maps prepared for them should have content and form for various users. The article presents the theoretical assumptions regarding the requirements that maps should meet for people interested in historical and military tourism, as well as their form. While discussing the problem highlighted in the title, the article refers to examples of specific maps, pointing to their strengths and weaknesses in the context of the needs of users interested in historical-military tourism. Apart from analogue maps (most often printed in a paper version), a lot of space has been devoted to digital maps, which are more often in the form of mobile applications. Attention was also drawn to the fact that tourists practicing historical and military tourism often encounter maps in the places they visit, e.g. on battlefields, in historical military objects or military museums. The article gives examples of numerous maps published in Poland, as well as in other countries.